

Magia Uvaříš mi bramborovku
 Werble b...
 a ona kolysala
 tańczyła w rytmie
 jak wiotki liść unoszący się
 na wietrze jesieni

„Dem Gott will rechte Gunst erweisen
 Den schickt er in die weite Welt.
 Und will er seine Wunder weisen
 In Berg und Thal und Strom und Flus.“
 Frývaldov, 12. III. 1933

Dopis číslo 8

Wydawało mi się, że
 przez chwilę w moim
 oś życia
 zapomniatem o
 który zuchwale trzymał
 wciąż różniej i różnie

Moje sladká ženuška
 Snad nad tímto názvem se
 náleží přijmeš. Je mi neobvykle
 ovinen vzpomenuťi nebožky ženy, která právě na den před
 síci zemřela a při této příležitosti poimám podněbieniem
 íci a Tebe vzpomínal a přesvědčovacelyi. Onu přiloží
 sem uschoval pro Tebe žes ji dostala darovanou
 íci a Tebe, jinak pro mě cenu nemá neb jí nosí
 í flámy si to nevykládej nijak černě.
 emu úředníkovi se narodil křehot.
 i když žízeň velká.
 k holiči je 10 hod. vstával jsem
 Tebe že musím psát už m.
 ázku a psal. Ten holič
 ný a jeho syn je je Bächlein von den Bergen
 ay má strach každý ž. Die Verchen schmirren hoch v
 od mého bydliště zatím Was sollt' ich nicht mit ihm
 se těším nashledanou jak pi Aus voller Kehle' und freiet
 kdy ani na jeden den neopustila. Den lieben Gott laß ich
 sušenými hřibami? Včera byl u mne r Bächlein. Verchen.
 vyběhl jsem na čmuchající kupcovou s vařečkou und 'Ged' und Himm
 žyc opíral se těžce ke mně přijede kuchařka s diplomem a že bude sva
 o odcisnám w sw to nádhera? Když si to plně uvědomuji musím si dat
 i první šládu toho jedno pivo.

Srdečně zdraví a líb
 Tvůj věrný
 Pátek Pumplme

IV. SVATOVÁCLAVSKÉ ČESKO - POLSKO - NĚMECKÉ SETKÁNÍ V JESENÍKU

2004

IV. SVATOVÁCLAVSKÉ SETKÁNÍ ČESKO – POLSKO – NĚMECKÉ SETKÁNÍ V JESENÍKU 2004

HISTORICKÝ SEMINÁŘ NA TÉMA
“SLEZSKO A JESENICKO
V LITERÁRNÍM ZOBRAZENÍ“

SBORNÍK REFERÁTŮ

Knihovna Vlastivědného muzea Jesenicka

02622

JESENÍK 29. ZÁŘÍ 2004

SETEKÁNÍ V JESENÍKU 2004
ČESKO - POLSKO - NĚMECKÉ
KRAJE

INTEKOVSKÝ SEZNAM NA TĚMA
KRAJE A TĚMA
V JESENÍKU

EDICE RETRAT

OBSAH

I. Sborník referátů

L. Martinek: Obraz literatury z Jesenicka po roce 1945	5
H. Hauke: Das Bild der Landschaft in der Heimatliteratur	11
P. Pałys: Czeska twórczość literacka na pruskim Śląsku w latach 1742-1939	16
P. Zahnaš: Kněz Cyprián Lelek, spisovatel a buditel	22
Z. Filip: Dva němečtí literáti – Ferdinand Hanusch a Hans Honheiser	26
K. Pawlik: Śląsk i region jesenicki w publicystyce Stanisława Belzy	29
G. Krause: Dr.jur. Franz Karl Mohr, Schriftsteller und Dozent – Sein Leben und Wirken	35
H. Reinelt: Joseph Freiherr von Eichendorff und der MSSGV	39
J. Urbanec: Jesenický spisovatel Oldřich Šuleř	40
J. Garčic: Körnerovy Podzimní novely, zpráva o osudu dvou kultur v polovině roku 1945 v oblasti Jeseníků	43
V. Lejsková: Moje Jeseníky v pořadech Rádia Svobodná Evropa	48
J. Kubová – Z. Vávrová: Rejvízské pověsti a jejich původ	51
II. L. Martinek: Próza a poezie Jesenicka po roce 1945.....	54

nadnárodním kontinuu i k vlastní literární a jazykově určené tradici. Pro literárního historika daná situace znamená, že si musí položit kvalitativně nové otázky při analyzování literárního vývoje na Jesenicku po druhé světové válce.

Na počátku systematického výzkumu regionální literatury jde o to buď postihnout vývoj literatury, která byla psána v regionu a k němu se zároveň vztahovala v prostorovém a námětovém rámci, nebo reflektovat literaturu vznikající mimo region, ale k regionu se zásadně vztahující, popřípadě kombinovat oba přístupy.

Rovněž vztah spisovatele a regionu je velmi variabilní, proto je třeba autory regionální literatury rozdělit do několika typů a respektovat přitom funkční hledisko zařazení autora do regionální literatury a kultury. Za první spisovatel z daného regionu pochází, žil nebo žije v něm, podrobně jej zná a ze svého pohledu pak tyto znalosti uplatňuje ve své vlastní literární tvorbě. Za druhé autor z regionu nepochází, ale dlouhou dobu v něm žije, nezřídka ve svém díle uplatňuje moment srovnání, například porovnává podmínky původního a nynějšího bydliště apod. Za třetí autor z daného regionu pochází, ale již dlouho v něm nežije. Při své literární činnosti však využívá poznatků ze života nebo historie regionu, ze vzpomínek na své dětství a dospívání. A konečně za čtvrté autor, který daný region jen navštívil, ale určitá událost nebo poznatek jej zaujaly natolik, že ho použil ve svém literárním díle.

Spisovatelé s užší vazbou na region ve své tvorbě mohou napomoci k poznání života, práce, minulosti i současných problémů daného regionu a tyto poznatky pak uměleckou formou zprostředkovávají čtenáři. Takto úžeji chápaný regionalismus v sobě skrývá i jisté nebezpečí uzavřeného pohledu na daný problém bez souvislosti s možnou aktuální situací v národní společnosti. Každé literární dílo je především autorovým subjektivním pohledem na světa dění v něm, což se odráží v literatuře, kterou označujeme jako regionální.

Dalším metodologickým problémem je to, zda jde vůbec v případě literatury z Jesenicka o tzv. regionální literaturu. Ve Slovníku literární teorie Štěpána Vlašiny a kol. se píše, že „*regionální literatura vychází z původního francouzského régional, což v překladu znamená krajový či okrajový. V běžném pojetí zahrnuje všechna díla, v nichž se výrazným způsobem odráží autorův vztah k určitému kraji, k jeho zvláštnostem společenským, kulturním i jazykovým, k jeho etnické i přírodní osobitosti. V užším slova smyslu naopak zahrnuje tu literaturu, která slouží specifickým potřebám určité krajové oblasti a spoluvytváří tak místní kulturní život.*“³ Jako doplnění této definice regionální literatury bych ještě použil vymezení ze Zemanovy Teorie literatury pro střední školy coby „*literární tvorbu spjatou tematicky, ale zpravidla také souvislostmi vzniku s místem spisovatelova narození, popřípadě pobytu, s jeho oblíbeným krajem – regionem.*“⁴ Regionální literatura může podle Zemana využívat k charakterizačnímu účelu zvláštností místního nářečí, popisovat obyčeje a další jevy lidové kultury. Dále může čerpat i z osobité lidové filozofie.

Máme tedy k dispozici dvojí vymezení regionu: širší, které bych nazval regionalismem koncepčním (ve smyslu vymezení komparatisty Zdeňka Hrbaty⁵) a užší, regionalismus partikulární, uzavřený, odpovídající specifickým potřebám a zájmům obyvatel regionu. Je nepochybné, že například díla Körnerova, Sládkové, Stehlíkové a Šuleřova region přesahují. Na druhé straně žijí na Jesenicku a v Jeseníkách autoři, kteří svým dílem region nepřekročili. Jsou zde i tvůrci, kteří zde žili či žijí, aniž se region v jejich tvorbě explicitně zobrazil (v případě dnes věhlasného divadelního režiséra Jana Antonína Pitínského, který v 80. letech 20. století působil v dělnických profesích v Lázních Jeseník, kde pod svým občanským jménem Zdeněk Petrželka založil samizdatovou edici Žeň graefenbergská, v níž se však výhradně věnoval překladům polské poezie, dramatu a v menší míře i publicistiky⁶).

Další důležitý problém, který před námi vystupuje, je estetická a umělecká hodnota literární tvorby z Jesenicka a její zapojení do širšího literárního kontextu. Na Jesenicku ještě dlouhou dobu po roce 1945 nevznikala významná literární díla, jež by obsahovala univerzální estetické a umělecké hodnoty. Jednoduše řečeno bylo to dáno jak sociální a národnostní skladbou dosídleného obyvatelstva, tak kulturním a politickým životem v kraji. Srovnání se soudobou literaturou vznikající na Opavsku jako nejbližším kulturním centru v českém Slezsku nemá žádný význam. Důležitost takového srovnání se ukazuje teprve tehdy, zjišťujeme-li, nakolik je v literární historii lokální prvek identifikován jako negativní nebo pozitivní umělecká hodnota. (Tímto způsobem můžeme nazírat i tvorbu Petra Bezruče, jehož poezii lokální ukotvení neubralo na univerzální výpovědní hodnotě.)

³ Vlašín, Š. a kol.: Slovník literární teorie. Praha 1984, s. 312-313.

⁴ Zeman, M.: Teorie literatury pro střední školy. Praha 1992, s. 123.

⁵ Hrbata, Z.: Úvodem. In: Román a „genius loci“. Regionalismus jako pojetí světa v evropské a americké literatuře. Praha 1994.

⁶ Srov. Martinek, L.: Žeň graefenbergská Jana Antonína Pitínského. Host, 2004, č. 5, s. 39-40.

V literatuře vznikající na Jesenicku lokální prvek neměl tradici, začal se objevovat především po roce 1945 a vztahoval se výlučně k socialistické skutečnosti. Tvůrci, kteří se zde usadili po druhé světové válce, se snažili Jesenicko i Jeseníky znovu „pojmenovat“, což bylo o to složitější úkolem, že zde nemohli vycházet z české národní folklorní tradice (jak to vidíme u autorů, kteří využívají například prvků beskydského horalského folkloru), ale jediné z tradice německé, k níž měli většinou ambivalentní vztah. Avšak lokální prvek, jak se ukázalo, byl často podřizován ideologické manipulaci, takže nakonec nemohl pojmut a unést celou komplikovanou, mnohoznačnou a mnohonárodnostní realitu poválečného Jesenicka. Navíc se často velmi shodoval s idejemi regionalismu v podobě, v jaké byl chápán a jediné tolerován za minulého režimu.

Kultura a literatura v českém Slezsku a průmyslové části severní Moravy plnila ve státní a stranické politice především funkce propagandistické. Dosídlené české, slovenské, řecké, rumunské, bulharské, ukrajinské a jiné obyvatelstvo různých, ale většinou nižších společenských vrstev⁷ bylo na Jesenicku dlouhodobě podřizováno dezintegračním individuálním a skupinovým procesům stejně jako silné (a je třeba říct, že vcelku úspěšné) ateizaci s cílem, aby nevzniklo nebo se z přirozeného podvědomí skupinové paměti znovu nezrodilo nějaké originální, vlastní a regionální a občanské společenství.⁸ Státní a stranické orgány posléze interpretovaly a mnozí spisovatelé zobrazovali poválečnou realitu v pohraničí (příchod do pohraničí, zakládání zemědělských družstev, interetnické vztahy a další závažné společenské a kulturní skutečnosti) tendenčně, schematicky a nezřídka zkresleně. V sedmdesátých letech 20. století pak někteří interpreti místní literární tvorby uvažovali o jejím vztahu k třídě uvědomělému, socialistickému společenství obyvatel v pohraničním regionu.⁹ Převažující (nikoli však nezbytná) tendence k falšování historie a současnosti, provozování literatury drobného socialistického realismu (s občasnou historicko-filozofickou tezí) znemožňovala plnou identifikaci autorů i příjemců s nově nabytou a osídlovanou krajinou, zároveň komplikovala nástup mladých uměleckých generací narozených již zde.

Je třeba vidět i tu skutečnost, že v období plánovaného hospodářství a ideologického dozoru nad kulturou a literaturou neexistovalo na Jesenicku ani v oblasti Jeseníků významné knižní nakladatelství a vydavatelství. Příležitostně byly vydávány některé publikace při místních, městských a okresních institucích státní správy, dnes zajímavé především z hlediska vlastivědy nebo lokální historiografie. Podobně tomu bylo i v případě novin a časopisů. Autoři žijící a tvořící na Jesenicku a v oblasti Jeseníků tiskli své práce, pokud významem svého díla přesáhli hranice regionu¹⁰ nebo neupadli do nemilosti¹¹ (popřípadě zcela nerezignovali na zapojení do oficiálního literárního proudu z důvodů ideových a náboženských¹²), zpravidla v krajských kulturních a literárních časopisech, z nichž lze jmenovat Červený květ, který vycházel v Ostravě, Ostravský kulturní zpravodaj, později Kulturní měsíčník apod. Většinou se však omezovali na publikování v místním tisku typu městských a kulturních zpravodajů, vlastivědných sborníků, časopisů, příležitostných publikací (např. k výročí) atp.¹³ (Připomenout je nutno ediční činnost řecké menšiny, jejíž časopisy a publikace

7 Domovský původ poválečného obyvatelstva Jesenicka dodnes není řádně zpracován. Odkud dnešní nové obyvatelstvo Jesenicka pochází, to se dnes dá velmi obtížně zjistit, přesněji řečeno, je to téměř nemožné. Existují sice záznamy, odkud jednotliví noví obyvatelé přišli, to však není vždy údaj jejich skutečného domovského původu, ale jen údaj místa, v němž předtím sídlili, třeba jen jediný měsíc, a domovský původ v místě, kde bydlili předtím, zůstává skrytý.

8 Církevní události měly na Jesenicku před 2. světovou válkou velký kulturní význam. Dokladem silného náboženského citění je tradice četných poutních míst zdejšího regionu, ať už menšího, lokálního významu nebo širšího, představovaného např. poutním kostelem Panny Marie Pomocné (dříve známým také pod německým názvem Maria Hilf podle zázračného obrazu, který je v něm uctíván) u Zlatých Hor. (Srov.: Dziedic, Marcin: Miejsca pielgrzymkowe w śląskiej części Jeseników. In: Śląski Labirynt Krajoznawczy, Wrocław 1997, s. 60-88.) Vládnoucí strana však záměrně zpřetrhala dosud přetrvávající zbytky vztahů, kterými by se navazovalo na předválečnou tradici. Zdejší region se stal experimentálním terénem, kde komunistická strana rozvíjela svoje teorie budování socialismu. Oproti jiným územím měla výhodu, že zde již chyběly vztahy lidí k zemi - noví obyvatelé s ní nebyli svázáni minulostí. První překážka - německý živel - byl odstraněn odsunem. Vydávání dekretů na pozemky a budovy uvolněné po odsunu Němců bylo podmíněno jistou „poslušností“ straně a vládě. Jesenicko se stalo jednou z nejateističtějších oblastí v celé republice. Religiozita na Jesenicku je poznamenána společenským a politickým vývojem v posledních šedesáti letech. (Gáls, R.: Církev. [Výstup z průzkumu v rámci novinářské stáže Katedry žurnalistiky FF UP Olomouc v týdeníku Region v roce 1995.] V rukopise.)

9 Srov.: Rafaj, O.: Básník pozemské tíže. In: Dušan Cvek. Všechno je blízko. Ostrava 1984, s. 124 - 134.

10 To se týká básníků Jitky Stehlíkové, Miroslava Kubička ad.

11 Na index se za tzv. normalizace v 70.-80. letech dostal a jesenický, později šumperský spisovatel Miroslav Kubiček.

12 Převážně v samizdatových periodikách otiskoval svou tvorbu šumperský křesťanský orientovaný básník a prozaik Zdeněk Gába.

13 To je případ Josefa Zahradníčka, dlouholetého ředitele jesenického gymnázia, básníka, sběratele a upravovatele pověstí z Jesenicka, jeho paní Vlasty Zahradníkové, která překládala z polštiny básně Jaroslawa Iwaszkiewicze nebo Antoního Slonimského, a také osud dalších básníků menšího významu z Jesenicka.

pro poválečné imigranty, kteří k nám přišli v počtu zhruba 11 550 řeckých a slavomakedonských uprchlíků, byly tištěny zprvu přímo v Jeseníku, ale z jazykových důvodů nemohly oslovit českou čtenářskou veřejnost.¹⁴)

Nejde nám o kritizování všeho, co vzniklo po roce 1945 v kultuře na Jesenicku a odehrálo se ve zdejšímu kulturně-politickém životě. Nebyla to také etapa politicky jednolitá (například léta tuhého stalinismu anebo krátkého období uvolnění ve společnosti před rokem 1968), ani společensky stejnorodá. Rovněž postupování lokálních elit, počítaje v to spisovatele a kulturní pracovníky, musíme hodnotit z hlediska tehdy závazných systémových pravidel, což však neznamená, že bychom měli rezignovat na kritiku systému a spolu s ní na kritiku literárních děl nebo lokální slovesnosti obecně. V každém případě nastal čas k objektivnímu hodnocení zisků a ztrát z uplynulého období let 1945–2004 v literatuře z Jesenicka, která mladé generaci tvůrců evidentně nezanedala žádné fascinující nebo alespoň respektování hodné a autentické duchovní znaky, ke kterým by se nyní odvolávala buď přímo (citací), nebo skrytě (aluzí, parafrází či jiným mezitextovým navazováním). Obáváme se, že mladá generace autorů na Jesenicku své literární předchůdce nezná a jejich díla nečte nebo jen jako předmět parodie (například převyprávění obsahu novely Hermy Svozilové-Johnové *Zvláštní zážitek* a povídky Evy Kačírkové *Masožravé rostliny* Tomášem Vlazlem v jesenické revue *Hlava*¹⁵). Přitom v bývalém Československu vznikala významná díla s univerzálním charakterem na téma znovu osídlených regionů, díla, která interetnický aspekt reflektovala v rozporuplném milostném vztahu existenciálně vykořeněných lidských subjektů nebo v dialogu hlavních románových hrdinů (jako je tomu například v románech *Adelheid* Vladimíra Křenera, *Boží duha* Jaroslava Durycha, *Soud nad Bábelem* Františka Křeliny).

Poezie původem jesenické básnířky Jitky Stehlíkové, krnovských básníků Dušana Cveky, Jiřího Daehna, Františka Antonína Šípka, šumperského básníka i prozaika Miroslava Kubička, kteří se často inspirovali Jeseníky, literaturu kraje přesáhla a přiblížila čtenářům mnohá půvabná místa Jeseníků. Stejně tomu bylo u řady básníků odjinud, kteří se krajem inspirovali ve své tvorbě jen příležitostně. Patří k nim taková jména jako Vítězslav Nezval, Jan Skácel, Ivo Štuka a další. V Jeseníkách, především v místních lázních, pobývali i zahraniční spisovatelé – například turecký básník Nazim Hikmet a několik významných polských autorů.¹⁶ Zvláštní pozornost si zasluhuje německý básník, rodák z Jeseníku Rudolf Mayer-Freiwaldau a další němečtí autoři.

Podobně je pro region významná tvorba autorů, kteří se věnují próze s přírodní tematikou z oblasti Jeseníků. Přírodní próza Jaromíra Tomečka, inspirovaná Jeseníky, je charakteristická velkou lyričností, filozofujícími úvahami o vzájemném prolínání osudu člověka a světa přírody. Vladislav Hanák ve svých povídkách s přírodní tematikou uplatnil kromě lyrického zobrazení přírody i sociologický aspekt s cílem vzbudit pocit domova u obyvatel pohraničí. Jaromír Javůrek se na přírodu dívá především očima lovce, jeho prózy s přírodní tematikou přinášejí poznatky čerpané z myslivecké praxe. Pro vyprávění Františka Frice s mysliveckou a přírodovědnou tematikou je typická věcnost, nesentimentální pohled na život přírody a děje v ní se odehrávající, poetizace a lyrizace děje není častá, zato však stylisticky vytříbená. Prózy s přírodní tematikou jako oblíbený beletristický žánr mohou být důležitým příspěvkem k poznání kraje, který byl po dlouhou dobu pro českého čtenáře *terra incognita*.

Někteří prozaikové se odvážili zobrazit dramatické osudy života obyvatel v předválečném a poválečném jesenickém pohraničí. Patří k nim kromě V. Křenera, Věry Sládkové, Oldřicha Šuleř, ale také Ilona Borská, Aleš Dostál, Pavel Hejman, Tomáš Knopp, Milada Markalousová a Miloš Urban. Jsou zde i četní autoři, mimo region tzv. nezavedení, ale s jistým nepřehlédnutelným autorským potenciálem – Řek Sotiris Joanidis, básníci Jaroslav Režný, Petr Španger, Eva Fišerová, Jindřiška Fluksová a další. Připočteme k nim ještě místní mladé autory, jako jsou Radek Kovář, Roman Musil, Filip Raif, jejichž tvorba prozrazuje určitý literární talent. Dokonce v písňových textech rockové hudební skupiny Priessnitz z Jeseníku vnímáme snahu o vytvoření novodobého mýtu této pozoruhodné oblasti.¹⁷ A zpěvák i textař této skupiny Jaromír Švejdík se jako grafik spolu s prozaikem Jaroslavem Rudišem nedávno podílel na dvou comicsech, které jsou zčásti situovány na Jesenicko – *Bílý Potok (Alois Nebel)* (2003) a *Hlavní nádraží (Alois Nebel)* (2004); vyšly v pražském nakladatelství Labyrint a dostalo se jim širší pozornosti v centrálních literárních periodikách.

14 Srov.: Martinek, L.: Příspěvek k problematice řecké a slavomakedonské emigrace v Československu a v České republice po 2. světové válce. In: Slezský sborník, 2003, roč. 101, č. 4, s. 470–481.

15 Vlazl, T.: Herma Svozilová – Johnová. *Zvláštní zážitek*. Hlava, 2000, č. 2, s. 15; též: *Masožravé rostliny* Evy Kačírkové. Hlava, 2002, č. 6, s. 21.

16 Srov.: Martinek, L.: Prameny živé vody. K jednomu univerzálnímu tématu v české i světové literatuře. In: Jazyk i literatura česka u schyłku XX wieku, Český jazyk a literatura na sklonku 20. století. Walbrzych – Ostrava 2001, s. 323–332; též: Vincenz Priessnitz a uzdrowisko Gräfenberk w beletrystyce czeskiej i światowej. Radostowa (Starachowice), 2002, č. 5–6, s. 25 a 33.

17 Srov.: Martinek, L.: Hudební „regionalismus“ skupiny Priessnitz. (Studie o písňových textech jesenické rockové skupiny.) Hlava, 2001, č. 4, s. 15–17.

Hledáme-li tedy odpověď na otázku, čím literární tvorba vznikající na Jesenicku nebo ta literární díla, která prostorově a tematicky z Jesenicka vycházejí, obohatila moderní českou literaturu, bude to zejména v těchto žánrech a žánrových typech: v životopisných románech o významných rodících regionu (například o Vincenzi Priessnitzovi, kde vyniká svou systematickou literární prací především Miloš Kočka), v historických románech (zejména o inkvizičních procesech, zasahujících i na Jesenicko, jako je tomu v *Kladivu na čarodějnice* Václava Kaplického), která mají pro svůj univerzální charakter a vysoce umělecké zpracování stálou čtenářskou přitažlivost, dále v próze o událostech let 1938-1945 na Jesenicku a jejich důsledcích pro život obyvatel regionu, v reportážních, povídkových, novelistických a románových dílech zobrazujících poválečné osídlování regionu, ve sféře próz s přírodní tematikou a konečně v oblasti pověstí a pohádek z Jesenicka a Jeseníků. (A především v pověstovém žánru, jak jsem již dříve ukázal¹⁸, dochází k intertextuální návaznosti české literatury na německé texty.)

Na závěr těchto literárněhistorických prolegomen k literatuře z Jesenicka lze konstatovat, že Jesenicko vděčí za svůj obraz v umělecké literatuře autorům jak místním, tak „mimoregionálním“. Literární výzkum tu probíhá na ose centrum-periferie, na níž dochází k prolínání dvou diskursů: literatury celonárodní a literatury regionální. Jesenicko a Jeseníky mají však tu specifickou danost, že mohou díky svému dlouhodobě multikulturnímu charakteru iniciovat dialog kultur, zejména kultury české a německé, české a polské, jak jsme toho svědky v současné době, ale i jiné, například menšinové řecké a většinové české. Takový výzkum je třeba provádět na institucionální bázi, týmově a komparativně ve vztahu k výzkumům polským, německým i novořeckým. Věřím, že tento seminář k zahájení takového bádání výrazně přispěje.

RESUMÉ

Darstellung der Literatur aus der Jeseniker Region nach dem Jahre 1945

Die Jeseniker Region bildet eine historisch entstandene Region. Die hiesige Kultur und Literatur reicht bis in die radikalen sozialen und ökonomischen Veränderungen nach dem Jahre 1945. Eine Untersuchung der regionalen Literatur muss daher eine Antwort auf Fragen einer neuen Qualität geben. Zum Beispiel, geht es um die Kontinuität und die Diskontinuität der Literaturentwicklung oder nicht vielmehr um einen Abbruch und die gegenseitig nicht verknüpften, sprachlich unterschiedliche Literaturen (eine tschechische und eine deutsche)? Die Autoren müssen nach dem Typischen ihrer Beziehung zur Region abgegrenzt werden. Ein weiteres methodologisches Problem ist, ob es sich im Falle der Literatur aus der Jeseniker Region überhaupt um eine so genannte regionale Literatur handelt. Wir unterscheiden einen breiteren Regionalismus – bei Autoren, deren Werke über die Region in Richtung einer Nationalliteratur hinausgehen (V. Körner, V. Sládková, J. Stehlíková, O. Šuleř) und einen Regionalismus in engeren Sinne, der eine Antwort auf die spezifischen Bedürfnisse und Interessen der Bewohner der Region gibt. Ein weiteres wichtiges Problem ist die Ästhetik und der künstlerische Wert des literarischen Schaffens aus der Jeseniker Region und ihre Anbindung an einen breiteren literarischen Kontext. Die Kultur und die Literatur erfüllten hier nämlich über lange Zeit eine propagandistische Funktion, die durch die sozialistische Partei- und Staatspolitik (Unterdrückung der regionalen und der bürgerlichen Gesellschaft, Atheismus, Geschichtsfälschung, sozialistischer Realismus) diktiert wurde. In der Jeseniker Region existierte kein Buchverlag, die Herausgabe von Zeitungen und Zeitschriften war beschränkt, ausgenommen seien örtliche Kulturnachrichten, heimatkundliche und Ereignis bezogene Druckerzeugnisse.

Die gegenwärtige junge Generation von Autoren in der Jeseniker Region kennt seine literarischen Vorgänger nicht, bzw. bekennt sich nicht zu ihnen. Dabei entstanden hier Werke mit unikalem Charakter – genannt sei das Thema der Neubesiedlung des Grenzgebietes, die Poesie und Prosa mit Naturthematik (M. Kubiček, J. Tomeček), Lebens- und Geschichtsromane (M. Kočka, V. Kaplický), Sagen und Märchen aus der Jeseniker Region und aus dem Altvatergebirge, bei denen es um das Anknüpfen der tschechischen Literatur an deutsche Texte geht.

Die Jeseniker Region und das Altvatergebirge sind so spezifisch, dass sie dank ihres langzeitigen multikulturellen Charakters einen Dialog der Kulturen, insbesondere der tschechischen und deutschen und tschechischen und polnischen Kultur, initiieren können.

¹⁸ Srov.: Martinek, L.: Pověstový a pohádkový žánr v literatuře na Jesenicku. In: Sborník Bruntálského muzea. Bruntál 2000, s. 78-93.

Obraz literatury z Jesenicka po 1945 r.

Jesenicko tworzy naturalny region historyczny. Miejskowa kultura i literatura przeszła radykalne zmiany socjalne i ekonomiczne po 1945 r. Z tych przyczyn badanie regionalnej literatury musi odpowiadać na nowe jakościowo pytania, np. czy chodzi o kontynuację rozwoju literackiego, czy raczej o przerwanie i brak wzajemnych oddziaływań odmiennych literatur (czeskiej i niemieckiej)? Musi typologicznie uszeregować autorów według ich stosunku do regionu. Następnym problemem metodologicznym jest kwestia czy w ogóle w przypadku literatury z Jesenicka chodzi o tzw. literaturę regionalną. Rozróżniamy regionalizm szerszy - autorów, których dzieła przekraczają region w kierunku literatury narodowej (V. Körner, V. Sládková, J. Stehlíková, O. Šuleř), i regionalizm węższy, odpowiadający specyficznym potrzebom i zainteresowaniom mieszkańców regionu. Kolejnym ważnym problemem jest wartość estetyczna i artystyczna twórczości literackiej z Jesenicka i jej włączenie do szerszego literackiego kontekstu. Miejskowa kultura i literatura pełniła bowiem przez długi czas funkcję propagandową dyktowaną partyjną i państwową polityką socjalistyczną (niszczenie regionalnego i obywatelskiego społeczeństwa, ateizacja, fałszowanie historii, realizm socjalistyczny). W regionie Jesenicka nie istniało wydawnictwo publikujące książki, było ograniczone wydawanie gazet i czasopism, pomijając miejscowe sprawozdania kulturalne, krajoznawcze i druki okolicznościowe. Współczesna młoda generacja autorów na Jesenicku nie zna swoich literackich poprzedników, tzn. nie odnosi się do nich. Powstawały tu dzieła o uniwersalnym charakterze - mianowicie o ponownym zasiedleniu pogranicza, poezja i proza o tematyce przyrodniczej (M. Kubiček, J. Tomeček), powieści biograficzne i historyczne (M. Kočka, V. Kaplický), legendy i bajki z Jesenicka i Jeseníkův, w których dochodzi do nawiązania czeskiej literatury do niemieckich tekstów. Jesenicko i Jeseníki mają specyficzną cechę mogącą dzięki długoletniemu wielokulturowemu charakterowi inicjować dialog kultur, zwłaszcza czeskiej i niemieckiej oraz czeskiej i polskiej.

DAS BILD DER LANDSCHAFT IN DER HEIMATLITERATUR

Dr. Hermann Hauke, München

Mit meinem Beitrag möchte ich einen speziellen Aspekt des diesjährigen Tagungsthemas „Schlesien und die Region Jeseník in der literarischen Darstellung“ hervorheben, und zwar den der landschaftsbezogenen Heimatdichtung. Es ist vielleicht etwas kühn, eine so vielgesichtige Literatur mit einigen wenigen Strichen charakterisieren zu wollen, zumal ich kein Literaturhistoriker bin. Und doch scheint mir dies wichtig, um die Literatur der hiesigen Landschaft einordnen und bewerten zu können.

Man kann eine Landschaft auf ganz unterschiedliche Weise betrachten, je nach dem aus welchem Blickwinkel man sie sieht. Man kann sich mit ihr objektiv aus wissenschaftlichem oder wirtschaftlichem Interesse beschäftigen. Doch gibt es auch eine subjektive Schilderung der Landschaft, die widerspiegelt, wie sie persönlich erlebt wurde. Dabei ist Landschaft im umfassenden Sinn als Natur und Kultur zu verstehen. Von Heimatliteratur sprechen wir, wenn ein Schriftsteller die Landschaft, der er entstammt, zum Gegenstand seiner Schilderung macht. Das soll Inhalt dieses kurzen Referates sein, speziell bezogen auf die Region Altvater.

Um besser zu verstehen, was mit „Heimatliteratur“ gemeint ist, dürfte es von Nutzen sein, etwas über ihre Entstehung und Eigenart vorzuschicken.

Sie begegnet uns in unterschiedlicher literarischer Gestalt, als Erzählprosa, als Gedichte und Lieder. Auch fehlen nicht dramatische Werke in Form von Volksschauspielen. Als eigenständige literarische Gattung ist die Heimatliteratur verhältnismäßig jung, aufgekomen erst im 19. Jahrhundert. Zwar ist der Begriff „Heimat“ als neutrale Herkunftsbezeichnung schon vor dieser Zeit in Gebrauch und im religiösen Bereich als „himmlische Heimat“ belegt. Doch erst die Emotionalisierung des Heimatbegriffs führte zur Entstehung einer eigenen literarischen Gattung. Was gab den Anstoß dazu?

Der Anfang des 19. Jahrhunderts war entscheidend geprägt von den Auswirkungen der französischen Revolution und den auf sie folgenden napoleonischen Kriegen. Diese Ereignisse hatten Europa zutiefst erschüttert und die bis dahin geltenden feudalen Strukturen in Staat und Gesellschaft ins Wanken gebracht. Die junge bürgerliche Generation, die in den Befreiungskriegen (1813-1815) den Sieg über Napoleon errungen und das Land von der französischen Fremdherrschaft befreit hatte, erhoffte sich danach eine Liberalisierung des Staatswesens im Sinne der in der französischen Revolution verkündeten Menschenrechte. Aber ihre Hoffnungen erfüllten sich nicht. Die Beschlüsse des Wiener Kongresses von 1815 hatten einzig das Ziel, die vorrevolutionären Verhältnisse in Staat und Gesellschaft, den Absolutismus, wieder herzustellen. Statt der erhofften Liberalisierung bestimmten staatliche Zensuren das öffentliche Leben. Unter dem Druck dieser Verhältnisse zog sich die geistige Elite, um der Verfolgung zu entgehen, in die Abgeschiedenheit des ländlichen Raumes zurück, in eine unpolitische Welt, in der man frei atmen konnte. Resignation führte in die innere Emigration. Bedeutende Literaten hielten sich bewusst von der Tagespolitik fern. Statt dessen schrieb man Romane und Novellen. Aus ihnen spricht die Überzeugung, dass sich der Mensch nur innerhalb seiner natürlichen Bindungen an die heimische Landschaft mit ihren einfachen Lebensformen ganz zu entfalten vermag. Dichterpersönlichkeiten wie Jeremias Gotthelf, Adalbert Stifter und Gottfried Keller geben in ihren Werken dieser Überzeugung Ausdruck. In der Literaturgeschichte bezeichnet man diese Zeit als das „Biedermeier“, ein Name, der erstmals in einer parodistischen Gedichtsammlung jener Jahre auftaucht. Die Biedermeierkultur baute auf Heimatverbundenheit und Religion, patriarchalische Ordnung in Staat und Familie, auf Pflege des Althergebrachten und auf Genügsamkeit. Die Natur und das bescheidene dörfliche Geschehen boten den Schriftstellern dieser Zeit den Stoff für ihre Werke.

Ab der Mitte des 19. Jahrhunderts erhielt die Heimatliteratur einen neuen Stellenwert in der Gesellschaft. Die aufkommende Industrialisierung empfand man als eine Bedrohung der Natur. Fabriken veränderten das Bild der Landschaft. Damit war auch die ländliche Harmonie von Mensch und Natur zerstört. Gleichzeitig setzte eine Landflucht ein. Die Fabriken zogen viele Menschen vom Land in die Städte, wo sie bessere Lebensbedingungen erhofften. Doch als Folge entstand ein Proletariat, das entwurzelt und der Natur und Landschaft entfremdet wurde. Unberührte Naturgebiete

gab es nur noch in der Literatur. Der Schwerpunkt der Gesellschaft verlagerte sich immer mehr vom Land in die Industriegebiete und Städte, die zu Zentren der Verwaltung und des kulturellen Lebens wurden. Auch das Stadtbürgertum, bestehend aus selbständig Tätigen, Freiberuflern und Handwerkern, sowie lohnabhängigen Angestellten, ist nicht mehr in einer Naturlandschaft verwurzelt. Das daraus erwachsende neue Lebensgefühl schlägt sich auch in der Literatur nieder. So erhält die Heimatliteratur nach der Mitte des 19. Jahrhunderts immer mehr einen *kompensatorischen* Charakter, denn sie wird bestimmt von der Sehnsucht nach einer verlorenen Welt. In dieser Zeit entstehen die ersten Wandervereine. Aus manchem Wanderlied hört man diese Sehnsucht heraus, wenn es da z. B. heißt: „Aus grauer Städte Mauern zieh'n wir durch Wald und Feld“. Die bessere Gesellschaft begab sich zur Erholung aufs Land in die Sommerfrische.

Soweit der kurze Überblick über Entstehung und Entwicklung der Heimatliteratur. Fassen wir einmal die Wesenszüge dieser Literaturgattung zusammen. Das, was Heimatliteratur unabhängig von der jeweiligen Kulturlandschaft kennzeichnet, ist ihr mehr oder weniger stark ausgeprägter konservativ-sentimentaler Charakter. Das Gefühl überwiegt gegenüber dem Intellekt und, bedingt durch die starke Hinwendung zur Natur, spricht aus ihr auch oft eine anti-städtische Einstellung. Das Bild der Heimatlandschaft, in der man sich zuhause und geborgen fühlt, möchte man unverändert bewahren. Man möchte alle fremden Einflüsse abwehren. Das führt leicht zu einer Überbewertung des Eigenen und zu einer Ablehnung all dessen, was anders ist, des Fremden. Immer liegt die Gefahr nahe, dass Heimatdichtung zur Ideologie entartet, Nationalstolz mit Heimatverbundenheit verwechselt wird.

Ein beliebtes Thema in der Heimatliteratur ist das Heimweh, das den erfasst, der in die Welt hinaus geht oder gehen muß, und dort draußen die Welt enttäuscht als Fremde erfährt. Dann erwacht die Sehnsucht nach der Heimat. Gar leicht jedoch kann im Überschwang der Gefühle das Bild der Heimat übersteigert werden, besonders wenn es sich mit der verklärten Erinnerung an die unbeschwertten Kinderjahre vermischt. Von einer solchen Erfahrung spricht der ostpreußische Dichter Ernst Wiechert. Am Ende seines autobiographischen Werkes „Wälder und Menschen“ erzählt er, wie er nach fünfundzwanzig Jahren erstmals wieder zu seinem Vaterhaus zurückkehrt, im Glauben, dort die Welt seiner jungen Jahre, wie er sie in seiner Seele trug, wiederzufinden. Aber er fand sie nicht mehr. Die Heimat war zur Fremde geworden.

Wenn wir nun auf die Literatur der Region Altvater schauen, so ist zunächst festzustellen, daß sie zum größten Teil unter den Begriff Heimatliteratur fällt und die gleichen charakteristischen Wesenszüge trägt. Die Landschaft, die sich in ihr spiegelt, ist die kleine überschaubare Welt der Berge und Täler des Altvaterlandes. Die handelnden Personen sind die Menschen dieser Landschaft mit ihren Schicksalen. Ihr Lebensalltag bot den Schriftstellern den Stoff für ihre Erzählungen und Gedichte. Ihnen allen ist gemeinsam ihre innige Verbundenheit mit diesem Land und seinen Bewohnern. Sie kannten die Seele ihrer Landsleute, teilten mit ihnen dieselbe Lebensart, sprachen ihre Sprache. Sie kannten ihr Gemüt, wussten um die Licht- und Schattenseiten dieses Menschenschlages. Doch was hier entstanden ist, sind keine Werke der Weltliteratur. Ihre Leser fand diese Literatur in der Regel nur unter denen, die selbst einen inneren Zugang zu dieser kleinen Welt besaßen. Folglich beschränkte sich der Leserkreis auf ein Publikum aus der näheren Region. Es liegt also nicht etwa an einer minderen Qualität dieser Heimatliteratur, wenn sie über den engeren Rahmen ihrer Heimat hinaus kaum bekannt ist.

Ein neues, breiteres Interesse an dieser Literatur erwachte erst, als nach der Vertreibung der Bewohner aus dieser Landschaft die Heimat nur noch in der Erinnerung weiterlebte. Man suchte sie nun verstärkt in den Erzählungen und Gedichten der Heimatschriftsteller, weil sie in ihrer heimatlichen Sprache redeten wie beispielsweise Franz Karl Mohr, der aus Sandhübel stammte, 1921 in die U.S.A. auswanderte und dort 1965 starb. Mit seinen Gedichten, aus denen man das Heimweh herauspürt, traf er die Gemütslage seiner Leser. Man entdeckte wieder die „Geschichten vom alten Haimann“ heitere Erzählungen in schlesischer Mundart, von Viktor Heeger; die „Geschichten und Gedichte aus der deutschen Schles“, die unter dem Titel „Köpernikel und Arnika“ erschienen waren wie auch seine „Koppenbriefe“. Heeger war ein sehr fruchtbarer Schriftsteller, der ein reiches literarisches Erbe hinterließ. Er schrieb sowohl in Hochdeutsch wie auch in schlesischer Mundart. Mit seinen Werken sprach er seinen Landsleuten aus der Seele. Den tragenden Grund seines Schaffens verrät sein Ausspruch: „Die Fremde genoß ich mit prüfendem Auge, mit ganzer Liebe die Heimat“. In die Reihe der namhaften schlesischen Autoren gehören, um nur einige weitere zu nennen, Hedwig Teichmann aus Buchbergsthal, die aus der Geschichte ihrer Heimat schöpfte; Bruno Hans Wittek aus Freudenthal, der aus Jägerndorf stammende Robert Hohlbaum, Josef Schneider aus Jauernig. Nach 1945/46 entstanden zahlreiche Erzählungen und vor allem Gedichte, durch die sich wie ein roter Faden das Thema Heimweh zog. Herbert Gröger und Albert Rotter haben vor ein paar Jahren unter dem Titel „Das Altvaterland in den Versen seiner Dichter“ eine Anthologie herausgegeben, die das dokumentiert.

Wenn man über Literatur spricht, vergisst man nur zu leicht die Volksschauspiele, die bei

Dorffesten aufgeführt wurden. Als Verfasser solcher Theaterstücke war der Reihwiesener Lehrer Gustav Parg bekannt. 1919 erschien in einem Freudenthaler Verlag seine Dorfposse „Der Kermisgost“ [= Der Kirchweihgast] 1922/26 im gleichen Verlag seine gesammelten Bühnenwerke. Auch Viktor Heeger ist in dieser Literatursparte tätig gewesen. So schrieb er unter anderem eine schlesische Bauernkomödie mit dem Titel „Das Kind“. Seine „Wunderkur“ war ein Publikumserfolg und wurde auf mancher Bauernbühne aufgeführt. Heeger hatte 1912 sogar eine Bauernbühne gegründet mit dem Namen „Die Reihwiesener“. Wie Heeger und Parg waren es oft Lehrer, die zur Feder griffen. Wenn bei den Stücken auch die Posse überwog, derb und heiter, gab es doch auch ernstere, historische Bauernstücke wie das über den Bauernbefreier Hans Kudlich, das Viktor Heeger 1914 verfaßt hatte. Die Theaterstücke hatten ihren Platz bei den Festen im dörflichen Raum und waren sehr beliebt. Als Gelegenheitsdichtung fanden sie freilich oft nur eine geringe Verbreitung und waren schnell vergessen. So haben sich auch nur wenige erhalten.

Man würde dem heutigen Thema nicht gerecht, würde man nicht auch die Rolle der Mundart ansprechen. Denn der überwiegende Teil des Schrifttums dieser Gegend ist in schlesischer Mundart abgefaßt. In dieser Sprache erreichten die Dichter unmittelbar die Herzen ihrer Landsleute, denn mit ihr waren sie selbst aufgewachsen und besaßen das rechte Gespür dafür. Mundart läßt sich nicht erlernen wie eine Fremdsprache. Es ist zudem kaum möglich, sie mit unserem Alphabet phonetisch richtig zu fassen und zu Papier zu bringen. Und tut man es doch, kann sie nur der lesen und verstehen, der sie von Kindheit an im Ohr hat. Die Mundart hat viele lokale Nuancen und oftmals ein Vokabular, das von Dorf zu Dorf verschieden war. Ein Meister in der Beherrschung der schlesischen Mundart, wie sie im Bielethal gesprochen wurde, war Franz Karl Mohr, von dem schon die Rede war. Ferner veröffentlichte der als Verfasser von Theaterstücken bereits erwähnte Gustav Parg unter dem Titel „*Lostiges ond Argerhoftiges*“ [Lustiges und Ärgerliches], heitere Erzählungen in schlesischer Mundart. Auch Josef Lowag (+ 1911) machte sich mit seinen „*Geschichten vom Förster Benedix*“ als Mundartdichter einen Namen und später auch sein Sohn Alois Franz mit seinen „*Gobler Geschichtla*“ [Geschichten von der Gabel]. Dass in Mundart geschriebene Literatur nur einen relativ kleinen Leserkreis erreichte, ist verständlich. Das lag nicht zuletzt an der schweren Lesbarkeit solcher Texte. Mundart ist eben ihrer Natur nach gesprochene Sprache, nicht Literatursprache. Anders stand es deshalb um die Theaterstücke: Sie wurden dem Publikum vorgespielt in der ihm geläufigen Mundart und fanden deshalb begeisterte Aufnahme. Ähnliches gilt für Gedichte und Lieder, die, zu Gehör gebracht, sich einprägen.

Aus all dem ergibt sich, dass Mundart und Heimatlandschaft untrennbar zusammengehören. Darum bedeutete der Verlust der Landschaft, der Dorfgemeinschaft, wie es durch die Vertreibung und Zerstreuung der früheren Bevölkerung nach dem letzten Krieg geschehen ist, den Tod der Mundart. Alles Bemühen, sie weiter am Leben zu erhalten oder sie in einer völlig anderen Umwelt gar neu zu beleben, mußte scheitern. Denn nur im täglichen Gebrauch kann sich eine Mundart weiter entwickeln und die sich ständig wandelnde Umwelt begrifflich in sich aufnehmen. Die schlesische Mundart ist, durch die äußeren Umstände bedingt, auf dem Sprachstand von vor 60 Jahren stehen geblieben. Die Generation, die dieses Sprachidiom beherrschte, ist inzwischen fast weggestorben. Die nach dem Kriege geborene Generation wuchs verständlicherweise in einer Umwelt mit einer anderen Sprachkultur auf.

Man hat versucht, nicht nur die mundartliche Literatur von früher zu sammeln, sondern auch die Mundart selbst wenigstens als Sprachdenkmal festzuhalten. In dieser Absicht entstand beispielsweise eine kleine Textsammlung, die 1958 unter dem Titel „*Vom Teschkerier'n derzehl'n*“ [Plauereien] herauskam. Sie enthält neben einer Reihe kleiner Gedichte auch ein Glossar von speziellen mundartlichen Ausdrücken. Mundart, die nicht mehr im Alltag gesprochen wird, wird notwendigerweise museal, kann bestenfalls bei landsmannschaftlichen Veranstaltungen als Folklore dargeboten werden.

Mit einer Strophe aus einem Gedicht von Franz Karl Mohr möchte ich schließen. Sie soll eine Kostprobe der Mundart aus dem Bielethal sein.

Hente traamt mer ...
 „s hoot goar monch'n do- und datthien /
 Ai de weite Welt verschlähn, /
 Woas ma redt mit fremd'n Leit'n, /
 Toar ma doch nie schlesisch sähn,
 Moanchmohl iß, wie wenn ma's werklich /
 Nimmeh länger künnt derträhn —/
 Oach, do mecht' ma nänd nie blein, /
 Bloß awing derhåme sein!

Heute träumte mir ...
Es hat gar manchen da- und dorthin/ in die weite Welt verschlagen./
Was man mit fremden Leuten redet,/
darf man nicht auf Schlesisch sagen./
Manchmal ist es, als könnte man es wirklich/
nicht länger mehr ertragen.../
Ach, da möchte man nirgends bleiben,/
bloß ein wenig zuhause sein!

RESUMÉ

Obraz krajiny v regionální literatuře

Autor, ač není literární historik, by rád zachytil a zhodnotil poezii v regionální literatuře s aspektem na historický vývoj. Je těžké definovat, co se vlastně skrývá pod pojmem regionální literatura, neboť tento kraj se dá hodnotit z pohledu subjektivního, vědeckého, historického, či na základě vlastních prožitků.

Literatura se zde začala vyvíjet až v 19. století ve formě vyprávění, básni i lidového divadla, a to v podobě emocionálně zabarvené. V historii se musíme vrátit do poč. 19. stol., do období napoleonských válek, jež začaly bořit zažitě feudální struktury. Mladá měšťanská generace svým bojem tehdy přispěla k liberalizaci v oblasti státnosti a lidských práv. Její naděje ale nebyly naplněny, neboť dochází k návratu k předrevolučním pořádkům (Vídeňský kongres 1815). Do veřejného života opět vstupuje cenzura, vytváří se duchovní elita, ale významní literáti se vědomě vzdalují politickému životu. Jsou přesvědčeni, že člověk by se měl obracet do svého nitra, ke své vlasti. Také do literatury zasahuje *biedermeier*, stavějící na vlastenectví, náboženství a patriarchálním uspořádání státu. Příroda a prostý venkovský život nabízejí dobovým autorům náměty pro jejich díla. Tento vývoj ovlivnila i industrializace od pol. 19. století. Lidé odcházejí z venkova v naději lepších životních podmínek, vzniká proletariát, centrem života se stává město. Zůstává jen literární touha po ztraceném světě, bolest po vlasti, vzpomínky na šťastné dětství, více či méně konzervativně-sentimentální charakter. Pocit vítězí nad intelektem, odmítáno je vše cizí.

Jesenicko získávalo tento obraz nenaplněných tužeb i po roce 1918, zesílil po odsunu původních obyvatel. Touha po vlasti se silně objevuje např. u básníka Franze Karla Mohra (zemřel 1965 v USA), pišícího podobně jako jiní ve slezském nářečí (Viktor Heeger, Hedwig Teichmann, Robert Hohlbaum aj.).

Dramatu se kromě Heegera věnoval např. rejvízský učitel Gustav Parg. Díla se nejen s úspěchem hrála, ale i knižně vydávala. K úspěchu přispělo i to, že byla psána v jazyce, s nímž lidé vyrostli. Bylo to nářečí, nikoli vzhledně literární jazyk. Z toho vyplývá, že jazyk, vlast a vlastenectví patří pevně k sobě. Odsun po 2. světové válce znamenal postupný zánik těchto nářečí, neboť generace narozené po válce byly ovlivněny už jinou jazykovou kulturou a jazyk jejich rodičů se stal muzeálním folklorem.

Obraz regionu w literaturze regionalnej

Autor ocenia poezję w literaturze regionalnej z uwzględnieniem rozwoju historycznego. Literatura tutaj zaczęła się rozwijać dopiero w XIX w. w formie zabarwionego emocjonalnie opowiadania, baśni i teatru ludowego. Musimy wrócić się do początku XIX w., do okresu wojen napoleońskich. Młode pokolenie mieszczańskie swoją ówczesną walką przyczyniło się do liberalizacji w obszarze państwa i praw człowieka. Ich nadzieje nie zostały jednak spełnione, ponieważ dochodzi do powrotu porządków przedrewolucyjnych (Kongres Wiedeński 1815 r.). Znani literaci świadomie zajmowali się polityką. Są przekonani, że człowiek powinien zwrócić się do swego wnętrza, do swojej ojczyzny. Do literatury wkracza *biedermeier*, stawiający na patriotyzm, religię i patriarchalny porządek w państwie. Przyroda i prosty lud wiejski oferują ówczesnym autorom tematy dla swoich dzieł. Na ten rozwój wpłynęły także: industrializacja, powstanie proletariatu i przeniesienie centrum życia do miasta. Pozostała tylko literacka tęsknota za zaginionym światem, za ojczyzną, wspomnienia szczęśliwego dzieciństwa mające bardziej lub mniej konserwatywno-sentymentalny charakter.

Jesenicko utrzymało ten obraz niespełnionych tęsknot również po 1918 r., a nasilił się on po

wysiedleniu pierwotnych mieszkańców. Tęsknota za ojczyzną jest dobrze widoczna, np. u poety Franza Karla Mohra (zm. w 1965 r. w USA) piszącego podobnie jak inni w gwarze śląskiej (Viktor Heeger, Hedwig Teichmann, Robert Hohlbaum).

Twórczość dramatyczną uprawiał oprócz Heegera np. nauczyciel z Rejvízu Gustav Parg. Jego utwory były nie tylko grane z powodzeniem, ale również wydawane w formie książek. Do ich sukcesu przyczyniło się również i to, że były pisane językiem, w którym ludzie wyrosli. Była to gwara, a nie wzniosły język literacki. Z tego wynika, że język, ojczyzna i patriotyzm łączą się ze sobą. Wysiedlenie po II wojnie światowej oznaczało zanik tej gwary, ponieważ pokolenia urodzone po wojnie były już pod wpływem innej kultury językowej, a język ich rodziców stał się dla nich muzealnym folklorem.

CZESKA TWÓRCZOŚĆ LITERACKA NA PRUSKIM ŚLĄSKU W LATACH 1742-1939

Piotr Pałys,

Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego Opole

Wytoczona w 1742 r., w Berlinie i Wrocławiu nowa linia graniczna pozostawiła po pruskiej stronie kilkudziesięciotysięczną grupę górnośląskich Czechów. W następnych dziesięcioleciach poddawani oni byli mniej lub bardziej intensywnemu naciskowi germanizacyjnemu niemieckich urzędów i instytucji. Jedynych obrońców swej tożsamości narodowej znajdowali wśród przedstawicieli rodzimego kleru. Przynależność dekanatów Hulczyn i Kietrz do diecezji olomunieckiej pozostawała właściwie jedyną widomą pozostałością kilkunastowiecznej przynależności tych ziem do korony świętego Wacława. W świadomości tamtejszych Czechów był to element na tyle istotny, że właśnie ten fakt przesądził o wytworzeniu się wśród nich swoistego poczucia odrębności, czego widocznym znakiem określania siebie mianem Morawców.

Pruska przynależność państwowa rzecz jasna nie wpływała dodatnio na rozwój świadomości narodowej tej grupy ludności. Pewien przełom w tym względzie nastąpił dopiero na fali ożywienia narodowego, związanego z Wiosną Ludów, a konkretnie z pojawieniem się tam księdza Cypriana Lelka. Jego ówczesna działalność, biorąc pod uwagę niski poziom uświadczenia narodowego pruskich Morawian, była prawdziwym ewenementem. Pochodzący z Beneszowa ks. C. Lelek święcenia kapłańskie otrzymał w 1835 r. w Poznaniu. W latach 1848-1849 posłował do sejmu pruskiego w Berlinie. Po jego rozwiązaniu został wybrany deputowanym do parlamentu frankfurckiego. Po powrocie z Frankfurtu został przez swą zwierzchność kościelną przeniesiony z Hulczyna do Bavorowa. Miało to związek ze stawianym mu przez władze pruskie zarzutem podburzania we wrześniu 1848 r. mieszkańców Hulczyna i Beneszowa do wystąpień ulicznych. W 1855 r. otrzymał probostwo w podgłubczyckiej Wódce, gdzie spędził resztę życia. Przez cały okres swej działalności duszpasterskiej niezmordowanie zakładał morawskie stowarzyszenia gospodarcze, śpiewacze i religijne. Wiele uwagi przywiązywał do propagowania wśród raciborskich i głubczyckich Morawian czeskiej literatury. Książki do zakładanych przez siebie czytelni sprowadzał za pośrednictwem praskiej Umělecké besedy. Korzystał także w tej materii z pomocy Karola Miarki. Podjął także ożywioną współpracę z formującym się właśnie w Opawie czeskim ośrodkiem narodowym¹⁹.

Ksiądz Cyprian Lelek aktywnie działał również na polu oświaty. Jednym z głównych celów jego programu szkolnego było zapewnienie „morawskim” szkołom dobrych, czeskich podręczników. Jako praktykujący nauczyciel, za szczególnie dotkliwy uważał brak podręczników o charakterze elementarnym. Chcąc wypełnić tę lukę, ks. C. Lelek podjął się trudu napisania kilku prac tego rodzaju. W jego spuściźnie literackiej są to prace najobszerniejsze. Pierwszym był *Slabikář a čítanka pro menší dítky*. Wydany po raz pierwszy został na przełomie 1844 r. i 1845 r. Został on zaakceptowany przez niemieckie urzędy jako podręcznik pomocniczy w szkołach na terenach zamieszkałych przez Morawców. Nakład pierwszego wydania wyniósł 2 tys. egzemplarzy. Drugie znane wydanie ukazało się już w 1846 r. W 1866 r. przygotował ks. C. Lelek wydanie czwarte. Szóste, ostatnie wydanie ukazało się w Raciborzu w 1971 r. W 1873 r. na fali kulturkampfu, *Slabikář* został ze szkół wycofany. Niewątpliwą zaletą tego podręcznika było to, że posługiwał się on przykładami znanymi uczniom z ich najbliższego otoczenia, ludowymi pieśniami oraz w dużej mierze uwzględniał śląski dialekt, w którym wszystkie samogłoski są krótkie. W 1846 r. ukazała się w Raciborzu kolejna pozycja jego autorstwa ks. C. Lelka. Była to książka zatytułowana *Opis Śląska*, będąca swoistym podręcznikiem wiedzy o regionie. Autor przedstawił tam Śląsk w granicach sprzed 1742 r., zaliczając doń także Ziemię Kłodzką. Książka podzielona została na 23 paragrafy, omawiające kolejno: położenie Śląska, jego wielkość, orografię, hydrografię, klimat, bogactwa mineralne i przemysł, rolnictwo, zasiedlenie, stosunki narodowościowe, socjalne, handel, szkolnictwo i oświatę, organizację wojskową, administrację, administrację kościelną, sądownictwo, sejmy krajowe, topografię Ziemi Opolskiej, Wrocławskiej, Legnickiej oraz Śląska Opawskiego i Cieszyńskiego. Czechów żyjących w pruskiej

19 Záček, J.: Cyprian Lelek. Život a dílo. Praha 1953.

części Śląska, określał ks. C. Lelek mianem Morawców. Świadom był jednakże ich jedności z żywiołem czeskim po drugiej stronie ówczesnej granicy. Do książki dołączona została mapa Śląska, z której autor był bardzo dumny. *Opis Slezska* odniósł spory sukces. Już w marcu 1847 r. sprzedano ponad 1000 egzemplarzy. Dzieło ks. C. Lelka wpisać należy w popularny w tym okresie nurt geograficznych opisów poszczególnych ziem. Bezpośredni wpływ na kształt książki miały wpływ dwie prace: *Oppaland* Faustyna Ensa z Opawy a przede wszystkim *Krótki rys geografii Śląska* Józefa Lompy, wydany w 1843 r.²⁰

Z nazwiskiem ks. Cypriana Lelka związane były również początki czeskiego czasopiśmiennictwa w pruskiej części Śląska. O założeniu czeskiego czasopisma myślał ks. C. Lelek już na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych 19 stulecia. Jego zdaniem: „...*takový časopis pro náš lid sprostý velmi potřebný; posavadní snažení čechoslovanské málo do lidu vniklo, takový spis ale, jestli by dosti spisovatelů se ku temu sebralo jistotně by bez účinku nezůstal*”. Brak na Morawach tytułu skłonnego zająć się problemami Czechów zamieszkujących na pruskim Śląsku, zmusiły ks. C. Lelka do szukania możliwości druku po pruskiej stronie granicy. W 1846 r. ukazał się w Raciborzu pierwszy numer miesięcznika *Holubice*, powzbudzający k náboženství, mírnosti a moudrosti. Którego sam był redaktorem i wydawcą. Pierwszy numer liczył 16 stron i zawierał 6 artykułów: *Život sv. Hilariona poustevníka, Zákony domové sv. Elceona, Nábožné písně (z kancionálu Slavíka), Píseň sv. Kazimíra, O sázení a opatrování ovocných stromů, Jak se setí slávy*. Z największym zainteresowaniem miesięcznik ten spotkał się w parafiach hulczyńskiej i beneszwowskiej. W pierwszej sprzedano 70, a w drugiej 40 egzemplarzy. W kolejnych numerach miały się pojawić materiały poświęcone historii (m.in. artykuł o Karolu IV), geografii, topografii, wychowaniu, problematyce przemysłu i rzemiosła, prac rolnych, teksty moralizatorskie oraz pieśni i powiastki ludowe. Pismo jednak od początku borykało się z problemami natury finansowo-organizacyjnej. W związku z tym ks. C. Lelek myślał o przeniesieniu druku do Hulczyna. Wystąpił również do władz austriackich z prośbą o zgodę na kolportaż swego czasopisma na terenie całej diecezji ołomunieckiej. Ostatecznie jednak, w obliczu rewolucyjnych wydarzeń 1848 r., zaniechał jego wydawania²¹.

Nie oznaczało to jednak zarzucenia idei pisma skierowanego do Czechów zamieszkujących w pruskiej części Śląska. Na rzecz uruchomienia w Raciborzu lub Głubczycach czeskiego czasopisma działał ks. C. Lelek wspólnie z z polskim przywódcą narodowym na Śląsku, Karolem Miarką. W 1875 r. próbowano rozpocząć wydawanie czeskiego dodatku do *Leobschützer Zeitung*. Później pojawiła się koncepcja utworzenia czeskiego pisma przy pomocy Katolika i innych śląskich gazet centrowych. Jego redaktorem miał zostać F.A. Urbanek. Pismo miało nosić nazwę *Moravské listy* lub *Ratiborské noviny*. W 1876 r. W trakcie zjazdu śląskiej organizacji partii Centrum w Raciborzu wybrano ks. C. Lelka wybranego do komitetu prasowego. Dzięki niemu w uchwałach zjazdu umieszczono postulat wydawania dla górnośląskich Morawian gazety w ich ojczystym języku²². Żadna z tych koncepcji nie doczekała się jednak wówczas realizacji. Lukę tę usiłował wypełnić, wychodzący w Opawie od 1861 r. *Opavský besedník*, zastąpiony w 1865 r. przez *Opavský týdeník*. Czasopisma te zasilaly korespondencje z raciborskiego i głubczyckiego, głównie pióra ks. Cypriana Lelka. Na łamach „besednika” opublikował ks. C. Lelek w latach 1861-1862 *Životopis sv. Bernarda, opata jasnodolského*. Z końcem lat siedemdziesiątych wysyłano na Pruski Śląsk około 200 egzemplarzy tego pisma, co stanowiło około 20 procent całego nakładu²³. W tym czasie Morawianie sięgali także po czasopisma polskie, głównie Katolika i Nowiny Raciborskie. Te ostatnie już od swego zarania w 1889 r. zdobyły wśród Morawian około 100 abonentów. Z czasem ich liczba wzrosła. W związku z tym w 1894 r. redaktor Nowin Jan Karol Maćkowski zastanawiał się nad wydaniem specjalnej mutacji raciborskiej gazety w języku czeskim. Jednakże w związku z jego wyjazdem z Raciborza pomysł ten został zarzucony²⁴.

Czasopisma w rodzimym języku Morawianie doczekali się w 1893 r. Zebranie założycielskie odbyło się na plebani w Kobierzycach, z inicjatywy tamtejszego proboszcza ks. Emila Bitty. Oficjalnie głównym powodem utworzenia nowego pisma centrowego była obawa przed szerzeniem się wśród Morawian idei socjalistycznych²⁵. Jednak założycielom pisma chodziło głównie o przeciwdziałanie rosnącemu naciskowi germanizacyjnemu oraz propagandzie, idącej ze strony polskiego ośrodka narodowego w Raciborzu, który po wyemancypowaniu się spod kurateli Centrum nawoływał do utworzenia wspólnego, polsko - morawskiego frontu narodowego. Pierwszym redaktorem Kato-

20 Ibid., s. 28-30.

21 Ibid., s. 22-23.

22 Ibid., s. 24; Svoboda, J.: Cyprian Lelek a pražská Umělecká beseda. Slezský sborník, 1960, č. 3, s. 363-373.

23 Gawrecki, D.: Czeska prasa w Opawie o Morawianach na Śląsku Pruskim 1861 - 1883. Studia Śląskie, 1989, t. 17, s. 161.

24 Glensk, J.: Nowiny Raciborskie 1898-1904. Katowice 1970, s. 241.

25 Vyhliďal, J.: Čechové v Pruském Slezsku. Praha 1899, s. 15-17.

lickich novin został proboszcz ze Štěpánkovice ks. Arnošt Jureczka. Pismo finansowali księża z dekanatu huleczyńskiego oraz kilku duchownych z dekanatu kietrzańskiego. Pierwszy numer ukazał się 1 września 1893 r. w Raciborzu. Gazeta ukazywała się raz w tygodniu. Drukowana była szwabachą. Redakcja zamierzała stopniowo wprowadzać liternictwo łacińskie, jednak brak odpowiednich czcionek oraz brak środków na ich zakup zdecydował, że od razu do tego nie doszło. Pismo zazwyczaj zawierało artykuł wstępny, przegląd wydarzeń politycznych, listy od czytelników i powieść w odcinkach. Dodatkiem do Katolických novin były Zábava nedělní, redagowane głównie przez dziekana z Pietrowic Wielkich ks. Tomáša Kamradka. W pierwszych latach swego istnienia pismo miało około 420 prenumeratorów. Pod koniec wieku ich liczba wzrosła do 600. Około 1910 r. nakład osiągnął liczbę 2400 egzemplarzy. Pismo rozchodziło się głównie w Huleczyńskim. Znacznie gorzej było w Głubczyckiem. Przykładowo, w Jakubowicach Kat. noviny prenumerowała jedna osoba, zaś w parafii Nasiedle pismo to miało dwóch abonentów²⁶.

Pojawienie się kolejnego pisma opozycyjnej partii Centrum, wydawanego w dodatku w języku intensywnie germanizowanej mniejszości, przyjęte zostało przez administrację pruską z nieukrywaną niechęcią. Szybko doświadczył tego pierwszy redaktor Katolických novin. Zmęczony prześladowaniami ze strony pruskich urzędów, ks. Arnošt Jureczka przekazał 26 września 1896 r. redakcyjny ster w ręce ks. Josefa Hlubka. Nienajlepsza była w tym momencie sytuacja finansowa gazety. W pierwszych latach jej wydawania przynosiło ono corocznie straty w wysokości od 700 do 1000 marek, pokrywane przez księży z obu morawskich dekanatów. Do 1899 r. udało się redakcji rozszerzyć krąg odbiorców pisma do 600, a w latach następnych do 750 osób. Zauważalny postęp nastąpił w odniesieniu do strony formalnej i treściowej pisma. Znacznej poprawie uległa także praca redakcyjnej korekty, przejętej przez ówczesnego wikarego w Kravaři, ks. A. Harazima. Zmieniony został również tytuł dodatku do Kat. novin, z Zábava nedělní na Domáci přítel.

Nad linią pisma czuwało kuratorium, w którym zasiadali: ks. Josef Hlubek, proboszcz w Pietrowicach Wielkich, ks. Tomáš Kamrádek proboszcz z Oldřisova, ks. Jakub Restel, proboszcz z Benešova, ks. Bruno Schneider, i proboszcz z Sudic, ks. Arnošt Jureczka. Mimo niewątpliwych sukcesów, w marcu 1903 r. ks. J. Hlubek przekazał Kat. noviny ks. Josefowi Otavie. Ksiądz Josef Hlubek obawiał się, że władze niemieckie sprzeciwią się, ze względu na jego redaktorską działalność, objęciu przez niego któregoś z morawskich probostw. Po objęciu 21 marca 1906 r. nowopowstałej parafii w Borucinie powrócił on w 1907 r. do redakcji, prowadząc ją do 1912 r. Pismo konsekwentnie przeciwstawiało się germanizacyjnemu kursowi władz w szkolnictwie. Kat. noviny przekonywały, że w sytuacji wolności językowej, przedstawiciele mniejszości sami byliby zainteresowani nauką niemieckiego. Protestowano również przeciwko próbom laicyzacji szkół, określając je mianem nowego kulturkampfu. Z podobnie zdecydowanym odporem spotykało się, wspierane przez władze, przejmowanie kolejnych szkół przez kościół protestancki. W szerszym kontekście domagano się zrównania wobec prawa zamieszkałych na terenie państwa protestantów i katolików. Katolické noviny wielokrotnie publikowały opinie mówiące bezsensowności polityki germanizacyjnej, zdaniem redakcji przynoszącej jedynie radykalizację ruchu polskiego oraz wzrost wpływów socjalistycznych. Równocześnie jednak zdecydowanie odżegnywano się od zarzutów o chęć zbliżenia do czeskich ośrodków narodowych po drugiej stronie granicy. Sporo miejsca na łamach czasopisma zajmowały informacje o działających w poszczególnych miejscowościach czeskich związkach i stowarzyszeniach. Nie uchodziło to uwadze niemieckich urzędów. Biuro Prezydialne Rejencji Opolskiej szczególnie zajmowały płynące z Kat. novin zachęty do wstępowania, do organizowanych przez księży, związków robotniczych²⁷.

Pismo nadal dystansowało się od polskiego ruchu narodowego. Twierdzono, że noviny „*nie będą służyć dwóm panom*”. Jednakże w tej kwestii zarysowała się z czasem pewna ewolucja. W maju i czerwcu 1911 r. redakcja wdała się w polemikę z „Gazetą Opolską”, zarzucającą księżom w niektórych morawskich parafiach praktyki germanizacyjne. Noviny stanęły w obronie atakowanych księży, jednocześnie jednak radząc przedstawicielom kleru uczyć się języka ludu, i wzywając księży czeskiego pochodzenia do pozostania na miejscu. W dniach 18 i 25 listopada 1911 r. opublikowano obszerną korespondencję, wzywającą do nawiązania współpracy z polskim ruchem narodowym. Jej autor stwierdzał, że tzw. polski radykalizm nie stanowi w rzeczywistości żadnego zagrożenia, a Niemcy i tak nie robią rozgraniczenia pomiędzy Morawcami a Polakami. Charakterystyczne było, że redakcja opatrzyła ten tekst bardzo oględnym komentarzem. Wydarzeniem niezwykle ważnym w historii pisma było wprowadzenie od 13 maja 1911 r. liternictwa łacińskiego. Był to fakt doniosły także w perspektywie stopniowego uzmysławiania pruskim Morawcom więzów

²⁶ Opak. cit., s. 19-20; tenże, Pod perutnią pruského orla. Opava 1910, s. 51.

²⁷ Palys, P.: Ksiądz Josef Hlubek-morawski „budziciel” z Borucina. Ziemia Raciborska, 2003, nr 10-12, s. 44-45.

łączących ich z braćmi z Opawicy. Dodajmy, że o drukowaniu w Katolickich novinách części artykułów „latinkou” myślał ks. J. Hlubek już w latach 1896 – 1903, jednak w realizacji tego zamierzenia przeszkodził wówczas brak odpowiednich czcionek w drukującej to pismo drukarni²⁸.

Rolę kalendarzy w szerzeniu ojczystego słowa w najszerzych warstwach ludowych doceniał już ks. C. Lelek. W 1860 r. próbował on rozpropagować wśród Morawców wydawany przez Dědictví sv. Cyrila a Methoděje kalendarz Moravan. W 1866 r. nalegał zaś na V. Praska, aby ten kontynuował wydawanie kalendarza, redagowanego dotychczas przez właśnie zmarłego prof. Merklasa²⁹. Idea ks. C. Lelka zmaterializowała się w 1903 r. Wtedy to, nakładem Katolických novin wydany został w nakładzie 4000 egzemplarzy, zredagowany przez ks. J. Hlubka, pierwszy czeski kalendarz w Prusach, zatytułowany: Svatá rodina. Wśród autorów znaleźli się: ks. Josef Hlubek, autor artykułów: *Maria Lurdská, Náš kraj a lid, Hrad Landek z Petřkovic, Obrázky ze života pro život, Poutní místo Hrabýň, Mnoho bláznů*; ks. Jan Vyhřídál: *Církevní rok, obyčje a pověry*; J. Tichý: *Domove, drahy domove*; K. Dostál-Lutinov: *Píseň irských bratrů*; dp. Odvalil P.: *O líhovinách. Legenda o pěti růžích*; V. Kosmák: *Co jsem zažil v německo-francouzské vojně?* Oraz pięć dalszych, nie podpisanych pozycji, najprawdopodobniej autorstwa ks. J. Hlubka: *Křesťanská statečnost, Rekonný čin dívky, Několik známých písní našeho lidu, Rady pro hospodářství a domácnost. Žerty a vtípy*. Niestety, zyski ze sprzedaży nie pokryły kosztów druku. Dlatego zaniechano jego dalszego wydawania³⁰.

Fakt, że nieliczną inteligencję czeską na pruskim Śląsku w większości tworzyli przedstawiciele kleru, decydował, że większość tworzonej przezeń literatury miała zdecydowanie konfesyjny charakter. Szczególną rolę w podtrzymaniu rodzimego języka miały zbiory pieśni kościelnych i kancjonały. W 1846 r. ukazał się w Raciborzu, ułożony przez ks. C. Lelka kancjonał zatytułowany: *Duchovní poklad aneb Sbírka duchovních písní*³¹.

W 1900 r. wyszła z drukarni Karela Nawratha w Hlučíně zestawiona przez ks. J. Hlubka *Sbírka oblíbených nábožných písní našeho lidu*, zawierająca na 116 stronach 84 pieśni. W dwa lata później ukazało się drugie, liczące już 211 stron wydanie tego zbioru. Potrzeba wydania takiego śpiewnika, wynikała z faktu, iż oficjalny kancjonał archidiecezji ołomunieckiej zawierał wiele słów i wyrażeń dla Morawców niezrozumiałych. Poza tym drukowany był czcionką łacińską. Książka ta cieszyła się dużym powodzeniem. Bardzo szybko rozeszły się oba jej wydania, wydrukowane łącznie w nakładzie 3000 egzemplarzy. W tym czasie ukazała się drukiem seria tzw. „śpiewających książeczek”. Za pozwoleniem konsystorza, ukazała przygotowana przez J. Jurečkę z Krzanowic książeczka *Vzhůru srdce*. Bez konsystorskiego zezwolenia ukazał się z kolei śpiewnik *Duchovní poklad*. Bardziej świecki charakter miał mały śpiewnik zatytułowany *Písně příležitostné a zábavné*. Ponadto z drukarni Richarda Peschky w Hulczynie wyszły pojedyncze pieśni mariańskie, pieśń o drodze krzyżowej i inne³².

Pod względem politycznym Morawianie w Raciborskiem i Głubczyckiem znajdowali się pod przemożnym wpływem niemieckiej partii Centrum. Morawscy duchowni jedynie we współpracy z tym ugrupowaniem widzieli szansę na zapewnienie swym rodakom praw językowych w szkołach i urzędach. Nie powstrzymywało to jednak szybkich postępów germanizacji. W 1898 r. na łamach kalendarza Moravan Tomáš Vřůdyl stwierdził, że „Morawianie na Pruskim Śląsku żyją bardziej tchnieniem pośmiertnej literatury niżli pełnym życiem politycznym i narodowym.”³³ Na niewiele zdały się próby osiągnięcia wśród nich trwalszych wpływów, podejmowane przez polski ośrodek narodowy w Raciborzu.

Szansę na odmianę tego położenia przyniósł dopiero wybuch wojny. Pojawienie się na arenie międzynarodowej kwestii czechosłowackiej spowodowało, że także wśród inteligencji morawskiej zaczęły objawiać się tendencje proczeskie. W 1915 r. ks. J. Hlubek opracował memorandum nawołujące po rozgromieniu Niemiec do przyłączenia do przyszłego państwa czeskiego także południowych części Raciborskiego i Głubczyckiego, stanowiących: „nieodłączną część czeskiego majątku narodowego”. Drugi memoriał powstał już po zakończeniu wojny, w listopadzie 1918 r. W memorandum tym uzasadniano potrzebę przyłączenia do Czechosłowacji południowej części Ziemi Raciborskiej względami historycznymi, etnograficznymi, gospodarczymi, językowymi, kościelnymi (przynależność do archidiecezji ołomunieckiej), oraz krzywdami doznany pod niemieckim panowaniem. Jednocześnie przestrzegano przed próbami przyłączenia tego rejonu do Polski, czemu miała być przeciwna miejscowa ludność. Autorami tego opracowania był zespół 5 morawskich księży, wśród których znajdowali się ks. Josef Hlubek, ks. Hugon Stanke i ks. Josef

²⁸ Ibid., s. 45-46.

²⁹ Žáček, J.: opak. cit., s. 25.

³⁰ Vyhřídál, J.: Pod perutemi..., s. 53.

³¹ Ibid., s. 96.

³² Ibid., s. 53.

³³ Vyhřídál, J.: Čechové..., s. 19.

Otava.³⁴

Klęska Niemiec zmusiła władze lokalne do zmiany dotychczasowego stanowiska w kwestii szkolnej. W dniu 18 marca 1919 r. oddział II Rejencji Opolskiej wydał zarządzenie w sprawie nauki religii i języka polskiego i morawskiego w szkołach powszechnych, wszędzie tam gdzie rodzice sobie tego życzą³⁵. Z wnioskiem takim do władz zwrócili się mieszkańcy relatywnie najbardziej w duchu czeskim uświadomionych wsi morawskich, Borucina i Pietrowic Wielkich³⁶. Władze Czechosłowacji podjęły także kwestię rektyfikacji granicznych na Górnym Śląsku. Ostatecznie, decyzją Konferencji Pokojowej z 23 kwietnia 1919 r. przyznano Czechosłowacji 316 km² wokół Hulczyna z 45386 mieszkańcami, w większości morawskiego pochodzenia³⁷. W dniu 4 lutego 1920 r. Władze czechosłowackie przejęły ten obszar. Po niemieckiej stronie granicy pozostawało jednak nadal 17848 Morawian, zamieszkujących powiat głubczycki i 7 przygranicznych gmin powiatu raciborskiego³⁸. Ludność ta poddana została z roku na rok silniejszemu naciskowi germanizacyjnemu. Z 10 kościołów w Głubczyckim usunięto posługi w języku czeskim³⁹. W 1925 r. władze niemieckie usunęły język czeski z tych szkół w Raciborskiem, gdzie został wprowadzony na życzenie rodziców w 1919 r.⁴⁰

Coraz trudniej było także o wydawanie czeskiego słowa pisanego. Redakcja Katolickich novin przeniosła się do Hulczyna. Władze niemieckie coraz nie chętniej patrzyły na druki kościelne w języku czeskim. Mimo to już w 1920 r. wydrukowano w Opawie, ułożony przez ks. J. Hlubka, *Úplný kancionál pro lid moravský*⁴¹. W 1927 r. księgarz J. Jurečka z Krzanowic po raz kolejny wydał, drukowany w Brnie, modlitewnik *Vzhůru srdce*⁴². W 1930 r. Ukazało się kolejne jego wydanie. Pełny tytuł tego modlitewnika brzmiał: *Vzhůru srdce čili písně a modlitby pro celý církevní rok*. Była to prawdopodobnie ostatnia czeska książka, dopuszczona w okresie międzywojennym do kolportażu na terenie Niemiec. Cześć pierwsza (164 strony), zawierająca modlitwy, drukowana była szwabachą, z uwzględnieniem tradycyjnej „morawskiej” ortografii. Cześć druga, na którą składały się pieśni (292 strony) napisana została z użyciem liternictwa łacińskiego, literacką czeszczyzną. Książkę uzupełniało, również drukowane szwabachą, 16 stron pieśni i modlitw niemieckich⁴³.

Ostateczny cios używaniu języka czeskiego zadało wydane wiosną 1939 r. zarządzenie władz niemieckich, zakazujące używania język polskiego i czeskiego. Od dnia 18 maja 1939 r. wszystkie nabożeństwa i ogłoszenia parafialne mogły być wygłaszane wyłącznie w języku niemieckim. Hitlerowcy pozmieniali także wszystkie słowiańskie nazwy miejscowe. Przykładowo, Borucin (Borutin) został przemianowany na Streitkirch, Bolesław (Boleslau) na Bunzelberg, Owsiszcz (Owschütz) na Habgrund.⁴⁴

Jak z powyższego krótkiego przeglądu wynika, nieliczna, ograniczona właściwie do nielicznej grupy księży katolickich, czeska inteligencja na pruskim Górnym Śląsku ograniczała swe próby literackie do literatury konfesyjnej, opracowując modlitewniki i kancjonały oraz krótkich form literackich i publicystycznych, publikowanych na łamach „Katolickich novin” oraz innych, najczęściej niestety efemerycznych, wydawnictw. Najwyższej tutaj ocenić należy *Opis Śląska* pióra ks. Cypriana Lelka. Praca ta do dzisiaj stanowi niezwykle ciekawy obraz Śląska z pierwszej połowy 19 wieku. Mimo swego użytkowego charakteru, literatura ta stanowi niezwykle bogate, do tej pory mało jeszcze wykorzystane, źródło do poznania dziejów tej, odciętej w 1742 r. od swego pnia, gałęzi narodu czeskiego.

34 Myśka, M.: Walka Czechów o ziemię hulczyńską (przed rokiem 1920). [w:] Nad Odrą, Olzą i Bierawką podczas III Powstania Śląskiego. Materiały z V Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstań Śląskich i Plebiscytu. Praca zbiorowa pod redakcją Z. Kapąły i W. Ryszewskiego, Bytom 1995, s. 51-54.

35 Musioł, T.: Szkolnictwo polskie w rejencji opolskiej 1919-1939, s. 218-219.

36 Vyhliďal, J.: Pod żelzem pruskich králů. Přerov 1930, s. 165; czeski historyk Dan Gawrecki twierdzi, że wnioski takie złożyli także mieszkańcy Bolesławia, Pietraszyna, Krzanowic i Samarzowic. Patrz: D. Gawrecki, Československo a Horní Slezsko 1918-1921. [w:] Podział Śląska w 1922 roku. Okoliczności i następstwa. Pod redakcją A. Brożka i T. Kulak, Śląskie Sympozja Historyczne, t. 3, Wrocław 1996, s. 91.

37 Kastory, A.: Czechosłowackie plany rektyfikacji granic historycznych z Niemcami na przełomie 1918/1919 r. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP Kraków, 1972, z. 43, prace historyczne VI, s. 311-312.

38 Vyhliďal, J.: Pod żelzem..., s. 6.

39 Ibid., s. 56-57.

40 Naše země, náš lid. Hlubčicko, Ratiborsk, Kozelsko. Redakce B. Sobotík, Opava 1946, s. 57.

41 Úplný kancionál pro lid moravský. Seřadil J. Hlubek, farář v Bořutině, Opava 1920.

42 Ibid., s. 58.

43 Newerla, P. J.: Z morawskiej przeszłości wsi Pietrowice Wielkie. [w:] Dziedzictwo kulturowe pogranicza śląsko-morawskiego. Pod redakcją K. Lach, Racibórz 2002, s. 54-55.

44 Lach, K.: Wierzenia, zwyczaje i obrzędy. Folklor pogranicza polsko-czeskiego. Wrocław 2004, s. 19.

RESUMÉ

Česká literatura v pruském Slezsku v letech 1742 – 1939

Nová státní hranice z roku 1742 zanechala na pruské straně hornoslezské Čechy, kteří byli v následujících desetiletích vystaveni více či méně silnému germanizačnímu útlaku. Protože Hlučínsko patřilo církevně k olomoucké diecézi, byli to především kněží, kteří u „Moravců“ (jak se tato menšina sama nazývala) upevňovali pocit národní sounáležitosti. Patřil k nim především kněz a buditel Cyprian Lelek, poslanec frankfurtského parlamentu r. 1849. Z jeho různorodého díla připomeňme česky psaný *Slabikář*, vlastivědný *Opis Slezska* a časopis *Holubice*. Kněz Arnošt Jureczka stál u počátků Katolických novin. V éře tzv. kulturkampfu proti katolíkům sehrály obrannou roli i český kalendář *Moravan* a kancionály, sbírky českých duchovních písní. Velkou roli v sebeuvědomovacím procesu Moravců sehrálo roku 1911 zavedení latinky do tisku. První světová válka a její důsledky přinesly Československu zisk Hlučínska. V okresech Hlubčice a Ratibor však ještě zůstalo 17848 Moravců, vůči nimž byla zavedena tvrdá germanizace, obzvláště po nástupu nacismu. Čeština, zároveň s polštinou, zmizely nejen ze školy (1925), ale i z kostelů (1939). Poslední českou knihou, která byla v meziválečném období kolportována mezi Moravce v Německu, byla modlitební kniha *Vzhůru srdce* kněze J. Jurečky, vytištěná r. 1930 v Brně.

Die tschechische Literatur im preußischen Schlesien in den Jahren 1742 – 1939

Auf der preußischen Seite verblieben nach der neue Staatsgrenze von 1742 die oberschlesischen Tschechen, die in den darauf folgenden Jahrzehnten einem mehr oder weniger starken Germanisierungsdruck ausgesetzt waren. Weil das Hultschiner Ländchen kirchlich zur Olmützer Diözese gehörte, waren es vor allem Priester, die bei den „Mähren“ (Moravci) (wie sich diese Minderheit selbst bezeichnete) das Gefühl einer völkischen Zusammengehörigkeit festigten. Zu ihnen gehörte vor allem der Priester und Volksaufklärer Cyprian Lelek, ein Abgeordneter des Frankfurter Parlaments von 1849. Aus seinem verschieden artigen Schaffen erinnern wir uns an die tschechisch geschriebene *Slabikář* (Fibel), die heimatkundliche *Opis Slezska* (Beschreibung Schlesiens) und die Zeitschrift „Holubice“ (Tauben). Der Priester Arnošt Jureczka stand am Beginn der „Katolické noviny“ (Katholische Zeitung). In der Ära des so genannten Kulturkampfes gegen die Katholiken spielte auch der tschechische Kalender „Moravan“ (Mährer) eine Verteidigungsrolle genau sowie das Gesangsbuch einer Sammlung tschechischer geistlicher Lieder. Eine große Rolle im Prozess der Entwicklung eines Selbstbewusstseins der Mährer spielte 1911 die Einführung der lateinischen Schrift in der Presse. Der erste Weltkrieg und seine Folgen brachten der Tschechoslowakei den Gewinn des Hultschiner Ländchens. In den Kreisen Leobschütz und Ratibor verblieben jedoch 17848 Mährer, gegenüber denen eine harte Germanisierung, besonders nach dem Machtantritt des Nazismus, durchgesetzt wurde.

Tschechisch und Polnisch verschwanden nicht nur aus der Schule (1925) sondern auch aus den Kirchen (1939). Das letzte tschechische Buch, das in der Zeit zwischen den Kriegen unter den Mähren kolportiert wurde, war das Gebetsbuch *Vzhůru srdce* (Hoch das Herz) des Priesters J. Jurečky, das 1930 in Brno gedruckt wurde.

KNĚZ CYPRIÁN LELEK, SPISOVATEL A BUDITEL

Petr Zahnaš, Matice slezská Opava

V dubnu roku 2002 uplynulo stotřicet let od smrti kněze Cypriana Leleka.⁴⁵ Tato významná osobnost si zaslouží připomenutí z několika důvodů. Jednak proto, že mezi pruskými Moravci na Hlubčicku a Hlučínsku byl kněz Cyprian Lelek významným buditelem. Dále proto, že se na něj a na jeho činnost dnes zapomíná a jeho jméno připomíná snad pouze název náměstí v jeho rodném Dolním Benešově, ulice v Kravařích a Hlučíně. Tento významný muž působil 37 let na Hlubčicku, kde na hřbitově v malé vsi Wódce najdeme také jeho hrob. Konečně také proto, že právě Lelek měl velké zásluhy o rozvíjení kontaktů a spolupráce mezi Čechy a Poláky v Horním Slezsku. Spolupracoval nejen s českými osvětovými pracovníky a Maticí Opavskou, ale také s polskými hornoslezskými vlastenci, seskupenými okolo Miarkova časopisu *Katolik* a jednal s nimi i o podpoře svého úmyslu vydávat pro pruské Moravce české noviny.

Narodil se 20. října 1812 v tehdy pruském městečku Benešově u Hlučína v rodině českého měšťana kožešníka Leleka. Již na české obecné škole bylo zřejmé, že je velmi nadaný a tak ho rodiče v 10 letech dali r. 1822 na hlavní školu do Opavy, kde se měl naučit německy. To byl základní předpoklad dalšího studia. Po dvou letech, strávených ve škole na Solné ulici v bývalém dominikánském klášteře, přešel na opavské latinské gymnázium. Zde čtyři roky studoval s výborným prospěchem, až v roce 1828 přestoupil na katolické gymnázium do Hlubčic, kde o dva roky později s vyznamenáním maturoval. Poté se věnoval dalšímu studiu bohoslovectví na vratislavské univerzitě. Studia zde absolvoval společně se svým přítelem a pozdějším nejbližším spolupracovníkem, bavorovským rodákem Alexandrem Kinnerem. Oba spolu často navštěvovali besedy, přednášky a zábavy, pořádané zdejší univerzitním profesorem fyziologie Janem Evangelistou Purkyně. V jeho působení můžeme hledat největší podíl při utváření Lelekova vlasteneckého citění.

Po ukončení studií byl r. 1835 Lelek v Poznani vysvěcen na kněze a vrátil se zpět do rodného kraje. Nejprve působil dva roky jako kooperátor v Bavorově, poté rok v Oldřichově a od r. 1839 deset let jako kaplan v Hlučíně. Odtud odešel na pět let znovu do Bavorova, až v r. 1854 získal místo lokálního kaplana v malé vsi Vodce, náležející do farnosti Nasile. Tamějším farářem byl jeho přítel ze studií Alexandr Kinner a bylo možná trochu i jeho zásluhou, že se po letech oba opět setkali. Na vodecké lokáli působil Lelek 29 let až do své smrti 26. 4. 1883.

Lelekova podobizna ani fotografie se nedochovaly. Existuje jen velmi přibližný portrét, nakreslený neznámým autorem. Ze svědectví současníků víme, že Lelek byl prostřední postavy, dosti zavalitý a v pokročilejších letech hodně krátkozraký, takže nosil silné brýle. Jak sám často vypravoval, za dob branné povinnosti, kterou konal v pruském vojsku, si oblíbil dlouhé pochody a ještě ve velmi pokročilém věku, často i v zimě, chodil pěšky z Vodky do Hlubčic, Opavy či Krnova.

Lelekův současník, branický nadučitel Ferdinand Assmann, o něm napsal: „*Lelekova kázání... svědčila o svědomité přípravě a učenosti. Kázával vždy ohnivě, jako apoštol, takže se zřídka kdy přihodilo, že si při tom některý z posluchačů zdríml. Velmi pamatoval na rozšiřování moravských knih a časopisů, což ho stálo mnoho peněz. Každý týden konal pěšky cestu do Opavy, aby tam spolupracoval v redakci Opavského Besedníka a Národních listů... Se zvláštní oblibou pil grünnrberské víno, jež si kupoval u kupce Mendea v Nasile. Týdně ho navštěvoval.... Na svůj zevnějšek dbal velmi málo. Kolár mívával zřídka v pořádku.*“

Lelekův celoživotní přítel, farář Kinner ho ve své pohřební řeči charakterizoval jako „... *děťsky prostou duši, neznající lsti, ani úskoků, pročež také býval často oklamán. Pro jeho některé povahové vlastnosti, zejména neústupnost v prosazování slovanských zájmů, byl mnohými lidmi špatně posuzován, zneuznáván a i posměchu vystavován.*“ Do úmrtní matriky pak o něm napsal: „*Byl to schopný a pilný kněz čistých mravů. Zabýval se různými studii, poněkud pedagogickými a velmi rád by se býval stal ředitelem učitelského semináře. Prání jeho by se docela jistě splnilo, kdyby nebyl býval příliš horlil pro slovanství.*“

⁴⁵ Přednáška byla přednesena na II. svatováclavském setkání 28. 9. 2002, ale z technických důvodů nemohla být otištěna ve sborníku z tohoto sympozia.

Ale Lelek už byl takový. Podle svědectví faráře P. Antonína Grudy mu byly „několikrát nabízeny jiné výnosnější fary za podmínky, že se zřekne svého slovanství. Pro něj však bylo nejdůležitější pracovat na povznesení svého lidu a tak se raději spokojil s méně výnosným místem.“

Na tomto místě bych ještě chtěl vyslovit názor, že často tradované tvrzení, že mezi Lelkem a farářem Kinnerem panovalo nepřátelství, nevraživost, neuznání a výsměch, se nezakládá na pravdě. Podle svědectví jejich současníka, benešovského děkana Bruno Schneidera i přesto, že Kinner byl bavorovský Němec, velmi si vážil české řeči a dobře česky mluvil. „Velmi přátelsky spolu oba kněží vycházeli, často se navštěvovali, konali spolu v r. 1863 pění pouť na Velehrad a Lelek nežil ve Vodce, jako v nějakém vyhnanství.“ On sám si toto působíště zvolil snad i proto, že zde mohl být s Kinnerem v častém styku a na násilské faře byl vitaným hostem. „Že by Lelek od svých spolubratří byl nenáviděn jako Slovan mi není známo,“ píše P. Schneider, „ale musí se připustit, že ne vždy nalezl u nich pochopení. Že platil snad za podivína. Byl Lelek ve svých snahách - bohužel - samojediný.“

Již za svého působení v Hlučíně se Lelek snažil pozvednout národnostní vědomí českého obyvatelstva v pruském Slezsku. Jednak distribuoval české knihy, noviny a časopisy, dovážené sem z Čech a Moravy, ale sám také psal knihy a vydával časopisy. Jestliže jsem použil ve spojitosti s časopisy množného čísla, pak mám na mysli nejen známou Holubici, která se bohužel (jako časopis, jenž měl povzbuzovat k mírnosti, moudrosti a náboženství), setkala v r. 1846 s nezdarem a čtenářským nezájmem, Existoval ještě další časopis, o němž víme jen velmi málo. Dne 8. 10. 1848 uveřejnily Havlíckovy pražské Národní listy „zprávu z pruského Slezska“ v níž se uvádí: „... Vychází v Hlučíně u G. Moslera nový český týdeník pod titulem „Pravda, dobro, právo“. Redaktor se nejmenuje, jest to ale bezpochyby horlivý kněz Lelek. Přejmeť z daru tomuto listu, aby dobře působil na naše bratry odloučené.“

Tady vidíme, že se Lelek, i po neúspěchu jeho Holubice, přece ještě jednou odhodlal k novinářské práci, i když to jeho životopisci nikde neuvádějí. Časopis však brzy zanikl, nejspíše ve spojitosti s Lelkovým odjezdem do Frankfurtu na začátku roku 1849 a jeho delším pobytem mimo Hlučín. Jako náhradu za Holubici a Pravdu, dobro a právo pak Lelek rozšiřoval Opavský besedník, jenž měl v Prusku na 200 odběratelů a po něm Opavský týdeník, jehož byl pravidelným dopisovatelem a vedl zde rubriku Z pruského Slezska.

Z Lelkovy literární činnosti je potřeba zmínit *Opis Slezska*, vlastivědnou publikaci, topografické dílko, které stručným a výstižným způsobem informuje o všem, co by měli lidé o své domovině znát. Svou solidností a přehledností může být i dnes vzorem podobných publikací. Do své práce zahrnuje Slezsko celé, nerozdělené hranicí z roku 1742 a zdůrazňuje tak jeho krajinnou i kulturní souvislost.

Slabikář a čítanka pro menší dítky je dalším významným Lelkovým literárním dílem. Lelek dokázal prosadit, že této učebnice bylo od r. 1846 až do r. 1873 používáno na všech „moravských“ školách hlubčického a ratibořského okresu.

Pravopis český pro slezské Moravany byl dalším Lelkovým dílem, které však nebylo vydáno. Zamýšlel ve spolupráci s Vincencem Praskem vydat tuto učebnici pro obecné školy, zatímco Praskova Mluvnice česká pro slezské školy by byla učebnicí škol středních. Lelek zde důsledně trval na tom, aby se děti v pruském Slezsku učily ve školách ve svém nářečí, neboť spisovná čeština pro ně byla cizí řeči podobně, jako ve školách povinná němčina.

Duchovní poklad, vyšlý tiskem v Ratiboři, je sbírkou českých duchovních písní. *Die Čechen in Preussisch-Oberschlesien* je spisek, vydaný F. Urbánkem v Praze a je připisován rovněž Lelkovi. Dále Lelek sepsal různá pojednání z oboru fyziky, přírodopisu a hospodářství, životopis sv. Bernarda, různé dějinné stati (např. o císaři Maxmiliánu II., Vítězství Sobieského nad Turky u Vídně apod.). Sebral mnoho lidových pořekadel a národních písní. Z těch pak mnoho vydal F. Sušil. Napsal pojednání o řeckých básnících. Byl spolupracovníkem a přispěvatelem redakcí mnoha novin a časopisů. Kromě již zmíněných to byly Havlíckovy Národní listy, pražský Národ a škola, Pedagogium apod.

Významná byla Lelkova pedagogická činnost. Ve Vodce zastával Lelek také úřad místního školního inspektora. Z toho titulu často docházel do školy a také děti vyučoval. On sám byl autorem pozoruhodné metody výuky čtení, jež pak byla používána na většině moravských škol hlubčického okresu. Na generální konferenci v Hlubčicích předvedl zemským školním radům z Opolí, jak v osmi dnech je možno naučit začátečníky všem písmenům abecedy a skládat hlásky ve slova. Ve svém Slabikáři, jenž vyšel minimálně v 6 vydáních, zařadil místo obvyklých pedagogických veršů a říkanek ukázky z lidové poesie, písní a vyprávění ve slezském nářečí. Mimo to, jak již bylo řečeno, trval na tom, aby byly děti vyučovány ve svém „mateřském“ jazyce - tedy v nářečí a ne ve spisovné češtině, která jim byla cizí.

Kromě toho pracoval Lelek i na poli osvěty a kultury v moravských obcích. Zakládal knihovny, v r. 1863 byla z jeho popudu ve Vodce konána školní akademie, jež byla dlouho vzorem podobným produkcím v kraji a o rok později, opět jeho přičiněním, bylo ve Velkých Hořticích sehráno první

ochotnické divadelní představení ve Slezsku.

Kromě svého kněžského povolání, jež samo s sebou nese i působení na veřejnosti, byl Cyprian Lelek veřejně činný všude, kde se jednalo o obhajobu zájmů českého a „moravského“ lidu, jeho jazyka a práv. Lelek byl pro toto své neohrožené vlastenectví mezi lidmi velmi oblíben a když se rozhodl kandidovat ve volbách, byl na podzim r. 1848 zvolen do berlínského Pruského říšského sněmu. Jednání sněmu se však nezúčastnil a po jeho rozpuštění byl v nových volbách, konaných 1. 11. 1848, znovu zvolen - jako jediný Slovan - do všenněmeckého sněmu ve Frankfurtu. Jednání zde se zúčastnil od jara 1849, což mělo za následek zánik jím nově vydávaného týdeníku.

I po návratu z Frankfurtu se často zúčastňoval schůzí, shromáždění a táborů lidu, kde vždy rozhodně vystupoval v zájmu svého lidu. Po roce 1873, kdy byla čeština v pruských školách zakázána, se začal o to více věnovat veřejnému životu a mnoho času a sil věnoval rozvoji hospodářských spolků. Vycházel totiž z názoru, že má-li se moravský lid povznést kulturně, musí se nejprve povznést materiálně. Cyprian Lelek měl být také jmenován čestným konsistoriálním radou pražského arcibiskupství, ale jeho předčasná smrt tomu zabránila.

Ještě několika slovy bych se rád zmínil o okolnostech Lelekovy smrti. Jak již bylo řečeno, zemřel 26. dubna 1883 v Hlubčicích, kam se toho dne vydal pěšky ke zpovědi a za vyřizováním nějakých záležitostí. Na zpáteční cestě se stavitel pojist v Grögrově hostinci a při jídle ho ranila mrtvice. Když ho kněz, kterého povolali, uviděl, řekl: „*Ale vždyť před chvílkou byl u mne u svaté zpovědi.*“ Přivolaný Dr. Kober konstatoval srdeční mrtvici. Hodinky a peníze byly nebožtíkovi odebrány a mrtvolu odnesli muži do nemocnice. Tam ji nemocniční sestry uložily do rakve a poté vozečtí rolníci převezli tělo svého kaplana čtyřspřežím do Vodky.

Pohřební obřad byl ve Vodce velkou událostí. Sjeli se sem smuteční hosté z pruského, rakouského Slezska, Čech a nasilský děkan, Lelekův přítel Kinner, sloužil za něj, vedle obligátní německé, i mimořádnou „moravskou“ zádušní mši.

Co říci na závěr? Osobnost Cypriana Leleka není dosud v celé své šíři dostatečně zhodnocena. Tento duchovní strážce náboženské víry, kulturní organizátor, politik, národopisný zánícenec, pedagog a didaktik, spisovatel, novinář, filolog a buditel ještě stále na své docenění čeká. Moje krátké připomenutí jeho osobnosti k tomu snad svým dílem také trochu přispěje.

RESUMÉ

Der Priester Cyprián Lelek, Schriftsteller und Volksaufklärer

Die Persönlichkeit des Cyprián Lelek (1812 – 1883) ist in vieler Sicht beachtenswert und bedeutend und das auch, obwohl es sich nur um die Bedeutung im Rahmen des preußischen Schlesiens in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts handelt. Dieser Geistliche, der sich mit den Problematik der Kultur, der Geschichte, der Pädagogik, der Ethnographie und der Philologie beschäftigte, war ebenfalls ein begeisterter Patriot, Journalist und nicht zuletzt auch Politiker. Seine Bedeutung, auch wenn sie „lokal“ war, ging in seiner Dimension weit über die Region Leobschütz und des Hultschiner Ländchens hinaus und ist bis heute nicht in der ganzen Breite ausgewertet. Der Umstand, dass der Schwerpunkt seines Wirkens außerhalb der heutigen Tschechischen Republik lag, ist der Grund dafür, dass er bei uns in Vergessenheit geriet. Andererseits erwies sich im heutigen polnischen Oberschlesien nach dem zweiten Weltkrieg eine andere, eine polnische Bevölkerung, der die Persönlichkeit von Lelek, der hier vor einhundert Jahren unter anderen Volkstumsbeziehungen wirkte, nicht viel sagte. Deshalb kann die Erinnerung an ihn für die Bürger, die auf beiden Seiten einer heute schon schwindenden mitteleuropäischen Grenze leben, künstlerisch nützlich und förderlich sein.

Ksiądz Cyprian Lelek, pisarz i budziciel

Postać Cypriana Lelka (1812-1883) jest z wielu względów godna uwagi i ważna również dlatego że chodzi o jej znaczenie w obrębie pruskiego Śląska w 2. połowie XIX w. Ten duchowny, który zajmował się problematyką kultury, historii, pedagogiki, etnografii i filologii, był również gorliwym patriotą, dziennikarzem i co nie mniej istotne politykiem. Jego znaczenie, choć „lokalne”, jednak swymi rozmiarami daleko przekracza region Głubczyc i Hulczyna i do dziś dnia nie jest w całości doceniane. To, że ośrodek jego działalności znajdował się poza obszarem dzisiejszej Republiki Czeskiej, jest przyczyną, że jest on u nas zapomniany. Z drugiej strony na dzisiejszym polskim Górnym Śląsku po II wojnie światowej zamieszkali Polacy, którym postać Lelka, działającego 100 lat wcześniej pośród innych stosunków narodowościowych, również nie mówi wiele. Z tych powodów przypomnienie jego osoby może być pożyteczne dla ludzi mieszkających po obu stronach sztucznej, dziś już zanikającej środkowoeuropejskiej granicy.

DVA NĚMEČTÍ DĚLNÍČTÍ LITERÁTI - FERDINAND HANUSCH A HANS HONHEISER

Doc. PhDr. Zdeněk Filip, CSc., Šumperk

Dva ze Slezska pocházející němečtí spisovatelé, Ferdinand Hanusch a Hans Honheiser, jsou jen velmi málo známí, jejich literární tvorba se nesla vždy mimo hlavní proud německé literatury, zůstávali a stále zůstávají mimo zájem oficiální literární kritiky a literární historie, i té dnešní sudetoněmecké v Německu. Oba patří totiž do řady opomíjených a zapomínaných proletářských spisovatelů, jako byli u nás kdysi z českých průkopníků socialismu např. Josef Boleslav Pecka nebo František Josef Hlaváček, z těch německých pak liberecký Josef Schiller, trutnovský Johann Kiesewetter či chomutovský a později brněnský Eduard Rieger. Z nich zvláště Eduard Rieger tu stojí za povšimnutí jako jeden z organizátorů dělnických odborů na severní Moravě a ve Slezsku v devadesátých letech 19. století, horlivý agitátor na dělnických shromážděních v Bruntále, Rýmařově, Šumperku i Frývaldově a potom v roce 1897 první severomoravský socialistický poslanec, zvolený hlasy německých i českých dělníků za tehdejší šumperský volební kraj.⁴⁶ Básně, prózy a divadelní hry žádného z těchto autorů samozřejmě nikdy ani zdaleka nesahaly k nějakým uměleckým výšinám, přesto ve své době měly svůj význam a dnes stojí aspoň za připomenutí.

Jak Ferdinand Hanusch, tak i Hans Honheiser pocházeli sice z Vítkova na Opavsku, ale pozornost si zaslouží i na konferenci věnované literatuře na Jeseníku pro svůj specifický vztah k tomuto regionu. Ferdinand Hanusch z těchto dvou autorů byl přece jen známější, ale více jako politik než spisovatel. Koncem 19. století působil ve funkci odborového sekretáře textilních dělníků ve Šternberku, jako socialistický agitátor navštěvoval průmyslová centra i malé venkovské obce po celém kraji, aby pak své zkušenosti a zážitky z těchto cest zužitkoval ve své literární tvorbě, zejména v několika povídkových sbírkách. Hans Honheiser byl o generaci mladší, ale podobně jako Hanusch i on už v mládí měl příležitost důvěrně poznávat kraj v podhůří Jeseníků. Ve dvacátých letech potom žil přímo ve Frývaldově a tam také napsal většinu svých prací.⁴⁷

Ferdinand Hanusch se narodil v roce 1886 v Horní Vsi, místní části Vítkova, v početné rodině domácího tkalce. Dosáhl jen základního školního vzdělání a hned po vychození školy nastoupil do textilní továrny ve Vítkově. Tam se ho jako otcovský přítel ujal dělník Johann Honheiser, který ho získal pro myšlenku socialismu a vedl ho k sebevzdělávání. Jako mladý tovaryš potom Ferdinand Hanusch během několika let proputoval celé Rakousko a Německo. Po návratu absolvoval v odborové organizaci vítkovských textiláků vzdělávací a řečnický kurz a nabytých zkušeností pak využíval v přednáškách po celém kraji. Jako profesionální odborový sekretář v severomoravském Šternberku si brzo mezi dělníky získal velikou oblibu, na jeho počest se na dělnických schůzích a táborech lidu dokonce hrál a zpíval populární Hanusch-Marsch. V roce 1900 byl jmenován sekretářem celé rakouské Unie textilních dělníků se sídlem ve Vídni a v roce 1907 byl zvolen poslancem Říšské rady. Po rozpadu Rakousko-Uherska se stal poslancem rakouského národního shromáždění, byl jmenován státním tajemníkem pro sociální péči a v této funkci položil základy rakouského sociálního zákonodárství. Zemřel v září 1923 ve Vídni, pomník s jeho bystou stojí před budovou vídeňského parlamentu.

Vedle své politické práce se Ferdinand Hanusch od mládí věnoval také práci žurnalistické a spisovatelské. Začínal nenáročnými fejetony, které posílal do několika dělnických časopisů, zejména Volkswacht v Šumperku, Textilarbeiter v Liberci, Arbeiterzeitung ve Vídni aj. Později si troufl i na obsahově a formálně náročnější literární žánry, povídky, romány a divadelní hry, vesměs s výrazně socialistickou tendencí. Mezi léty 1904 - 1920 tak vydal více než dvacet svazků knih,

⁴⁶ FILIP, Z.: První socialistický poslanec na severní Moravě. Naše slovo (Šumperk) 18. 3. 1987.

⁴⁷ FILIP, Z.: Trojice představitelů dělnického hnutí z Vítkova. In: Wilhelm Kiesewetter 1853-1933. Trutnov 1994, s. 47-52.

⁴⁸ Ferdinand Hanusch. Ein Leben für den sozialen Aufstieg (1866-1923), Wien 1973; FILIP, Z.: Trojice představitelů..., c.d., s. 47-49.

určených především lidovým čtenářům. Nejzajímavější jsou jeho autobiografické prózy *Aus meinen Wanderjahren*, *Der Weber Seff* a dvoudílný román *Lazarus*. V posledních letech svého života psal takřka výlučně ve slezském německém nářečí. V několika sbírkách nenáročných historek, které vycházely v šumperském nakladatelství Josefa Emmera, se vrací k slezské domovině svého mládí (např. *Aus der Heimat*, *Aus der grünen Schles*, *Heimatland*, *Allerlei Menschen*, *Waldpeter* aj.), někdejší sociální kritičnost je v nich však už poněkud oslabena.⁴⁸

Hans Honheiser se také narodil v Horní Vsi u Vítkova v roce 1889 jako nemanželský syn dělnice továrny na tabákové výrobky. Od dětství největší vliv na něj měl jeho děd Johann Honheiser, který mu stejně jako už předtím Ferdinandu Hanuschovi vštěpoval touhu po vzdělání a lásku k literatuře. Záhy však zemřel, a tak mladý Hans Honheiser místo studia si musel hledat práci. Vystřídal řadu zaměstnání, nějaký čas se jen tak potloukal po kraji, živil se příležitostnými pracemi na poli a v lese, ale zcela netulácky přitom studoval a četl všechno, co mu jen přišlo do rukou. Trvaleji zakotvil znovu až ve Vítkově, kde mu přátelé pomohli k zaměstnání v továrně na hedvábní. Jako kdysi jeho děd i Ferdinand Hanusch, jeho vzor v životě i literatuře, se věnoval práci v odborové organizaci textiláků a v poměrně mladém věku se stal dokonce jejím předsedou.

Bohaté zážitky z Honheiserova mládí se pak staly také inspirací jeho prvních literárních pokusů. Ještě před první světovou válkou vydal básnickou sbírku příznačně nazvanou *Die Fabrik* a dvě divadelní hry pro dělnické ochotníky. Krátce po válce získal úřednické místo v okresní nemocenské pokladně ve Frývaldově, kde byl tenkrát ředitelem populární socialistický předák Eduard Zorn. Zatím co Zorn se angažoval pro komunistickou stranu, Honheiser z přesvědčení zůstal v sociální demokracii a kandidoval za ni i do městského zastupitelstva ve Frývaldově. Koncem dvacátých let byl přeložen do Moravského Berouna. I tady zůstal politicky aktivní, nyní však spíše jen v kulturní oblasti. Přispíval do regionálního sociálně demokratického tisku, zvláště šumperské *Volkswacht* a opavské *Volkspreste*, ale též do několika vídeňských deníků. Z časopisecky publikovaných básní a drobných próz sestavil dvě nevelké sbírky, které vyšly v lipském nakladatelství Roter Türmer. Všechny další své práce potom už vydával v opavském socialistickém vydavatelství Vorwärts. Nejprve to byl románový příběh mladého dělníka Franze Rippela *Verdorben Gestorben* s mnoha autobiografickými rysy, následovaly dvě knížky drobných próz *Steine am Wege* a *Finkenholz* a konečně Honheiserova klíčová básnická sbírka *Wir Arbeiter*. Nejrozsáhlejší jeho prozaické dílo, román *Zusammenbruch*, opět výrazně autobiografické, zůstalo už nepublikováno.⁴⁹ Další osudy Hanse Honheisera a jeho díla ve třicátých letech a snad i později už nejsou známy. Jen dvě tři krátké zmínky o něm přináší Kürbischova práce o německé literatuře v českých zemích z roku 1978, a to ještě s několika otazníky.⁵⁰

RESUMÉ

Zwei deutsche Literaten – Ferdinand Hanusch und Hans Honheiser

Zwei aus Schlesien stammende deutsche Schriftsteller standen außerhalb des Hauptstroms der deutschen Literatur. Und auch heute werden sie von der Literaturkritik und der Literaturgeschichte als Vertreter proletarischer Schriftsteller übergangen. F. Hanusch war als Politiker berühmter (1907 Abgeordneter im Reichsrat in Wien) denn als Schriftsteller. Er veröffentlichte mehr als 20 Bücher, die für den Leser aus dem Volke bestimmt waren. Das interessanteste ist seine autobiografische Prosa *Aus meinen Wanderjahren* und *Der Weber Seff*. In den letzten Lebensjahren schrieb er fast ausschließlich im schlesischen Dialekt.

H. Honheiser war kurzzeitig bei der Kreiskrankenkasse in Frývaldov angestellt. Er lieferte Beiträge für die sozialdemokratische Presse in Šumperk (Mährisch-Schönberg), Opava (Troppau) und in Wien. Er schrieb kleine Prosastücke und Romane, Schlüsselbedeutung hat seine Gedichtsammlung *Wir Arbeiter*.

⁴⁸ Ferdinand Hanusch. Ein Leben für den sozialen Aufstieg (1866–1923). Wien 1973; FILIP, Z.: Trojice představitelů..., c.d., s. 47–49.

⁴⁹ SCHÖN, V. K.: Hans Honheiser. Eine kleine Würdigung unseres Schriftstellergenossen. In: *Volkswacht* 30.7.1926; FILIP, Z.: Trojice představitelů..., c.d., s. 49–51.

⁵⁰ KÜRBISCH, F. H.: Geschrieben in Böhmen, in Mähren und in Schlesien. Beiträge zur Arbeiterkultur. Stuttgart 1978.

ŚLĄSK I REGION JESENICKI W PUBLICYSTYCE STANISŁAWA BEŁZY

Mgr Krzysztof Pawlik, Muzeum w Nysie

W XIX wieku – wieku niewoli narodu polskiego oraz prowadzonej przez państwa zaborcze akcji rusyfikacji i germanizacji Polaków – na Śląsku będącym pod obcym panowaniem najdłużej, bo od XIV w., nastąpiło odrodzenie narodowe. Ten fenomen historyczny stał się możliwy dzięki zachowaniu przez większość Ślązaków mowy ojczystej i obyczajów polskich. Ważną rolę w budzeniu polskiej świadomości narodowej odegrała inteligencja rodzima, głównie nauczyciele i księża, oraz działacze ruchu narodowego z Poznańskiego, Królestwa Polskiego i Galicji. Działalność publicystów drugiej połowy XIX w. miała na celu ukazanie bogatej tradycji polskiej na Śląsku, na której miał oprzeć się ruch narodowy. Poważniejsi autorzy tego okresu to Stanisław Bełza, Jan Kudera, Antoni Karbowski, Feliks Koneczny i inni. Dzięki nim społeczeństwo polskie w Królestwie Polskim i w Galicji było informowane o sprawach Śląska.

Stanisław Bełza (1849-1929), prawnik, podróżnik i publicysta urodził się w Warszawie jako syn profesora chemii i technologii w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego w Marymónie pod Warszawą. W 1871 r. ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim. Do 1889 r. pracował w sądownictwie w Warszawie, a od 1880 r. jako adwokat, występując głównie w sprawach rozwodowych. Wiele podróżował. Zwiedził prawie całą Europę, Afrykę Północną i Indie. Prowadził działalność publicystyczną i literacką. Od 1867 r. zamieszczał swoje publikacje w Kurierze Codziennym, Wędrowcu, Tygodniku Ilustrowanym, Biesiadzie Literackiej, Kraju. Sam redagował w latach 1909-1912 warszawski tygodnik literacki Ziarno. Jego dorobek publikowany (dzieła zwarte), zestawiony w 1922 r., obejmuje 51 pozycji, z których 5 to „rozprawy i dzieła naukowe” z dziedziny prawa, a wśród nich najwyższymi oceniane *O upadłościach i bankructwach* (t. 1-2. Warszawa 1891-1897). Największą część dorobku – 46 tytułów zajmuje dział „podróżepisarstwo, studia literackie, rzeczy społeczne, różne”, a w nim bardzo poczytne współcześnie opisy podróży zagranicznych (ponad 30 książek), 10 broszur dotyczących Śląska, jedna wykazująca daleko posunięty antysemityzm autora (*Być albo nie być. „To be, or not to be”. Mój głos w sprawie żydowskiej*. Warszawa 1913) i inne.

Zainteresowania Bełzy Śląskiem sięgają 1879 r. W tym roku przebywał 2 miesiące na kuracji w sanatorium Priessnitz w Gräfenbergu koło Jesenika (wówczas w monarchii austriackiej) i zapewne w tym czasie a nie w 1880 r., jak podają niektórzy badacze, odbył podróż na Górny Śląsk z inicjatywy redaktora warszawskiego Tygodnika Ilustrowanego. Nawiązał w 1879 r. kontakt z Karolem Miarką, pisarzem i wydawcą z Mikołowa oraz redaktorem Katolika, opublikował w grudniu tego roku w Tygodniku Ilustrowanym artykuł o głodzie panującym na Górnym Śląsku, zaangażował się w akcję pomocy głodującym, a wiosną 1880 r. zorganizował pobyt Miarki w Warszawie, dzięki któremu ten ostatni wrócił do stron rodzinnych przekonany o celowości swych działań. W maju 1880 r. ogłosił w Tygodniku obszerny artykuł poświęcony Miarce, wydrukowany ponownie jeszcze w tym roku w Warszawie w formie broszury.

Po raz drugi przyjechał na Śląsk, tym razem na Śląsk Cieszyński, prawdopodobnie w 1881 r. Sprawom polskości tego kraju, zwłaszcza działalności Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Księstwa Cieszyńskiego, poświęcił artykuł *Dziesięć lat pracy na kresach. Kartka z dziejów Szlaska austriackiego* (Tygodnik Ilustrowany 1882 nr 288-30), który w postaci broszury ukazał się w 1883 r. w Warszawie. Bełza czynił wyrzuty społeczeństwu polskiemu, że interesuje się wyłącznie kresami wschodnimi ziem polskich, zapominając o zachodnich, a do Wincentego Pola miał pretensje o całkowite pominięcie Śląska w *Pieśni o ziemi naszej*.

Kolejny pobyt na Śląsku miał miejsce w 1889 r. Bełza przemierzył wtedy trasę Bytom, Gliwice, Sobieszowice (obecnie część Gliwic), Królewska Huta, Piekary Śląskie, Racibórz, Sudół (obecnie część Raciborza), Wojnowice, Lekartów i Janowice (obecnie Cyprzanów) w powiecie raciborskim oraz Opole. Spotykał się z wydawcami i redaktorami prasy polskiej, księżmi, działaczami polskimi, towarzyszami i chórami polskimi. Relację z tej podróży, ze szczególnym uwzględnieniem opisów przejawów polskości w życiu codziennym, w kościele, działalności stowarzyszeń, itp., zawarł w książce *Na Szlasku Polskim. Wrażenia i spostrzeżenia* (Kraków 1890). *Podróż po Śląsku*

stała się okazją do odwiedzin u działaczy polskich – Norberta Bończyka, Bronisława Koraszewskiego, Adama Napieralskiego, ks. Materny, Józefa Rostka i innych. Złożył również wizyty w redakcjach Katolika, Gazety Piekarskiej i Nowin Raciborskich. Należał do grona inicjatorów Gazety Opolskiej. Po powrocie do Warszawy zorganizował zbiórki pieniędzy w kołach adwokackich, co umożliwiło uruchomienie Gazety wydawanej przez Koraszewskiego, którego i później wspomagał finansowo. Jeździł na zebrania Towarzystwa Polsko-Katolickiego w Opolu i zamieszczał swoje artykuły na łamach Gazety Opolskiej. W 1901 r. zaangażował się, choć na odległość, w walkę polityczną między ugrupowaniami polskimi na Górnym Śląsku, wyrażając swoje zdanie w broszurze *My czy oni na Śląsku Polskim* (Warszawa-Kraków; wyd. 2. Katowice 1902), a później wysuwając napomnienia pod ich adresem. W redagowanym przez siebie Ziarnie (1910-1911) wypowiadał przestrogi i wskazywał postawy jego zdaniem właściwe.

W czasie I wojny światowej działał na rzecz Śląska w Polskim Towarzystwie Pomocy dla Ofiar Wojny, a w grudniu 1919 r. utworzył Sekcję Plebiscytu Śląskiego przy Polskim Towarzystwie Pomocy Ofiarom Wojny, którą kierował. W 1920 r. włączył się do akcji odczytowej w ramach tzw. Akademii Śląskiej. Tytuł jego odczytu brzmiał *Początki narodowego odrodzenia Śląska* i został włączony do wydania zbiorowego *Warszawa Śląskowi. Odczyty Alfonsa Parczewskiego, Stanisława Belzy, Józefa Rostka i Władysława L. Everta* (Warszawa 1920 – 3 wydania; tekst S. Belzy s. 16-34). Jak podają autorzy tej książeczki były to „kilkakrotne przemówienia nasze na Akademii Śląskiej w Warszawie”, *wyłoszone przed plebiscytem, by umożliwić społeczeństwu polskiemu poznanie Śląska*” (s. [3]). Inny odczyt S. Belzy *Śląsk musi być nasz* odbył się w październiku tego roku przed koncertem urządzonym w Filharmonii Narodowej przez Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny. Opublikowany został pod tym samym tytułem (Warszawa 1920) z informacją na karcie tytułowej: „Całkowity dochód na plebiscyt śląski”. W przededniu plebiscytu na Śląsku Górnym (Warszawa 1920), *Śląsk polski* (Warszawa-Poznań [1920]; wyd. 2. Warszawa [1921]) i wydana anonimowo *Do wszystkich myślących i czujących na Śląsku po polsku* (Warszawa [1920]) – to kolejne broszury z tego czasu.

W styczniu 1921 r. wygłosił Belza w Warszawie podczas wieczoru poezji i pieśni polskiej w związku z plebiscytem słowo wstępne *Czem będziemy bez Górnego Śląska* (druk Warszawa [1921]). Po zamknięciu rozdziału pracy plebiscytowej w swoim życiu złożył „Zdanie sprawy z działalności Sekcji Plebiscytu Śląskiego przy Polskim Towarzystwie Pomocy Ofiarom Wojny za czas jej istnienia od dnia 3 grudnia po dzień 20 marca 1921 r.” (Warszawa 1921). W tymże roku powołał do życia i został przewodniczącym Towarzystwa Narodowo-Kulturalnej Pracy dla Górnego Śląska. Na rzecz tego towarzystwa przeznaczony został dochód z odczytu i publikacji pt. *Narodowe odrodzenie Śląska Górnego* (Warszawa 1921, dwa wydania). Pomoc dla Sierocińca Polskiego im. Doktora Andrzeja Mieleckiego w Katowicach (patron sierocińca został zamordowany przez Niemców 17 VIII 1920 r. w Katowicach) okazał Belza wysyłając w 1920 r. 50 000 marek polskich w imieniu Sekcji Plebiscytowej Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny oraz przez ogłoszenie broszury *Ratujmy sieroty śląskie* (Warszawa 1921), przeznaczając dochód na ten cel.

Po plebiscycie i powstaniach śląskich nadal zajmował się sprawami Śląska, realizując plan odniemczania tej części Górnego Śląska, która znalazła się w granicach Polski. Opublikował książeczkę *Przeszość, teraźniejszość i przyszłość Śląska Górnego* (Warszawa 1922) oraz *Hymn powrotu Śląska Górnego na Ojczyzny łono* z muzyką Zofii Michałowskiej-Wolańskiej (Warszawa b. r.). Udzielał ponadto pomocy bibliotekom na ziemiach zachodnich i północnych Polski, m. in. w Gdyni, w Królewskiej Hucie (tę bibliotekę sam założył) oraz poza granicami Polski biblioteczce Towarzystwa Akademików Górnoślązaków we Wrocławiu. Władze państwowe odznały go za działalność na rzecz Śląska Orderem Polonia Restituta.

Nie tylko Śląsk pozostawał w orbicie zainteresowań Belzy. Zajmował się także sprawami Polaków w Wielkopolsce, po dwóch wyjazdach na Mazury podejmował apele o podtrzymanie polskości na tamtym terenie, a po powrocie znad morza w tym samym tonie pisał na temat Kaszubów w broszurze *W zapomnianej krainie* (wydania z 1909 i 1913 r.). O jego kontaktach z emigracją polską w Niemczech świadczy artykuł *Niemcy u Mickiewicza* („Dziennik Berliński” 27 XII 1910).

W referacie wygłaszanym podczas konferencji odbywającej się w Republice Czeskiej rzeczą słuszną wydaje się wspomnieć o stosunku S. Belzy do Czechów. Oba nasze narody w XIX w. nie miały własnej państwowości i ulegały mniej lub bardziej nasilonemu wynarodowieniu. W twórczości Belzy pojawiły się w XIX w. akcenty wyłącznie przyjazne Czechom. W książeczce *Na Śląsku Polskim. Wrażenia i spostrzeżenia* (Kraków 1890, s. 9) wypowiadał się pozytywnie o odrodzeniu narodowym Czechów. W opisie podróży z Wrocławia przez Jelenią Górę do Karkonoszy pt. *W Górach Olbrzymich* (Warszawa 1893, s. 17) wspomina spotkanie w Jeleniej Górze kilku rodzin Czechów. O mowie czeskiej napisał: „Miękkie, pobratymcze dźwięki, tak silnie zawsze chwytające za serce, ilekroć słyszy się je na obcej ziemi”. Wielkiego wzruszenia doznał też słysząc w Labskiej Boudzie wykonaną przez tamtejszą dziewczynę na harfie, „melodię czeską *Kde domov můj*” – tak popularna, a tak urocza” (s. 102). Z uznaniem i ciepło wyrażał się o szlachetnej rywalizacji między zarządami Towarzystwa Gór Olbrzymich – oddziałem „śląskim w Hirschbergu [Jelenia Góra] i oddziałem

czeskim w Hohenelbe [Łabski Szczyt]", rywalizacji mającej na celu troskę o Karkonosze (s. 84-85). Taka ocena, ocena wartościująca z preferencją na rzecz naszych sąsiadów południowych, pojawia się w końcowym fragmencie książki: „jeżeli na stronie śląskiej Olbrzymów uczyniono wiele dla uprzystępnienia ich dla świata, Czesi z przeciwległej strony zrobili jeszcze w tym względzie daleko od Prusaków więcej. [...] Za tę troskliwość i za tę miłość, jakimi Czesi otaczają skarby przyrody swojej, z piersi zachwyconego współplemieńca, niechaj przyjmą gromki wykrzyk: *c z e ś!*” (s. 129).

Z innego punktu spoglądał Belza po I wojnie światowej na stosunki narodowościowe czesko-polskie na Śląsku Cieszyńskim w XIX w. Być może nowe akcenty pojawiły się z powodu konfliktu zbrojnego między Czechami i Polakami w chwili odradzania się naszych państw narodowych w 1918 r. Wszak w wyniku walk o Śląsk Cieszyński w granicach Czechosłowacji znalazła się część tego kraju, tzw. Zaolzie. W broszurze *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość Śląska Górnego* (Warszawa 1922, s. 38-39) pisał Belza o przebudzeniu narodowym Polaków i Czechów w czasie Wiosny Ludów 1848 r., co doprowadziło do rozdziewięku między nimi. „Stało się więc to, że ten Polak cieszyński, gdy poczuł się Polakiem [...] zamiast jednego wroga ujrzał przy swoim boku dwóch. Ten nacisk Czecha na Polaka tego nad brzegami przeżył, a Olzy, zrazu słaby i nieznan, z czasem wzrastać i potęgować się niezmiernie zaczął, gdy rzucone w Pradze hasło odpolszczenia księstwa cieszyńskiego powoli poczęło wsiąkać w krew politycznych działaczy tego narodu, zmuszając wszystkich myślących w tem księstwie po polsku do podniesienia rzuconej im rękawicy i walki na dwa fronty”. Ta broszura zawiera cały akapit poświęcony Pawłowi Stalmachowi, stanowiący przedruk z wcześniejszego dzieła Belzy *Śląsk polski* (Warszawa - Poznań [1919], wyd. 2. Warszawa [1921], s. 20). Omawiając działalność publicystyczną w redagowanych przez Stalmacha od 1848 r. czasopismach polskich (Tygodnik Cieszyński i Gwiazdka Cieszyńska) pisał Belza: „I na łamach tych pism budzi ducha, nawołując do oporu tym, którzy wbrew prawom Boskim usiłują lud polski przeinaczyć na niemiecki lub czeski. Zrazu więc walczy z najgroźniejszym wrogiem Śląska Niemcem, ale gdy spostrzegł, że i Czech nie lepszymi od Niemca kieruje się względem nas zamiarami, wzywa i jego do walki, podkopując krecią jego robotę gdzie tylko mógł. To się oczywiście Czechom podobać nie mogło, w wielkim też swoim wydawnictwie naukowym wyszłem w Pradze pt. *Słownik Naukowy* gdy go już nie stało nie mogli mu tego darować, i zaznaczyli w niem nie bez goryczy wielkiej, że w walce swojej z wrogiem polskości w Cieszynie występował on często i przeciw Czechom (proti Čechům)”.¹

Uwagom biografów S. Belzy umknęły jego związki z regionem jesenickim. Jak sam napisał w artykule *Pamiętka polska w Freiwalddau*, ogłoszonym w warszawskim Tygodniku Ilustrowanym (T. 9, 1880, nr 235, s. 413), „W roku 1879 bawiłem przez ciąg dwóch miesięcy w Gräfenbergu”, oczywiście w słynnym sanatorium Vincenca Priessnitz. Sanatorium to, założone w 1831 r., natychmiast zyskało sławę i było licznie odwiedzane przez cudzoziemców z krajów europejskich, później także z innych kontynentów. Wśród nich corocznie liczną grupę stanowili Polacy; w 1842 r. – a! – ogółu kuracjuszy. Do najbardziej znanych osobistości polskich w XIX w. należeli m.in. poeta Zygmunt Krasiński, gen. Ignacy Prądzyński i inni generałowie, późniejszy polityk wielkopolski Kazimierz Kantak, pisarz jezuita Karol Antoniewicz. Między I i II wojną światową Gräfenberg stał się miejscem spotkań polityków polskich, tych zmuszonych w 1933 r. do pobytu na emigracji, i tych opozycjonistów, którzy mieszkali nadal w Polsce. Leczyli się tu poseł na sejm polski dr Herman Lieberman (4 razy w latach 1935-1938 przyjeżdżający z Paryża) i były premier rządu Polski Wincenty Witos. Ten ostatni przyjeżdżał z Rożnowa, gdzie mieszkał jako emigrant. W spotkaniach polityków uczestniczyli także Stanisław Dubois i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisław Kot, a w 1936 r. pojawił się nieprzychylny również rządowi sanacji w Polsce poeta Julian Tuwim.

Czy pobyt Belzy w Gräfenbergu w 1879 r. miał związek z jego podróżą w tym samym roku po Górnym Śląsku, nie wiadomo. Jego przyjazd do sanatorium w dniu 4 czerwca odnotowała drukowana Gräfenberger-Freiwaldauer-Curliste nr 5 z 1879 r.: „Ankunft 4. Juni. Herr Stanislaus Belza, Jurist, wohnt hier Gräfenberg 257 e. Personenzahl 1”. Interesujące są spostrzeżenia naszego podróżnika poczynione w Jeseniku, który był – jak czytamy dalej w cytowanym artykule w Tygodniku Ilustrowanym – „jakby śpiącym Gräfenberg” i do którego „parę więc razy co najmniej na tydzień nieledwie wszyscy pacjenci miejscowi odbywają wędrowkę [...], zaopatrując się w nim w to wszystko, co pobyt w zakładzie wodoleczniczym uprzyjemnić może”. O sobie Belza pisał: „zaglądałem do Freiwalddau tak często, jak mi to tylko przykra kuracja moja czynić pozwalała. Zapoznałem się więc z miasteczkiem dobrze i z boleścią zaznaczyć tu muszę, iż jakkolwiek śląskie, śladów nawet słowiańskiego swego pochodzenia nie zachowało. Na ulicach słyszysz wszędzie niemiecką mowę, w kościele Boga po niemiecku chwalą, a nie wiem czy w całym mieście znalazłbyś parę takich osób, z którymi by po czesku lub po polsku porozumieć się można. Niemcy panują tu wszechwładnie bezspornie, a o dawno minionych wiekach i zamarłej narodowości słowiańskiej szepce coś może chyba tylko Biela, skrapiając progą domostw, zajętych już przez obcy dla nas świat.

Freiwalddau niczem nadzwyczajnem się nie odznacza i turyści na pewno nie przyciągnie do siebie, ale cechuje to miasto porządek prawdziwie niemiecki i pewien rodzaj zamożności i komfortu, z którym mu bardzo do twarzy. [...]

Nieopodal rynku, w pobliżu dość skromnego kościółka, w miejscu cokolwiek ustronnem i schowanym, ocienione bujną zielonością drzew, wznosi się stare zamczysko. Było ono niegdyś warowne, gdy było młode; grube mury strzegły jego bezpieczeństwa, a głęboki parów, zapelniony wodą, zdawał się uragać nieprzyjaciela potędze. Dziś ... cóż dziś się zmieniło? – dziś mury chylą się ku upadkowi, warowne zamczysko, zamiast chrzęstu zbroi, słyszy szmery kancelaryjnych piór po papierze, a w głębokim parowie, choć woda jeszcze sobie jak dawniej płynie, ale czuje niemoc swoje, dozwoliła się ująć w zieloną skorupę pleśni, która ją jakby w jedną nieporuszoną, martwą masę zamienia.[...]

I dalej o zamku pisze Belza: „*Na miejscu dowiedziałem się tyle tylko, że zdawien dawna należał on do biskupstwa wrocławskiego, a parę razy ulegał srogim pożarom, które powierzchowność jego doszczętnie zmieniały. Jeden z pożarów takich wypadł właśnie wczasy, gdy biskupem wrocławskim był książę polski Karol Ferdynand; jemu też zamek zawdzięcza odnowienie, a ja przyjemność odnalezienia w zniemczonym Freiwalldau pamiątki polskiej, którą tu w drzeworytniczym pomieszczono odbiciu. [...]*”

Dopiero za panowania Zygmunta III Wazy [w Polsce] na tron biskupi [we Wrocławiu] powołany został znowu Polak. Był nim trzeci syn tego króla i Katarzyny rakuskiej, Karol Ferdynand. [...]

Otóż gdy zamek freiwalldauski za biskupich rządów Karola Ferdynanda srodze uszkodzony został, kazał on go odnowić i na pamiątkę odnowienia tego pomieścił na lewym frontowym jego skrzydle tablicę, która jest bodaj czy nie jedyną pamiątką polską, na tym zachodnim skrawku ziemi, dziś już doszczętnie niemieckiej”.

Informacje zawarte w artykule Belzy są dyskusyjne i wymagają sprostowań. Przebijający przez nie nacjonalizm, zrozumiały w okresie walki o zachowanie polskości i zgodny z duchem publicystyki tamtego czasu, nakazał autorowi określić biskupa Karola Ferdynanda Wazę mianem Polaka. Dziwna to polskość, skoro ojciec jego pochodził z rodu panujących w Szwecji, a później w Polsce Wazów, zaś matka Katarzyna była rakuszką, czyli Austriaczką. Sam Belza pisze o Katarzynie „rakuskiej”. Stąd i płyta herbowa z zamku jesenickiego jest o tyle pamiątką polską, że wiąże się z fundatorem urodzonym, wychowanym i przebywającym niemal stale w Polsce, ale nie mającym w swoich żyłach krwi polskiej.

Artykuł Belzy został zaopatrzony w dwie ilustracje, które wzbogacają ikonografię zamku (Tygodnik Ilustrowany T. 9, 1880, nr 235, s. 416). Pierwsza z nich nosi tytuł „Herb na zamku Piastowskim w Freiwalldau” i przedstawia płytę fundacyjną bpa Karola. Część środkową wypełnia relief ujęty w dekorację z liści akantu z 4 polami, na których widnieją herby Polski, Szwecji, Litwy i Czech, a pomiędzy nimi herb Wazów. Relief ten wieńczy korona, nad którą w osobnym kartuszu wyryta została data 1538, co jest oczywistym anachronizmem i pomyłką sztycharza (winno być 1638, jak na zachowanej płycie). Inskrypcja u dołu zawiera tekst: CAROLVS FERDINANDVS DEI GRA[TIA] POLO[NIAE] / AC SVE[CIAE] PR[INCE]PS EP[ISCOPVS] VRATIS[LAVIENSIS] [ET] C[AETERA] [ET] C[AETERA] / PRAEDIVM HOC IN CENDIO[!] CONFLA / GRATVM PROPRIO OERE[!] EX FVNDAMENTO EREXIT. Zamiast „oere” winno być: aere, Belza popełnił błąd podając wiadomość, że płyta upamiętnia pożar zamku i odbudowę w czasach bpa Karola. Słowo „praedium” oznacza folwark. To właśnie zabudowania w pobliżu zamku, a więc folwark książecko-biskupi, młyn, kościół i dom parafialny uległy pożarowi wzniesionemu 21 II 1638 r. przez szewca Jerzego Axmana. Sam zamek, otoczony fosą napelnioną wodą, zapewne ocalał. Płyta upamiętniająca zatem odbudowę budynku folwarku została zamontowana na nim po przyjeździe Karola Ferdynanda Wazy w październiku 1637 r. na Śląsk w celu objęcia rządów w diecezji wrocławskiej, po pożarze na początku 1638 r. i po odbudowie jeszcze w tym samym roku. W drugiej połowie XIX w. z uwagi na zły stan techniczny dom folwarczny uległ zburzeniu, dlatego zapewne płytę przeniesiono na słup przyporowy przy wspomnianym przez Belzę „lewym frontowym skrzydle” zamku. Obecnie jest przechowywana w magazynie w piwnicy zamku pełniącego od lat funkcję muzeum. Jej wymiary są następujące: 109 x 67 x 17 cm. W związku z tą płytą należy wspomnieć, że niemal identyczny obiekt pod względem kompozycji artystycznej i treści posiada Muzeum w Nysie. Jest to płyta fundacyjna odbudowanego w tym samym 1638 r. młyna biskupiego w Otmuchowie, mniejsza od jesenickiej, bo o wymiarach 86 x 58 x 9 cm, z inskrypcją: CAROLVS FERDINANDVS D[EI] G[RATIA] / POLO[NIAE] AC SVE[CIAE] PR[INCE]PS EP[ISCOPVS] VRATIS[LAVIENSIS] / MOLAM HANC RVINATAM PROPRI / AERT[!] EX FVNDAMENTO RESTAVRA[VIT] i datą ANN[O] 1638. Zapewne oba obiekty zostały wykonane według tego samego projektu.

Druga ilustracja, zamieszczona poniżej na tej samej stronie Tygodnika, to „Zamek Piastowski w Freiwalldau”, ukazująca budowlę od strony frontowej wraz ze ścianą wschodnią i „doklejoną” do niej przybudówką, dziś już nie istniejącą. Obydwie ilustracje wykonał J. Jarmużyński, warszawski drzeworytnik reprodukcyjny, któremu Tygodnik Ilustrowany zawdzięcza ponad 100 drzeworytów z lat 1875–1888 i 1892. Nie wiadomo, jakiego rodzaju obrazy (oryginały) reprodukował Jarmużyński. Oddanie przezeń cienia przechodzącego przez płytę herbową na ilustracji pierwszej sugeruje, że dysponował fotografiami (zapewne dostarczonymi przez Belzę) i na ich podstawie sporządził

kopie drzeworytnicze.

Pobyty Belży w 1879 r. w sanatorium w Gräfenbergu i artykuł o Jeseniku to nie jedyne świadectwa jego koneksji z regionem jesenickim. Nazwisko naszego publicysty pojawia się jeszcze raz w związku z budową pomnika ku czci Priessnitza w 100 rocznicę urodzin tego lekarza niekonwencjonalnego. Pomnik ufundowany został przez Polaków, ustawiony przy Esplanadzie Priessnitza w 1899 r., a odsłonięty w 1901 r. Jest to piękny w formie obelisk z białego marmuru o podstawie trójkąta, zwieńczony orłem odlanym z brązu. Od przodu widnieje napis: „Priessnitzowi”, na jednej stronie bocznej: „Od Polaków 1899 r.”, a na drugiej: „Bóg go natchnął, by najłagodniejszym a najskuteczniejszym środkiem – wodą – cierpiących ratował. Cześć jego pamięci”. Prace kamieniarskie wykonał Josef Hauke z Velkých Kunětic, a orła polskiego według projektu rzeźbiarza praskiego Josefa Strachovského odlewnia Václava Maška w Pradze-Karlinie. Swoją wkład w zgromadzenie funduszy na budowę pomnika polskiego miał i Belża jako jeden z grona znamienitych osobistości z ziem polskich, które organizowały zbiórki pieniężne i zabawy, przeznaczając dochód na ten cel.

Stanisław Belża, publicysta warszawski, dzięki znajomości Śląska, jego specyfiki, kultury i literatury, przyczynił się waleń do popularyzacji problematyki tej krainy wśród społeczeństwa polskiego we wszystkich trzech zaborach. Na samym Śląsku wraz z innymi miejscowymi działaczami polskimi położył niemałe zasługi w budzeniu i odrodzeniu ducha narodowego. Prawdą jest, że niektóre publikacje miały charakter polityczny i cechował je nacjonalizm. Belża, podobnie jak Kudera i inni autorzy „*przejaskrawili narodową rolę wielu działaczy polskich na Górnym Śląsku, ale czynili w ten sposób zadość aktualnemu ruchowi polskiemu, który potrzebował legendy i bohaterów*” (M. Pater: *Ruch polski na Górnym Śląsku w latach 1879-1893*, Wrocław 1969, s. 6-7). Taki zresztą ton i styl panował w publicystyce tamtych czasów, nie tylko polskiej. Miarą popularności twórczości Belży na Śląsku był fakt, że obok Adama Mickiewicza, Adama Asnyka, Norberta Bończyka i jeszcze dwudziestu innych pisarzy należał do ścisłej czołówki autorów cieszących się największą poczytnością.

LITERATURA

- Belża, Witold: Belża Stanisław. W: Polski słownik biograficzny. T. 1. Kraków 1935, s. 412-413.
- Galos, Adam: Belża Stanisław. W: Śląski słownik biograficzny. Red. J. Kantyka i W. Zieliński. T. 1. Katowice 1977, s. 20-23.
- Growka, Květoslav - Hauk, Jan: Biskupské desky z piliře Vodní tvrže. Mikroregion Jesenicko. Měsíční zpravodaj, září (IX) 2002, s. 25-27.
- Jaworska, Jadwiga: Jarmużyński J. W: Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Red. J. Maurin-Białostocka i in. T. 3. Wrocław 1979, s. 236.
- Karwowski, Stanisław: U źródła zdrowia. Poznań 1910.
- Kinzel, Ryszard: Polští návštěvníci Jeseníku a lázní Gräfenberg v 19. století. Jesenicko. Vlastivědný sborník, Sv. 4, 2003, s. 5-17.
- Kolbuszewski, Jacek: Kresy. Wrocław 1995.
- Leinwand, Artur: Poseł Herman Lieberman. Kraków 1983.
- Mandziuk, Józef: Historia Kościoła katolickiego na Śląsku 1520-1742. T. 2. Warszawa 1995.
- Mikulec, Jerzy R.: Priessnitz jak... prysznic. Informator Szkoleniowy KKPTG Krakowskiego Oddziału PTTK Gótek, 1998, nr 11/24, s. 3-16.
- Olszewicz, W.: Stanisław Belża. Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku, T. 2, 1930, s. 332-336.
- Pater, Mieczysław: Polskie dążenia narodowe na Górnym Śląsku (1891 - 1914). Wrocław 1998.
- Pater, Mieczysław: Ruch polski na Górnym Śląsku w latach 1879 - 1893. Wrocław 1969.
- Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník. Ed. P. Konečný. Olomouc 2001.
- Trapl, Miloš: Polští političtí emigranti v lázních Gräfenbergu ve třicátých letech 20. století. Severní Morava, sv. 63, 1992, s. 43-45.
- Więcek, Adam: Śląsk w drzeworytach warszawskiego Tygodnika Ilustrowanego drugiej poł. XIX w. Opole 1964.

RESUMÉ

Slezsko a Jesenicko v publicistice Stanisława Belzy

Varšavský právník, publicista a cestovatel Stanisław Belza (1849 – 1929) patřil k té části polské inteligence, která podporovala národní hnutí ve Slezsku. I když některé jeho publikace měly politický charakter a provázel je výrazný nacionalismus, sehrály pozitivní roli pro uchování polského povědomí ve Slezsku.

Počátek zájmu S. Belzy o Slezsko lze datovat rokem 1879, kdy se dva měsíce léčil u Priessnitz na Gräfenberku. Z jeho pobytu vzešel článek *Polská památka ve Freiwalddau*, v němž podal popis Vodní tvrže a pamětní desky vratislavského biskupa Karla Ferdinanda z r. 1638. Článek doprovázejí dva dřevoryty. Ve vztahu k Jesenicku lze připomenout, že se též podílel na organizování sbírek, z jejichž výtěžku postavili Poláci na Gräfenberku svůj národní pomník ku cti V. Priessnitz.

Během dalších výjezdů na Těšínsko a do Horního Slezska navazoval Belza vztahy s místními vlastenci a novináři. Po ukončení 1. světové války se výrazně publikačně angažoval v bojích svobodného Polska o charakter Slezska s Německem a o Těšínsko s Československem.

Schlesien und die Jeseniker Region in der Publizistik von Stanislaw Belza

Der Warschauer Juris, Publizist und Wanderer Stanislaw Belza (1849 – 1929) gehört zu dem Teil der polnischen Intelligenz, der die völkische Bewegung in Schlesien unterstützte. Und auch wenn einige seiner Publikationen politischen Charakters waren und er damit einen ausgeprägten Nationalismus vertrat, so spielten sie eine positive Rolle bei der Bewahrung des polnischen Selbstverständnisses in Schlesien.

Der Beginn des Interesses von S. Belza an Schlesien kann man auf das Jahr 1879 datieren, als er zwei Monate bei Priessnitz in Gräfenberg kurte. Aus seinem Aufenthalt ergab sich der Artikel *Polská památka ve Freiwalddau* (Das polnische Denkmal in Freiwalddau), worin er eine Beschreibung der Wasserfeste und der Gedenktafel für den Breslauer Bischof Karl Ferdinand aus dem Jahre 1638 gab. Der Artikel wurde von zwei Holzschnitten begleitet. Bezüglich der Jeseniker Region sei daran erinnert, dass er sich an der Organisation von Sammlungen beteiligte, aus deren Gewinn die Polen ihr nationales Denkmal zu Ehren von V. Priessnitz in Gräfenberg errichteten. Im Verlauf weiterer Reisen in das Teschener Gebiet und nach Oberschlesien knüpfte Belza Beziehungen zu örtlichen Patrioten und Journalisten. Nach Ende des 1. Weltkrieges engagierte er sich profiliert publizistisch an den Kämpfen des freien Polens um den Charakter Schlesiens mit Deutschland und des Teschener Gebiets mit der Tschechoslowakei.

Dichtertum reifte, schaffte er die großen Werke. Einige davon in englischer Sprache, aber die meisten doch im Gewande der schlesischen Mundart. Die Muttersprache, wie sie im Bielatal gesprochen wurde, ist immer die innigste Vermittlerin seiner Gedanken und Gefühle geblieben. Seine Lyrikbände *Fernes Leuchten*, *Heimat und Fremde*, *Strandgut des Lebens* stehen den Werken Lenaus und Eichendorffs nicht nach. Darüberhinaus schrieb er Arbeiten über Goethe, Lenau, Eichendorff, Edgar Allan Poe, Essays über Leopold Mozart und die Fugger. 1921 schon hatte er das Büchlein *Aus der Jugendzeit und Anderes in schlesischer Mundart* herausgegeben.

Darin schildert er u. a. seine Kindheit, wobei „die Pate“, eine Schwester seiner Großmutter, eigentlich die Mutterpflichten übernommen hatte. Seine Erzählungen sind so prägnant, daß man meint, es selbst erlebt zu haben. Auch das Titelgedicht *Aus der Jugendzeit* ist so eindrucksvoll, daß beim Lesen Erinnerungen an die eigene Kindheit wach werden.

1931 erschien *Ein Liederbuch eines Sudetendeutschen in Amerika*; 1935 *Seneca, ein historisches Trauerspiel in 5 Akten*; 1938 *Gedichte und Geschichten in schlesischer Mundart*. Das Büchlein *Schlesische Heimatklänge*, Erinnerungen ernst und heiter, in Poesie und Prosa, erschien 1956. Es war die Publikation in der er zum letzten Male ein öffentliches Bekenntnis zu seiner Heimat ablegt, der er ein Leben lang die Treue gehalten hat.

In der Heimat hatten wir ihm zu wenig Beachtung geschenkt. Hier hatte er höchstens Erfolg, so lange er Tagesthemen behandelte. Nur ein kleiner Kreis hielt treu sein Andenken war. Zu seinem 50. Geburtstag 1937 wurde ihm zu Ehren in Sandhübel (er hat die Heimat 1927, 1929, 1934, 1935, 1937 und 1938 wiedergesehen) eine schlichte Feier veranstaltet und der Altvater, die Zeitschrift des Mährisch-Schlesischen-Sudetengebirgsverein, veröffentlichte die erste Lebensbeschreibung aus seiner Feder mit dem herrlichen Schluß:

„Die schlesische Heimat hat einen Reiz der nie veraltet, wie wir in einem schönen Lied einst sangen. Sie bleibt die große Fürstin, die unsere schlesischen Herzen beherrscht und niemals die Zuneigung ihrer Landeskinder verliert, mögen auch Wille und Wagnis, Armut und Schicksal diese in die fernsten Länder der Erde hinaustreiben.“

Über diesen Satz, meine Damen und Herrn, könnte man ein eigenes Referat halten.

Dr. Franz Karl Mohr war nicht verheiratet. Durch einen Schlaganfall ist am 28. November 1965 in Charlottesville, Virginia, das Leben des Dichters und Lehrers für deutsche Sprachforschung, Profesor i. R. Dr. Franz K. Mohr beendet worden. Josef Walter König schrieb damals: „*Der zeitgenössischen Literaturgeschichtsbetrachtung bleibt es vorbehalten, die Schriften Franz Karl Mohr zu analysieren und ihre bleibenden Werte zu würdigen.*“

Sehr geehrte Damen und Herrn, die schlesische Mundart wird aus dem Sprachgebrauch verschwinden, auch wenn es mittlerweile einige Wörterbücher und neue Schöpfungen in dieser Mundart gibt. Gestatten sie mir zum Schluß, ein kurzes Gedicht von ihm in schlesischer Mundart vorzutragen. Es wäre vermessen von Ihnen zu verlangen, daß sie mich verstehen. Es geht, wie bei jedem Dialekt um die Phonetik. Ich habe für die Dolmetscher das Gedicht ins hochdeutsche übersetzt, damit Sie durch die Übersetzung in Ihre Sprache dem Sinn bzw. Inhalt des Gedichtes folgen können.

Ei der Apotheke

Vom Stängrund koam of Friedebarg a Weibla rei
ond machte straks ei de Apotheke nei.
Dr Apotheke groad rierte a Salbla oan
ond frehte freindlich, dar gude Moan:

„Wu fahlt's'n Mutterla, eim Bäne oder Koppe?“
drbei ruht a immer wäter ei sän Toppe.
Doas Weibla dreht' sich rem ond dreht sich nem
ond soach sich eim ganz'n Load'n em.

Se soach woll jaß ond souach woll doas:
„Inne, ich brauch't' halrt fier mei Liese woas!“
„Ach, fier de Liese!“ säht der Magister milde,
a toat asu, oals wär a schunt eim Bilde:

„Tut se denn Nies'n, hustn oaber spuck'n?“
„hot se de Moasern? oaber tut se's juck'n?“
„Nä,“ säht doas Weibla, „die hoat käne Moasern,
eim Bauche hoat se's, jo doas konnt' mer er schunt oasahn!“

Dar Apotheker stellt' etz doas Tiegaal beiseit
ond mänte: „s'ies halt etz Äppel- ond Bärnazeit,
de Kender kenn' kä Moaß, dos ies doas Biese.“
Do pläkte doas Weibla: „Nä, här'n Se, mei Liese
ies doch a Katzla!“ – „doas mißt er doch wiss'n!“

Dar Apotheker hoat sich's Lach'n schier verbiss'n;
a drehte sich state of der Stelle em
ond zeigt' mit dr Hand ein ganz'n Lod'n rem,
do stond'n hundert Flaschlan ond Tiegel of sän Ploatze:
„Do sucht Eicht oach aus,“ säht a, „Oall's ies fier de Koatze!“

In der Apotheke

Von Steingrund kam nach Friedeberg eine Frau
und ging direkt in die Apotheke.
Der Apotheker stellte gerade eine Salbe her
und fragte freundlich nach deren Begehr.

„Wo fehlt es denn, Mutterle, im Bein oder am Kopf?“
dabei rührte er weiter in seinem Topf.
Die Frau drehte sich nach allen Seiten um
und sah sich den ganzen Laden an.

Sie sah wohl jenes und dieses
und meinte, „ich brauche was für meine Liese“
„Aha, für die Liese!“ sagte der Magister milde,
und tat so, als wär er schon im Bilde.

„Muß sie niesen, husten oder spucken?“
hat sie die Masern, oder das Jucken?
„Nein,“ sagte die Frau, „sie hat keine Masern,
sie hat es im bauch, das kann man ihr ansehen!“

Der Apotheker stellt den Topf jetzt beiseite
und meinte: „es ist jetzt Äpfel- und Beerenzeit,
die Kinder kennen kein Maß, das ist das Schlimme“
da rief die Frau, „hören Sie, meine Liese ist
eine Katze, das müssen sie doch wissen!“

Der Apotheker hat sich das lachen verbissen
er drehte sich langsam auf der Stelle um
und zeigt mit der Hand im ganzen Laden rum
da standen hundert Flaschen und Töpfe auf ihrem Platze;
„Da sucht Euch was aus,“ sagte er, „es ist alles für die Katze!“

LITERATURA

Altwaterkalender 1955, s. 48 ff; 1961, s. 88 ff.

Altwaterbote, Bd. IV, 1966/2, s. 246.

König, J. W.: Ihr Wort wirkt weiter. Verlag A. Gödel, Wolfratshausen 1966, s. 76 ff.

RESUMÉ

Dr.jur. Franz Karl Mohr, spisovatel a docent – jeho život a dílo

F. K. Mohr (14. 1. 1887 Písečná – 28. 11. 1965 Charlottesville, USA) po studiu na gymnáziích v Jeseníku a Vidnavě absolvoval ve Vídni práva (1912). Protože nemohl v době poválečné krize najít práci, která by ho uspokojovala, vystěhoval se r. 1921 do USA za svým starším bratrem. Tam absolvoval filologické studium na univerzitě v Chicago a od r. 1926 vyučoval na státní univerzitě v Charlottesville/Virginia německý jazyk a literaturu. I když získal americké státní občanství, do své rodné obce se pravidelně vracel. Byl uznáván jako autor odborných literárněvědných studií a spisovatel, který psal v slezském nářečí (*Aus der Jugendzeit und Anderes in schlesischer Mundart*, 1921; *Ein Liederbuch eines Sudetendeutschen in Amerika*, 1931; *Gedichte und Geschichten in schlesischer Mundart*, 1938; *Schlesische Heimatklänge*, 1956).

Dr praw Franz Karl Mohr, pisarz i docent - jego życie i dzieło

F. K. Mohr (14. 1. 1887 Písečná - 28. 11. 1965 Charlottesville, USA) po zakończeniu nauki w gimnazjach w Jeseníku i Vidnavie ukończył prawo we Wiedniu (1912 r.). W okresie powojennego kryzysu nie mógł znaleźć pracy i dlatego w 1921 r. przeniósł się ze starszym bratem do USA. Tam ukończył filologię na uniwersytecie w Chicago, a od 1926 r. uczył języka niemieckiego i literatury na Państwowym Uniwersytecie w Charlottesville w Wirginii. Po uzyskaniu amerykańskiego obywatelstwa regularnie powracał do rodzinnej miejscowości. Był szanowany za autor studiów literackich i pisarz, który tworzył w gwarze śląskiej (*Aus der Jugendzeit und Anderes in schlesischer Mundart*, 1921; *Ein Liederbuch eines Sudetendeutschen in Amerika*, 1931; *Gedichte und Geschichten in schlesischer Mundart*, 1938; *Schlesische Heimatklänge*, 1956).

JOSEPH FREIHERR VON EICHENDORFF UND DER MSSGV

Herbert Reinelt, MSSGV Kirchheim u. Teck

Was hat J. Freiherr von Eichendorff mit dem Mährisch-Schlesischer Sudetengebirgsverein zu tun? Dieser Dichter wurde und wird bis heute verehrt, denn die Begriffe „Heimat, Natur und Wandern“ sind mit seinen Namen verbunden. Die Wandervereine identifizieren sich mit diesen Aussagen, die in Gedichten und Liedern des Dichters immer wieder vorkommen. Mit diesem Referat wird kein Lebensbild des Dichters aufgezeigt, der von 1788 – 1857 lebte und am Jerusalemer Friedhof in Neisse begraben ist. Heute ist das Eichendorff – Zentrum in Lubowitz bei Ratibor, die Stätte, die besonders die Werke des Dichters lebendig erhält.

Der MSSGV gründete nach 1881 in der heutigen schlesischen Region von Polen insgesamt 22 Zweigvereine. Die Städte Breslau, Oppeln, Ratibor und Neisse waren auch bedeutende Orte für den Dichter. In Neisse erbaute der Verein die Eichendorff – Warte und in anderen Orten sind wiederholt Eichendorff – Feiern mit seinen Liedern gestaltet worden, wie die Zeitschrift *Alt Vater*, die seit 1882 erscheint, berichtete.

Mit dem Jahr 1983 ist eine neue Würdigung des Dichters entstanden. Der Bundespräsident der Bundesrepublik Deutschland Prof. Dr. Karl Carsten hat die J. Freiherr von Eichendorff – Plakette geschaffen. Seit dieser Zeit wird diese Auszeichnung an Organisationen verliehen, die mehr als 100 Jahre sich für die „Heimat, Natur und Wandern“ einsetzen. An der ersten Verleihung 1983 hat der MSSGV diese Auszeichnung erhalten. Der Bundespräsident würdigte damit die Tätigkeit des MSSGV im Altvatergebirge seit 1881 und die aktive Arbeit in der Bundesrepublik bis zur Gegenwart.

In diesem Zusammenhang hat der MSSGV ein J. Freiherr von Eichendorff – Essay geschaffen, daß nur verliehen werden kann.

Ein Exemplar erhält aus Anlaß des 4. St. Wenzel – Seminars das Kreisarchiv Jeseník (Freiwaldau).

RESUMÉ

Joseph Freiherr von Eichendorff a MSSGV

Pro básníka Eichendorffa (1788 – 1857) jsou příznačná témata „vlast, příroda a putování“. Moravsko-slezský sudetský horský spolek (1881) měl ve Slezsku 22 sekcí – i ve městech Vratislav, Opole, Ratibor a Nisa, které měly pro básníka svůj význam. Pohřben je v Nise, centrum eichendorffského bádání je v Lubovicích u Ratiboře.

Od roku 1983 uděluje německý spolkový prezident Eichendorffovu plaketu. Při prvním udělování ji získal i turistický spolek MSSGV. V této souvislosti vydal spolek esej o Eichendorffovi, jejíž číslované výtisky mohou být pouze uděleny. Jeden exemplář předáváme Státnímu okresnímu archivu v Jeseníku.

Joseph von Eichendorff a MSSGV

Typovými tematy poety Eichendorffa (1788 – 1857) byly „ojczyzna, przyroda i wędrowanie“. Morawsko-śląskie Sudeckie Towarzystwo Górskie (1881 r.) miało na Śląsku 22 sekcje – także we Wrocławiu, Opolu, Raciborzu i Nysie – miastach, które miały znaczenie dla poety. Jest on pochowany w Nysie, centrum badań nad Eichendorffem znajduje się w Lubowicach koło Raciborza. Od 1983 r. prezydent Niemiec nadaje medal Eichendorffa. Podczas pierwszej ceremonii wręczenia otrzymała ją także turystyczna organizacja MSSGV. Z tej okazji towarzystwo wydało esej o Eichendorffie, którego numerowane egzemplarze mogą być tylko ofiarowane. Jeden egzemplarz przekazujemy Państwowemu Archiwum Powiatowemu w Jeseniku.

JESENICKÝ SPISOVATEL OLDŘICH ŠULEŘ

Doc. PhDr. Jiří Urbanec, CSc., Slezská univerzita Opava

Na počátku mého vystoupení může leckdo vznést námitku, že renomovaný prozaik Oldřich Šuleř, právník, redaktor a dlouholetý organizátor spisovatelského střediska v Ostravě, přece se na Jesenicku nenarodil a na Jesenicku nebydlí. Je to plná pravda, a přece se tento autor zasloužil na úseku české beletrie mimořádným způsobem o zpodobení Jesenicka, někdejšího Frývaldovska s jeho kameníky, s jeho horskou přírodou severského typu, s jeho severní rovinatou částí přecházející do nížiny táhnoucí se až daleko k Baltu.

Ale Jesenicko, určující jeho rané zážitky z dětství, není hlavním tématem poměrně rozsáhlého a žánrově rozrůzněného díla umělce, který je také robustním zpodobitelem minulé i novější Ostravy a hlavně srdcem stále nejvíce spojen s Valašskem, kde dospíval. A přesto je to autor také do značné míry „jesenický“, zásluhou své prvotní životní inspirace, k níž se několikrát za své životní dráhy vrátil.

Narodil se v železničářské rodině v Ostravě 1. června 1924 a od roku 1929 bydlel s rodiči v Hukovicích. Denně jezdil do české jednotřídky ve Vidnavě, v níž každá lavice znamenala jeden postupný ročník. Po ukončení páté třídy se již ocitá v Krnově, kde chodil do české měšťanky, a po zkoušce do sekundy českého gymnázia v Opavě zde navštěvoval školu až do října 1938, kdy gymnázium muselo evakuovat do Valašského Meziříčí.

Toto město, někdy zvané také „valašské Atény“, ho přivedlo v prostředí bohatého kulturního života na dráhu umělce. Na několik let se vzdálil od jesenického regionu, který mezitím prožil dramatický přelom, nicméně od padesátých let, v nichž se stal redaktorem ostravské stanice Československého rozhlasu, se najednou překvapivě mnohokrát vrací na Jesenicko, často až dvakrát týdně, s reportérským magnetofonem, ale i jako dychtivý badatel, který studuje archiválie, hledá pamětníky starého života a dokonce dopisuje si i s těmi, kteří po roce 1945 už žili v Německu.

I když v jeho prózách vztahujících se k Jesenicku najdeme leckde řadu údajů historických a geografických, stále musíme mít na paměti, že nejde o dílo vlastivědného badatele, ale umělce, který přetváří skutečnost podle své obrazivosti, který hledá to podstatné a typické v lidském společenství, co vyjadřuje atmosféru doby a prostředí.

Připomenul bych zde antického Aristotela, z časů více než dva tisíce let od nás vzdálených, který již tehdy konstatoval, že ve čtenářích a vnímatelích se vytváří a ustaluje obraz minulých dob nikoliv podle přesných prací historiků, ale podle uměleckých děl, jež působí i svou emotivností a uměleckou přesvědčivostí. Cožpak o dramatismu trojské války nevypovídá více ztvárnění Homérovo, než přesný popis vykopávek pozdějších archeologů?

Podíváme-li se nyní na tři knihy Šuleřovy o Jesenicku, půjde nám o pohled z hlediska krásné literatury, nikoliv o hodnocení historikovo. Proto pomímám jeho publikaci Kraj žuly a mramoru z roku 1957.

Stále zůstává v popředí naší pozornosti – pokud jde o Jesenicko – jeho dílo zřejmě nejzávažnější, jeho rozsáhlé *Letopisy v žule*, s nimiž zvítězil v roce 1957 v literární soutěži Svazu československých spisovatelů a Československého svazu mládeže a jež poté poprvé vyšly v roce 1958 v pražském nakladatelství Mladá fronta (podruhé roku 1961 v Krajském nakladatelství v Ostravě, potřetí roku 1967 v nakladatelství Československý spisovatel v Praze). Ani dnes ještě autor tuto práci neopustil a přepracovává ji na základě pozdějších životních a uměleckých zkušeností do nového tvaru pro uvažované další vydání.

Tato kniha v padesátých letech v kontextu české literatury, tehdy stále ještě pod výrazným direktivním dohledem komunistických ideologů, vzbudila značnou pozornost. Pozoruhodné bylo nejen mládí autorovo, vždyť tuto rozmáchlou sagu napsal autor jen nemnoho překročivší tři desítky let života, ale také dotud nezvyklá tematika, obraz kraje donedávna v naprosté většině s obyvatelstvem mluvícím německy. Jen málo let po válce to bylo zcela neobvyklé. Právě v tom tušíme tu prvotní hlubokou inspiraci zarávající se v autorově duši z doby dětství, právě obraz Jesenicka byl prvním velkým úspěchem spisovatele, který v podstatě byl ještě na počátku své dráhy.

Vstupní kapitoly románu překvapí svým hlubokým dojmem, jímž působí na čtenáře. Jsou to baladické obrazy životních etap, v nichž se rodí kořistnický charakter rodu cukmantelských Tröstrů v protikladu k důvěřivé rodině pacholka a brzy nato dřičského kameníka Hankeho. Šuleř dovede nejen ve zkratce zachytit prostředí a ráz krajiny, jež je úzce napojena na Nisko na pruské straně, ale

také umí psát věrohodné dialogy, plné dramatismu, zároveň s dobrým vystižením psychologické stránky jednotlivých postav. Jsou to charaktery ostře řezané, z různých sociálních vrstev, plnokrevné, výstižně navzájem odlišené.

Právě v první části se nejvíce vzejpalo umělecké mistrovství Šuleřovo, tam, kde neměl k dispozici tolik dokumentů a kde musel vytvářet vlastní psychologické pojetí postav, o nichž se ví málo. I když ani další kapitoly nejsou dílem průměrného autora, ale přesvědčují o schopnostech vytvářet do detailů propracované scénky včetně živých dialogů, přesto zůstává dojem, že se zde více projevuje úsilí zůstat kronikářsky věrný na úkor umělecké koncepce, jež se řídí jinými zákony.

Při studiu všeho, co dosud bylo o Jesenicku, zvláště na úseku vlastivědné literatury, napsáno, musel se Šuleř nutně střetnout také se starými bájemi a pověstmi v německém jazyce. Již několik snaživých lidí se pokusilo po roce 1945 přetransponovat tyto pověstové podklady do nových textů v češtině, ale ze starších dob nesmíme zapomenout ani na Vlastenecké putování po Slezsku od Františka Slámy z roku 1886 nebo na Staré pověsti slezské, vydané poprvé v roce 1934, jejichž autorem je František R. Jura. Pochopitelně u těchto dřívějších autorů byla hlavní pozornost upřena na oblasti s obyvatelstvem českého jazyka a širšího Jesenicka se dotýkali jen okrajově. Šuleř má poměrně velké zkušenosti se zpracováním takových témat z valašského prostředí, kde ve svých knihách hýří lidovými úslovími a slovy s názvukem nářečí, ať je to např. Nic nalhaného, máloco pravda (1990), Poklad pod jalovcem (1993) nebo Zbojnické pohádky a pověsti z Valašska (1993).

Tak nemohl pracovat v případě své knihy s jesenickými pověstmi s názvem *Modrá štola a jiné pověsti z hor na severu* z roku 1985 (nakladatelství Albatros v Praze). Nepokoušel se ovšem ani zčeštit vlastní jména původních postav, které vystupují v textech německých, takže v *Modré štolě* je to ovčák Konrád, tkadlec Teodor, rytíř Helembert, pastucha Gill, hejtman Tymlink, nebo kuchařka Matta a loupežník Zachariáš Hunzaches. Originálním přínosem Šuleřovým je u těchto jesenických pověstí určených spíše dětskému čtenáři jejich výrazná beletrizace včetně působivých dialogů a také kompoziční sevřenost příběhů, jež vždy spějí k výraznému zakončení. Ovšem i zde se cítil zřejmě nejlépe, když v pověsti je řeč o pasácích a ovečkách, tehdy se objeví náznak koloritu téměř beskydského typu. Do živého vypravěčského stylu občas zapojil i přiléhavá úsloví, jako „Ej věru, je tomu tak, jak se říká: dobří sousedé – poloviční blahobyť!“ (Vozka).

Konečně je to kniha *Severní svahy* z roku 1997 (Knížní klub v Praze), která je – přes zdánlivě jen lehce nahozené vyprávění – Šuleřovým nejvnitřnějším svědectvím o vlastním přilnutí k Jesenicku. Skládá se ze tří částí, první je nazvána *Dogy* a je to působivé vystižení pocitů malého chlapce, který jezdí vláčkem do české třídy ve Vídnavě, přáteli se s německým hochem ze mlýna a je posléze překvapen, jak musejí české rodiny utíkat v roce zfanatizovaného henleinismu. Štěkající dogy ve dvoře, jímž si zkracoval cestu na vlak, jsou symbolem nebezpečí, které v tomto prostředí Jesenicka pro Čechy najednou vyvstalo.

První a hluboce zařiznuté pocity dětského Oldřicha Šuleře, na jedné straně bezpečí domova s matkou a milující matkou, na druhé – jak uvádí na počátku druhé části *Severních svahů* nazvané *Ruřistě* (vlastně jde o Rejvíz) – „nevypuditelná představa chladné cizoty tohoto kraje“. Jakmile brzy po válce přijíždí jako vysokoškolák znovu na Jesenicko, mísí se v něm nostalgická vzpomínka na šťastná léta v rodinném zázemí a zároveň vědomí jakési cizoty. Když vlak stoupá horskou krajinou „měnlivou jako v kaleidoskopu“, „v tu chvíli byl ochoten zapomenout na zraňující odkaz vlastního dětství“. Pomiňme v této knize část třetí s názvem *Žula*, která není z hlediska slovesného umění nejšťastnější a je spíše splátkou na faktografii doby padesátých let (dokonce s poněkud nepravděpodobným hepyendem), a všimněme si ještě zmíněného textu *Ruřistě*.

Bylo by naivní zkoumat, co je zde autenticky svěžitopisného a co je fikce. Jde přece o umělecké dílo, nikoliv o memoáry. Ale co neztratí ani po letech na svém významu, jsou – na pozadí hlavní příběhové linie milostných peripetí – nerozsáhlé a výrazné viděné postřehy o hloučku prvňáčků osídlených uprostřed zakřiknutých Němců, přičemž Šuleř barvitě předvádí vševládného komisaře jako podvodnického recidivistu, prvního národního správce hotelu, jenž byl podobného ražení, i německého hajného, navrátilivšího se koncentračníka, kterého někdo neznámý s nacistickou minulostí tajně sprovodí ze světa. Šuleř nikoho nešetří a také neglorifikuje, vidí ostře a spravedlivě, aniž přidává vlastní hodnocení. Obraz doby i prostředí pravdivý, působivější než striktně vědecká historická studie.

Jesenicko v rozsahu okresu Jeseník, krajina kromě severní strany všude od okolních krajin oddělená horami. Německá vlastivědná literatura 19. století uváděla, že tam proto žije specifický „Völkchen“, odlišný od jiných oblastí. Je tomu tak i dnes, kdy zde žijí ve většině Češi? Je i nyní Jesenicko zcela specifické, odlišné od jiných částí Slezska, Moravy i Čech? A jaké je dnešní Jesenicko a jeho lidé, právě to by měla ukázat i literární tvorba, k níž přispěl také Oldřich Šuleř dílem podstatným.

RESUMÉ

Der Jeseniker Schriftsteller Oldřich Šuleř

Der renommierte tschechische Prosaiker Oldřich Šuleř (geb. 1.6.1924) verlebte seine ersten Schuljahre in Vidnava. Und auch wenn das Hauptthema seines verhältnismäßig umfangreichen und im Genre verschiedenartigen Werkes Ostrava (Mährisch-Ostrau) und das Valašsko (Walachei) geblieben ist, wo er aufwuchs, so ist der Autor doch in einem bedeutenden Maße auch ein „Jeseniker“. In die Jeseniker Region kehrte er in den fünfziger Jahren des 20. Jahrhunderts als Redakteur des tschechoslowakischen Rundfunks zurück. Der Zugriff des Journalisten und Forschers auf die Archive nutzte er und verwandelte ihn in seiner Phantasie in einen Roman *Letopisy v žule* (Eine Chronik im Granit, 1985), in eine Saga der Unternehmerfamilie Tröster aus Zuckmantel im Widerstreit mit der Familie des Steinarbeiters Hanke.

Beim Studium all dessen, was die heimatkundliche Literatur über die Jeseniker Region brachte, treffen wir hier auf die alten Sagen und Legenden. Das Buch *Modrá štola a jiné pověsti z hor na severu* (Der blaue Stollen und andere Sagen aus dem Gebirge im Norden, 1985) ist nicht nur eine einfache Nacherzählung deutscher Vorlagen, sondern trägt den Stempel der künstlerischen Originalität Šuleřs.

Von sehr innerlichen Beziehungen Šuleřs zur Jeseniker Region zeugt sein Buch *Severní svahy* (Die Nordhänge, 1997). In drei Erzählungen kann man nicht herausfinden, was hier authentisch und was fiktiv ist. Aber die Schilderung der Periode eines fanatisierten Henleinismus und auch die Umwelt von Rejvíz, wohin die erste Welle tschechischer Siedler nach dem Ende des zweiten Weltkrieges gelangte, ist wahrhaftig und wirkungsvoller als eine strikte historische Studie.

Jesenicki pisarz Oldřich Šuleř

Znany czeski prozaik Oldřich Šuleř (ur. 1 VI 1924 r.) spędził swoje pierwsze lata szkolne w Vidnavie. Mimo że głównym tematem jego niezwykle rozległej i zróżnicowanej twórczości jest Ostrawa i Valašsko, gdzie dorastał, jest to autor w znacznej mierze także związany z regionem Jeseníka. Na Jesenícko powrócił w latach 50. XX w. jako redaktor radia czechosłowackiego. Doświadczenie dziennikarza i badacza archiwalnego wykorzystał i przetworzył w powieści *Letopisy v žule* (Kroniki w granicie, 1958 r.), która jest sagą rodu Tröst, przedsiębiorców ze Zlatých Hor skłóconych z rodziną właściciela kamieniołomów Hankego.

Šuleř studiując literaturę krajoznawczą o Jesenícku zetknął się ze starymi podaniami i legendami. Książka *Modrá štola a jiné pověsti z hor na severu* (*Błękitna sztolnia i inne legendy z gór na północy*, 1985 r.) jest nie tylko przetworzeniem niemieckich wzorów, ale także niesie pieczęć artystycznej oryginalności Šuleřa. Najbardziej osobistym świadectwem stosunku Šuleřa do Jeseníka jest książka *Severní svahy* (*Północne zbocza*, 1997 r.). W trzech nowelkach nie można odróżnić, co jest prawdą, a co fikcją. Obraz okresu narastania wpływów faszyzmu wśród niemieckiej mniejszości i środowiska Rejvízu, gdzie dotarła pierwsza fala czeskich osadników po zakończeniu II wojny światowej, jest prawdziwy i bardziej przekonujący niż prace naukowe historyków.

KÖRNEROVY PODZIMNÍ NOVELY, ZPRÁVA O OSUDU DVOU KULTUR V POLOVINĚ ROKU 1945 V OBLASTI JESENÍKŮ

PhDr. Jindřich Garčic, Odbor kultury a památkové péče
Olomouckého kraje

„Kraj našel nezměněn, jenom lidé už neexistovali. Pole byla proměněna ve vrakoviště, domek celý zešedlý věkem, hodiny chyběly.“⁵¹

Tato slova jsou převzata z knihy Vladimíra Kórnera *Zrození horského pramene* (1979), jedné z jeho knih, ve kterých líčí osudy lidí v Jeseníkách těsně po ukončení II. světové války. Další knihy s touto tematikou jsou *Adelheid* (1967) a *Zánik samoty Berhof* (1973). I když tyto knihy vznikaly v rozmezí 12 let, tvoří v Kórnerově díle tematicky ucelenou řadu a není náhodou, že byly v roce 1983 vydány souborně pod názvem *Podzimní novely*. Všechna uvedená díla se taká dočkala své filmové podoby: *Zrození horského pramene* v roce 1980 pod názvem *Cukrová bouda* (režisér Karel Kachyňa), *Adelheid* v roce 1969 (režisér František Vlácil), *Zánik samoty Berhof* v roce 1982 (režisér Jiří Svoboda). Vladimír Kórner se ve všech třech případech spolupodílel s jednotlivými režiséry na vypracování filmového scénáře.

V bohatém Kórnerově díle (kolem 35 knižních titulů, filmových a televizních scénářů) jsou uvedená díla zvláštní především tím, že autor se v nich vrací do krajiny a doby svého dětství, kdy do líčení osudů jeho postav a atmosféry, která zde panovala, se bezpochyby výrazně promítají jeho skutečné osobní prožitky. Část svého dětství prožil autor na Hané, narodil se v Prostějově 14. 10. 1939 a žil s rodiči až do 13 let v Uhřetěchách u Kojetína. Jeho otec se účastnil protinacistického odboje, byl vedoucí vojenské organizace v Kojetíně patřící od roku 1944 k 1. partyzánské brigádě Jana Žižky z Trocnova. Zahynul 7. 5. 1945 v boji s německou armádou. Třináctiletý Vladimír odchází potom ze svou matkou do Sudet, ze kterých jeho otec pocházel a usazuje se nakonec v Zábřehu, kde je také napsáno v letech 1958 – 1963 *Slepé rameno*, jedna z prvních Kórnerových knih. Jeho literární postava vdovy Hedviky Příbylové ze *Zrození horského pramene*, která odchází s pozůstatky svého padlého manžela uloženého v rakvi a se svými dvěma syny pohřbít manžela v jeho rodné vesnici a potom dál pokračuje se syny v cestě do nového domova na severu, má jistě přebobtnat v osudu jeho matky, stejně tak jako několikrát objevující se datum 7. 5. 1945 jako datum úmrtí jeho literárních hrdinů (Františka Příbyla ve *Zrození horského pramene* či Broňy, ženy poručíka Vojtěchy Windfelda, ve *Slepém ramenu*) se jistě ne náhodně shoduje s datem úmrtí jeho otce.

Osudy svých hrdinů tedy zasazuje autor do konkrétní doby a do konkrétního prostředí. Místo děje novely *Adelheid* není zcela upřesněno, pouze víme, že se odehrává v Jeseníkách. U zbývajících příběhů, i když geografické názvosloví neodpovídá vždy skutečnosti, můžeme celkem dobře umístit děj *Zánik samoty Berhof* do okolí dnešní Branné a vyprávění novely *Zrození horského pramene* do okolí Králického Sněžníku.

Vladimír Kórner specifickými uměleckými prostředky výstižně popisuje některé jevy a procesy, které se v dané době a v daném prostředí odehrávaly. Popisuje období výrazné změny, kterou toto území procházelo. Změna byla dána skutečností, že německé obyvatelstvo je v důsledku událostí spojených s 2. světovou válkou a vším, co po ní následovalo, donuceno opustit území, kde po staletí žilo, a je nahrazováno novou, českou populací. Proces, který tehdy na tomto území probíhal, lze nejlépe charakterizovat termínem kulturní změna.

⁵¹ Kórner, V.: *Zrození horského pramene*. In: *Podzimní novely*. Praha 1983, s. 282-283.

Uvedený pojem má svůj původ v oblasti kulturní antropologie a odtamtud byl přejat i do vědy o obecných zákonitostech vývoje kultury (kulturologie). Kulturní změna je proces, v rámci něhož dochází k přírůstkům, ztrátám nebo nahrazování jednotlivých součástí kultury. Kultura je zde chápána jako souhrn všeho, co člověk vytvořil a co není součástí jeho vrozené biologické výbavy, jako souhrn produktů materiálních i nemateriálních, např. nástrojů, předmětů, symbolů, poznatků, hodnot, norem, náboženství, umění atd. V rámci kultury jsou nezděditelné její jednotlivé součásti předávány z generace na generaci, bez toho, aby si každá generace musela tyto produkty vytvářet sama.⁵²

Je samozřejmě více než nepravděpodobné, že autor tvořil příběhy svých postav a popisoval prostředí se znalostí shora naznačených teorií, ale přesto zde popsal prostřednictvím uměleckého zobrazení modelové příklady problémů doprovázejících každou kulturní změnu.

Díla obsažená v Podzimních novelách představují, ostatně jako většina Körnerových děl, velmi silné příběhy. Adelheid je příběh poručíka Viktora Chotovického, který se vrací po válce domů z Anglie a chce v pohraničí začít vést normální život. Zánik samoty Berhof je příběh starousedlých obyvatel žijící na statku Berhof (Jahodový dvůr), na němž se usadí skupinka wervolfů, Zrození horského pramene vypráví o osudech vdovy Hedviky Příbylové a jejích synů Ondry a Martinka v prvních měsících jejich pobytu v novém domově. Jedná se o příběhy, ve kterých nechybí dramatické situace, ale tyto situace vytvářejí v podstatě epický rámec pro základní společný motiv překonávání vlastní osamělosti prolínající se všemi novelami.

V díle Adelheid je tento motiv zastoupen rodícím se vztahem dvou osamělých osob, poručíka Viktora a německé dívky Adelheid, v Zániku samoty Berhof náklonností dívky z česko-německého manželství Ulriky Habigerové, které zemřela matka, k nejmladšímu ze skupinky wervolfů, těžce zraněnému chlapci Erichovi. Ve Zrození horského pramene sympatiemi mezi českým chlapcem Ondrou, který se teprve vyrovnává se smrtí svého otce, a německým starousedlíkem Fredem Bartlem nacházejícím po návratu z koncentračního tábora svůj svět v troskách. Ani v jednom případě není tato snaha úspěšná. Soužití Viktora a Adelheid je znemožněno popravou jejího otce - nacisty, a především návratem jejího bratra, wervolfa, kdy Adelheid, aby zabránila boji mezi oběma muži, nic netušícího Viktora zraní a omráčí. Vztah mezi Ulrikou a Erichem v Zániku samoty Berhof nedojde svého naplnění proto, že Erich umře na následky svého zranění, Fred Bartl ve Zrození horského pramene se nedokáže vyrovnat s proměnou svého syna Rudiho, z něhož se stal v sedmnácti letech během jeho působení u jägerkommanda zabiják neváhající postřelit vlastního otce. Adelheid i Fred Bartl nakonec nedokáží unést své osudy a končí sebevraždou.

Chování a osudy Körnerových postav jsou předurčeny tím, že žijí v extrémních podmínkách vyvolaných doznávajícím válečným konfliktem. Stojí zde proti sobě dvě skupiny, skupina „vítězů“, k nimž patří skupinka původních českých starousedlíků, kteří přežili válku, ale především přicházející noví čeští usedlíci. Druhá skupina „poražených“ je tvořena skupinou německých starousedlíků očekávajících odsun a také doposud bojujícími skupinkami německých vojáků.

S motivem nově přicházejících Čechů se setkáváme v novele Adelheid, ale především v novele Zrození horského pramene. Přicházejí do geograficky i kulturně odlišného prostředí jen se zbytky původního německého obyvatelstva a doslova na každém kroku se setkávají s jeho hmotnými i duchovními výtvoři, jakými jsou např. prázdné chalupy s původním vybavením, ale také s důvěrnějšími stopami po předcházejících obyvatelích, knihami, památníky, obrazy, fotografiemi, upomínkovými předměty, gramofonovými deskami, hracími strojky atd. V krajině, kterou projíždějí, se setkávají s kříží s německými nápisy, v německých mapách vidí německá jména míst, kde mají žít. Tato jména slyší i z úst několika málo zbývajících starousedlíků, kteří zde stejně budou ve většině případů pobývat již velmi krátkou dobu, protože budou brzy odsunuti. Tím, že odcházejí nositelé a tvůrci určitého typu kultury, je tak násilně přerušován přirozený kulturní vývoj. S odsunem původních obyvatel, začíná zánik jejich kultury, začíná proces kulturní ztráty. Současně je naprosto narušen jeden ze základních mechanismů kultury, to je přirozené předávání kulturních výtvorů z generací na generaci.

Právě v Bartlově postavě je tento jev přerování kulturního vývoje koncentrován. Bartl při svém návratu z koncentračního tábora nachází „vylištěnou krajinu“, „lidé už neexistovali“. Snaží se zpočátku pocit beznaděje překonat, seká louky, shromažďuje a pečuje o zatoulaný dobytek, to vše proto, že má pocit odpovědnosti ke svému kraji, ale nakonec pocit beznaděje vyplývající ze zániku jeho kultury nedokáže překonat. Původní německé obyvatelstvo zde již není a nově přichodí Češi nemají doposud vztah k místům, kde začínají žít, a mají jen minimální zájem o historii a tradice

⁵² Srovnej Kroeber, A.L. - Kluckhohn, C.: Kritický nástin systémů a definic kultury. Brno 1969, s.136. Herskovits, M. J.: Kulturní konzervatismus a kulturní změna. In: Wolf, J.: Kulturní a sociální antropologie. Praha 1971, s.178 a n.; Kroeber, A. L.: Kulturní procesy. In: Wolf, J.: opak. cit., s. 184 a n.

svých předchůdců. Ostatně dobytek, který zachraňoval, nakonec český novousedlík odvede na jatka.

Noví obyvatelé představují jiný národnostní živel přinášející vlastní kulturu, ale bez vazeb na území, kam přicházejí. Tato skutečnost se v Körnerových novelách projevuje především opakováním popisů přetvářených německých nápisů a jejich nahrazování nápisy českými, vyvěšovaných českých vlajek na budovách nebo zapíchaných v truhlících pod okny. Nové příchozí přebírají jenom některé hmotné výtvořiny německých obyvatel, stěhují se do jejich příbytků, ale nepřejímají kulturní produkty charakteru duchovního. Řada z těchto výtvořin upadne v zapomnění, řada z nich je nahrazována. Toto platí především o změnách názvů jednotlivých útvarů v krajině. A zde jsme potom svědky počátků vzniku nových kulturních výtvořin, které se přímo vztahují k nově osídlovanému území. Jeden příklad za všechny:

„Řada míst byla zakroužkována, kam potřebovali nové osadníky, především. Strašná jména od pohledu: Grenzbach, Hasengrunt, Krottenfful – mělo to znamenat: Hraniční potok, Zaječí dvůr, Plnožlab – přeloženo otrocky. Teď tomu dáváme jména po našem, nenapadá vás nějaké echt české? Promiňte mi ten germanismus. Jde o zvyk.“⁵³

Vztahy mezi skupinou Němců a skupinou Čechů v jednotlivých novelách předurčují dva základní faktory. Jednak dozrívající způsob „válečnického“ myšlení (zabít člověka, který je nepřítelem, je naprosto přirozený způsob chování) neberoucí v úvahu skutečnost, že válka již skončila. Jako typický příklad lze uvést dialog jeptišky Salome, vedoucí skupinky německých vojáků, a esesmana Karelmana:

„Ich kann nicht bleiben,“ - zvyšoval Karelman hlas.

„Na ja, was willst du, - snažila se ho uchlácholit s podivným zadostiučiněním - das is der Krieg. - Zase sváděla všechno na válku, Karelman vykřikl: Der Krieg ist doch aus. - Nie jeptiška rovněž ztratila klid a skoro se vztyčila proti zkosené střeše; přitím blýskly její rozhněvané oči: - So'n Swindel noch nie!“⁵⁴

Tento způsob myšlení projevuje nejen v četných bojových situacích tvořících součást děje novel (uveďme namátkou zabití vrchního strážmistra Hejny v novele Adelheid nebo strážmistra Lašici v Zániku samoty Berhof německými wervoly, či naopak pobití německých vojáků, převážně mladých chlapců, českými vojáky). „Válečnické“ myšlení se ale přenáší i do běžných životních situací. Příznačný je z tohoto pohledu dialog z knihy Adelheid mezi vrchním strážmistrem Hejnou a poručíkem Viktorem Chotovickým, kdy strážmistr vytýká Viktorovi jeho vztah s Adelheid:

„Víte, co se dělá s lidmi, kteří se pelešili s Němci? ...“

... Za války - pozvedl konečně hlavu Viktor - v tom byl rozdíl, to bych taky neomluvil to prostě neomlouvá nic na světě. Ale teď je přece konec, krve už bylo dost. - Neexistuje. Není žádný konec, vážený pane - ukázal za sebe k oknu vrchní strážmistr - ti zůstanou pořád stejní, jinak to ani nejde.“⁵⁵

Druhým faktorem silně ovlivňujícím jednání postav v Körnerových novelách je pocit morální nadřazenosti Čechů ve vztahu k německým obyvatelům, který jim dává právo je soudit a omlouvat v jejich očích i drsnější zacházení s nimi. Celý takto motivovaný postoj lze shrnout do výroků vrchního strážmistra Hejny z novely Adelheid:

„Oni s tím začali, pamatujte si to, vnímal tvrdý hlas vrchního strážmistra. - My ne. My jsme byli jen první v řadě, a „Nás tloukli pět let, já to musím vrátit. Ne za sebe, ale za spoustu nejlepších lidí.“⁵⁶

Tyto jevy popsané v Podzimních novelách lze opět označit odborným termínem, to je termínem kulturního stereotypu. Kulturní stereotyp lze charakterizovat jako automatizovaný, často neuvědomělý způsob hodnocení jevů a z něho vyplývajících chování, jako normu, která je v rámci dané kultury přejímána většinou jejich příslušníků jako správná a přirozená a jakákoliv odchylka od ní jako špatná a nepřirozená. Kulturní stereotypy jsou specifickým kulturním produktem a velmi výrazně ovlivňují život příslušníků dané kultury. V popisovaném vztahu Čechů k Němcům lze rozpoznat specifický typ kulturního stereotypu označovaný jako etnocentrismus, to je apriorní pocit převahy vlastního národa, vlastní kultury, nad národem jiným či národy ostatními.

Některé Körnerovy postavy jednájí v rozporu s těmito stereotypy. Je to např. Viktor i Adelheid z novely Adelheid. Viktor odmítá postoj českých obyvatel vůči Němcům i přetrvávající „válečné“ myšlení. Projevuje se to nejen v řadě jeho výroků, jako např.: „Můžu někoho nenávidět, jenom, když je silnější, ale když je slabý, tak ho můžu litovat.“⁵⁷, ale také v gestu, kdy odstraňuje Adelheid z rukávu bílou pásku označující příslušníky německého obyvatelstva určeného k odsunu. Adelheid se vzepře stereotypu zabíjení a nedovolí svému bratrovi zabít omráčeného Viktora: „Vytáhl dyku, jen s úsilím

⁵³ Körner, V.: Zrození horského pramene. In: Podzimní novely. Praha 1983, s. 227.

⁵⁴ Körner, V.: Zánik samoty Berhof. In: Podzimní novely. Praha 1983, s. 168.

⁵⁵ Körner, V.: Adelheid. In: Podzimní novely. Praha 1983, s. 67.

⁵⁶ Tamtéž, s. 67.

⁵⁷ Tamtéž, s. 68.

se dokázal sklonit, aby bodl do nehybného těla. -Nein, zadržela ho Adelheid. Odhodila svícen. -Lass ihn, bitte, das war schon genug- řekla a dívala se na tělo u svých nohou. Opakovala: -Das war schon genug-“⁵⁸

Překonávání stereotypů chování můžeme nalézt i u Ondry z novely Zrození horského pramene, kterého vztah k Němci Bartlovi nakonec zbavuje předsudků, zatěžující zpočátku Ondrův názor na Bartla. Dokonce i v dramatických situacích, jako např. v popisovaném soužití skupinky wervolfů s českými obyvateli v novela Zánik samoty Berhof, dochází po určitou dobu k tomu, že válka je odsunuta do pozadí a obě skupiny spolu žijí téměř normálním životem. Jenže ve svém konečném důsledku se ukáže, že bariéry dané historickým a kulturním rámcem vymezujícím děj všech novel jsou pro jednající postavy nepřekročitelné a jsou příčinou jejich tragických osudů. Individuální „vzpouza“ proti zaběhlým způsobům myšlení a jednání nedokáže překonat postoje převládající v jejich okolí. Jenže právě díky těmto momentům nevznávají Körnerovy novely, navzdory tragickému osudu jednotlivých hrdinů, pesimisticky.

Pohled Vladimíra Körnera na poválečnou dobu a na události, které probíhaly v oblasti Jeseníků, je zajisté pohledem českého autora. Přesto není tento pohled zcela černobílý. Dokázal upozornit v odlišných historických, politických i kulturních podmínkách, lišících se výrazně od dnešních, na problémy, se kterými byl spojen proces násilné národnostní a kulturní změny v severozápadním moravském pohraničí a v oblasti bývalých Sudet vůbec. Dnes nás inspiruje ke znovu objevování historie a tradic kraje, ve kterém se příběhy Podzimních novel odehrávají

RESUMÉ

Die Herbstnovellen Körners, ein Bericht über das Schicksal zweier Kulturen in der Mitte des Jahres 1945 im Altvatergebiet

Der Schriftsteller und Drehbuchautor Vladimír Körner (geb. 14.10.1939) hatte ein traumatisches Erlebnis: Sein Vater fiel am 7.5.1945 im Kampf gegen die deutsche Wehrmacht. Mit 13 Jahren verzog er dann mit seiner Mutter in die Sudeten, woher sein Vater stammte. Seine literarischen Personen haben also ihre konkreten Vorbilder in den eigenen Erlebnissen des Autors. Die *Podzimní novely* (Herbstnovellen) fassen drei Arbeiten Körners zusammen: *Adelheid* (1967), *Zánik samoty Berhof* (Der Untergang der Einöde Berhof, 1973) und *Zrození horského pramene* (Das Entstehen einer Bergquelle, 1979). Sie alle warten noch auf eine filmische Adaption.

V. Körner beschrieb mit spezifischen künstlerischen Mitteln Erscheinungen und Prozesse, die wir mit dem Fachausdruck Wechsel der Kulturen charakterisieren. Starke epische Ereignisse bilden den gemeinsamen Rahmen des Grundmotivs für die Überwindung der eigenen Vereinsamung. Die erfolglosen Versuche zum Zusammenleben von Personen aus entgegengesetzten Umwelten, die sich am Ende des Krieges unter Extrembedingungen befinden, werden durch ein nachhallendes „Kriegsdenken“ und die moralische Übergeordnetheit der „Sieger“ hervorgerufen. Einige Personen Körners handeln im Widerspruch zu diesen kulturellen Stereotypen. Der tschechische Soldat verliebt sich in die Deutsche Adelheid – die Tochter eines hingerichteten Nazis; der Bursche Ondra verliert die Angst vor dem deutschen Bartl, der aus einem Konzentrationslager in die „entvölkerte Gegend“ zurückgekehrt ist; nach einer gewissen Zeit sind die tschechischen Siedler gezwungen in Frieden mit dem Werwolf leben... Jedoch erweist sich letztendlich, dass die Barrieren, die durch einen historischen und kulturellen Rahmen vorgegeben sind, die Handlung aller Novellen eingrenzen, für die handelnden Personen nicht überschreitbar sind.

⁵⁸ Tamtéz, s. 86.

Jesienne nowele Körnera, relacja o losach dwóch kultur w połowie 1945 r. w Jeseníkách

Pisarz i scenarzysta Vladimír Körner (ur. 14 X 1939 r.) doznał traumatycznego przeżycia: jego ojciec poległ 7 V 1945 r. w walce z Niemcami. W wieku 13 lat przeniósł się z matką w Sudety, skąd pochodził jego ojciec. Twórczość literacka Körnera ma podstawy w jego przeżyciach. *Podzimní novely* (*Jesienne nowele*) składają się z trzech jego prac: *Adelheid* (1967 r.), *Zánik samoty Berhof* (*Zanik przysiółka Berhof*, 1973 r.) i *Zrození horského pramene* (*Powstanie górskiego źródła*, 1979 r.). Wszystkie one doczekały się filmowych adaptacji.

V. Körner specyficznymi środkami artystycznymi opisał zjawiska i procesy, które określamy terminem zmiana kultury. Epickie wydarzenia historyczne wytwarzają ramy dla podstawowego wspólnego motywu przezwyciężania własnej samotności. Nieudane próby współżycia ludzi z przeciwnych środowisk, znajdujących się w ekstremalnych warunkach końca wojny, są spowodowane dominującym wojennym myśleniem i moralną nadrzędnością zwycięzców. Niektóre postacie Körnera postępują wbrew tym stereotypom kulturalnym. Czeski żołnierz zakocha się w Niemce Adelheid, córce straconego faszysty, chłopiec Ondra przestaje się bać Niemca Bartla, który wrócił z obozu koncentracyjnego do „wyludnionej krainy”, w pewnym momencie czescy osadnicy są zmuszeni żyć w pokoju z Werwolfem. W ostatecznym rezultacie okazuje się jednak, że bariery stworzone przez historię i kulturę określające zdarzenia we wszystkich nowelach są dla poszczególnych osób nie do przekroczenia.

MOJE JESENÍKY V POŘADECH RÁDIA SVOBODNÁ EVROPA

Věra Lejsková

Jsou-li tématem mého dnešního vystoupení zde *Moje Jeseníky*,⁵⁹ tak nutně musím předeslat pár slov. Myslím si, že tento nádherný kraj pod Pradědem nemůže nechat chladným nikoho, kdo se s ním setkal, ať už se tu narodil, žil tu, nebo tu jen kratší dobu pobyl. Proto má tolik svých pěvců, hudebních skladatelů, malířů, spisovatelů, básníků ... Z hudebních skladatelů bych vzpomněla aspoň dvou velkých osobností minulosti, P. Antonína Brossmanna a Karla Ditterse z Dittersdorfu; ovšem nesluší se zapomenout ani na agilního pastýře lidských duší, P. Hieronyma Pavlíka působícího na Rejvízu, autora četných pašijových her. Jisté „nesmrtelnosti“ se dostalo i dvěma zdejšími hradům, tedy dnes zříceninám, Edelštejn a Koberštejn: z pera zlatohorského rodáka Viktora Wolfa vzešla zpěvohra *Hrad Edelštejn*, společnou práci básníka Rudolfa Žáka a hudebního skladatele Vlastimila Lejska pak vznikla rejvízská opera *Noc s Kobr a Štejnem*. Můj první literární pokus o připomenutí tohoto kraje, v němž jsem našla svůj druhý domov, se jmenoval *Hudba pramení v horách* a byl inspirován soutěží vypsanou časopisem Lidé a země. Kupodivu byl zařazen mezi úspěšné příspěvky, publikován v časopisu věda a život, a to pro mě bylo jistým povzbuzením, abych se nebála psát.

Moje desetiletá pravidelná spolupráce s Rádiem Svobodná Evropa, konkrétně s redakcí Hlasy a ohlasy, která se dotýkala dění v celé naší republice, mně dávala široký prostor pro zabývání se nejrozličnější tematikou, ať už z pohledu prostého konstatování faktů, či nazíráním kritickým nebo pochvalným. Z hlediska místopisného se moje příspěvky dotýkaly především tři oblastí: mého rodného Moravského Slovácka, Brna a – Jeseníků, kde vlastně žiji už více jak třicet let. Tematicky pak jsem se zde zaměřovala především na kulturu, samozřejmě pro mě nejbližší byla hudba, pak na ekologii, neboť mám tento kraj upřímně ráda a tady patrně byly moje příspěvky nejkritičtější.

Dále mě zajímala města, různé pamětihodnosti, např. poutní místo u Zlatých Hor, Mariahilfe, jsem navštívila mnohokrát, jen kvůli reportáži třikrát: jednou v úplných začátcích znovuvybudování, podruhé při první mši a potřetí při vysvěcení zvonů. Knížka, o které zde mluvím, přirozeně neobsahuje všechny moje příspěvky týkající se Jeseníků, to by jich bylo příliš mnoho a náměty by se mnohdy opakovaly. Její obsah je tematicky rozdělen do několika celků, přičemž jednotlivé příspěvky na sebe časově nenasazují. V předmluvě zdůrazňuji, že u každého příspěvku je důležité datum jeho vzniku, protože to, co bylo aktuální v určité době, nemusí už dnes být tak zcela pravdivé; je to prostě určitý obraz doby.

První díl je věnován ekologii: vadí mi – a kárám – nepořádek v lese, jaký po sobě zanechává necitlivé plošné kácení lesa, likvidace jeseníckých kopců otevíráním obrovských nových lomů, proti nimž, na rozdíl od jiných lokalit nikdo neprotestuje – není divu, Jeseníky jsou od Prahy příliš daleko! – je mi líto řeky, která je dobrá k tomu, aby do ní člověk všechno hodil v naději, že to někam odpluje, a která po ničivé povodni v r. 1997 zcela změnila svůj charakter, když byla zbavena přirozeného porostu a přeměněna ve vydlážděný a vybetonovaný jakýsi kanál ... Zajímala mě myšlenka tunelu pod Červenohorským sedlem, o němž se mluví už desítky let, a který je pro Jesenícko tak potřebný – ve svém příspěvku z roku 2000 píš o tom, že začátek ražby by měl být v roce 2002, dnes máme rok 2004 a – kde nic, tu nic. Byla jsem navštívit i vodní dílo Dlouhé Stráně, kde jsem musela vzdát mimořádnou úctu technice, která ovšem byla velice drazé zaplácena samotnými Jeseníky. Dělal jsem rozhovory s lesníky, se Správou chráněné krajinné oblasti Jeseníky v Bukovicích, což bylo pro mě neobyčejně zajímavé. Z mikulovického letiště jsem letěla letadlem, abych se poučila o vápnění Jeseníků, o práci těchto „lékařů s křídly“, prostě mě zajímala jesenícká příroda v celé své šíři.

⁵⁹ Kniha je zatím v rukopise, v dohledné době by však měla vyjít v jeseníckém nakladatelství Grál Jarmily Groškové doplněná ilustracemi brněnského výtvarníka Pavla Adamce.

Další díl pod názvem *Hudba v Jeseníku* se dotýká mé vlastní profese. Především samozřejmě vzpomínám Mezinárodní Schubertovu soutěž pro klavírní dua, kterou jsme s manželem a tehdejšími řediteli LŠU Aloisem Složilem založili v Jeseníku v roce 1978 – od té doby se uskutečňuje jako bienále – a která vznikla v návaznosti nejen na hudební život v Jeseníku, ale i jako zdůraznění rodových kořenů génia hudby Franze Schuberta, jehož otec se narodil ve Vysoké a matka ve Zlatých Horách. Možná by vás zajímala kapitola Po stopách rodu Franze Schuberta, kdy jsme vyvinuli v obci Vysoká vpravdě detektivní úsilí. V souvislosti se soutěží pak mluvím i o jesenickém výtvarníku Romanu Borečkovi, který vytvořil bystu Fr. Schuberta, i cenu, kterou město Jeseník uděluje za nejlepší provedení skladby Fr. Schuberta jako Cenu Aloise Složila. – Další velkou hudební akcí, která se zde koná, je Festival Karla Diterse z Dittersdorfu, tady zase připomínám osobnost jesenického historika Dr. Rudolfa Zuberu. Samozřejmě jsem nemohla opomenout zdejší Základní uměleckou školu s jejími – nejen kraj, ale i naši republiku přesahujícími – aktivitami: věnovala jsem se jak Dechovému orchestru mladých, který založil a dlouhá léta vedl Vladimír Vraňovský, tak Smyčcovému orchestru Jeseník, který zase založila a řídí Zdeňka Kaňarová. Opět zdůrazňuji, že během deseti let mé spolupráce s RSE jsem se k uvedeným aktivitám vracela vícekrát.

Dalším centrem jesenického kulturního dění, jemuž jsem věnovala pozornost, je Vlastivědné muzeum Jesenicka, sídlící ve Vodní tvrzí: to je zajímavé jak stálými expozicemi, tak poutavými výstavami, které přilákají návštěvníky zejména v době zvýšeného turistického ruchu. Snažila jsem se žádnou novou výstavu nevynechat a pak jsem o ní informovala na vlnách rozhlasu. V knize opět uvádím jen některé, protože mluvit o všech, které jsem navštívila, by vydalo na samostatnou publikaci, a tak jsem vybrala např. Čarodějnické procesy, Loutkářství v Jeseníku, Jesenícko na starých mapách, Co ukrývá depozitář, Jesenícko v proměnách století, Fauna Jeseníků, a také Dny evropské kultury, Řekové na Jesenícku (jak známo, mnoho jich tady našlo svůj druhý domov), nebo Poklady církevního dědictví na Jesenícku. Z těch, které jsem do publikace nepojala, byla neobyčejně zajímavá třeba výstava o čínské opeře, nebo historie vývoje kol atd. Vždy jsem byla zaměstnancům muzea velmi vděčná, že mě nechali na výstavě tak dlouho, jak jsem potřebovala, abych své dojmy mohla náležitě zpracovat. V této části knížky se ještě zmiňuji o různých zajímavých publikacích, třeba o albu starých pohlednic.

Nehodlám tady předčítat celý obsah knížky, jen bych podotkla, že kromě Jeseníku jsem věnovala pozornost i jiným místům, třeba Vidnavě, nebo Osoblažsku, či Janovu, kde jsem poznala učitele, penzistu, který všechnen svůj čas věnuje místnímu muzeu – vlastně ho sám založil – anebo Branně, tam jsem zase obdivovala mladé manžele, obětavé pracovníky, věnující se opravám a novému zpřístupnění hradu. Navštívila jsem zlatohorské opuštěné štoly, které nyní slouží astmatickým dětem, už zmíněné poutní místo Mariahilfe atd. atd. Trochu té publicity jsme věnovala i některým osobnostem, třeba naší, to znamená rejvízské, paní listonošce, přijíždějící pravidelně za každého, tedy i krutě zimního počasí, nebo paní Renatě Tichopádové, kterou jsem pojmenovala „paní u jezírka“, neboť se s ní můžete setkat v chaloupce před Mechovým jezírkem, kde nejen prodává, ale i sama vyrábí suvenýry, a také – Henrymu, kterého jsem nazvala symbolem Zlatých Hor.

To by tak asi bylo všechno: jen bych ještě dodala, že Rejvízu jsem věnovala ještě *Historiky z Rejvízu* (2000) a *Povídání o skřítčích z Rejvízu* (2001), což oboje vyšlo v brněnském nakladatelství Šimona Ryšavého. Manžel, kromě už zmíněné opery Noc s Kobrou a Štejnem, věnoval této malé osadě ještě svitu *Na Rejvízu* a některé drobné klavírní skladbičky. Tím vším jsme se oba vyznali z lásky k Jeseníkům.

RESUMÉ

Mein Altvaterland in den Sendungen des Radios Freies Europa

Im Verlauf einer zehnjährigen Zusammenarbeit mit dem RSE (Radio Freies Europa) entstand eine bedeutende Anzahl von Beiträgen, aus denen V. Lejsková für die Vorbereitung eines Buches nur diejenigen auswählte, die das Altvatergebiet betrafen. Thematisch orientierte sie sich auf die Ökologie, wo sie am meisten geackert hatte, sowie auf die Kultur, insbesondere die Musik, wo sie umgekehrt allen arbeitenden Menschen Ehre erwies, die das musikalische Leben in der Jeseniker Region erfüllten. Heimatkundliche Beiträge stellten dann die Ausstellungen im Jeseniker Wasserschloss und andere interessante Lokalitäten, wie zum Beispiel Mariahilf oder Einzelgänger dar, die lebende Symbole des Gebietes sind, wie zum Beispiel der Goldgräber Henry aus Zlaté Hory. Der Aufenthalt der Autorin in Rejvíz inspirierte sie zu zwei Büchern: *Historky z Rejvízu* (Geschichtchen aus Rejvíz-Reihwiesen) und *Povídání o skřítcích z Rejvízu* (Märchen über die Kobolde von Rejvíz – Reihwiesen). Ihr Ehemann, der Musikkomponist V. Lejsek verfasste die Rejvízer Oper *Noc s Kobr a Štejnem* (Die Nacht mit Kober und Stein – [Wortspiel mit Koberstein]).

Moje Jeseniki w programach Radia Wolna Europa

W ciągu 10 lat współpracy z RWE powstało wiele przyczynków, z których V. Lejsková wybrała do przygotowywanej książki tylko te, które dotyczą Jeseników. Skupiła się na ekologii i kulturze, a zwłaszcza na muzyce, gdzie oddała cześć wszystkim ludziom, którzy wypełniają treścią życie muzyczne na Jesenicku. Przyczynki krajoznawcze przedstawiają natomiast wystawy w wodnej twierdzy w Jeseniku oraz interesujące miejsca, np. Mariahilf, czy jednostki, które są żywymi symbolami kraju, np. kopacz złota Henry ze Zlatých Hor. Pobyt autorki w Rejvízie zainspirował ją do napisania dwóch książek: *Historky z Rejvízu* (Historyjki z Rejvízu) i *Povídání o skřítcích z Rejvízu* (Opowieść o skrzatach z Rejvízu). Jej mąż kompozytor V. Lejsek skomponował operę o Rejvízie *Noc s Kobr a Štejnem*.

REJVÍZSKÉ POVĚSTI A JEJICH PŮVOD

Jana Kubová - Zuzana Vávrová,
studující, Gymnázium Jeseník

Cílem naší práce bylo pomocí dostupných literárních pramenů vytvořit souhrn nejvýznamnějších pověstí spojených s Rejvízem a jeho okolím a pokusit se o srovnání těchto jednotlivých děl různých autorů, kteří se ve své tvorbě věnují příběhům především ze tří lokalit. Konkrétně se jedná o Rejvíz, Koberštejn a Edelštejn.

Většina děl, z nichž jsme čerpaly, je uvedena v českém jazyce. Některé pověsti, jmenovitě *Mechové jezírko a jeho pověsti* od Josefa Nitscheho, *Krvavé bičování chleba* od Gustava Junghauera a *Kuželky na Koberštejnu* od Alfonse Hayduka, jsme přeložily z původní německé verze.

Mezi další autory, kteří se zabývali tematikou pověstí z Jesenicka, patří např. Richard Kühnau se svou sbírkou pověstí *Schlesische Sagen* nebo Josef Ulrich a jeho *Volksagen aus dem Gesenke*. Ale jejich tvorbu jsme nepoužili.

Důležitým pramenem pro vznik naší práce byla také studie dr. Libora Martinka *Pověstový a pohádkový žánr v literatuře na Jesenicku*, která je přehledným zhodnocením jednotlivých autorů, jež se věnovali pověstem spojených s Jesenickem a Jeseníky. Mezi ně patří například Oldřich Šuleř a jeho *Modrá štola*, Miroslav Kubíček s knihou *Jesenické pohádky a pověsti*, Helena Lisická s dílem *Pohádky a pověsti z Moravské brány*, Sotiris Joanidis, který patří mezi autory moderních verzí pověstí a je znám především dílem *Rejvíz a báje z okolí*. Posledním pramenem, z něhož jsme měly možnost čerpat, byla *Čítanka z Jesenicka*.

Naše práce je rozdělena do pěti samostatných celků. V prvním z nich se věnujeme pověstem spojených přímo s Mechovými jezírky nebo městem Hunohrad. Ve druhém celku se zabýváme pověstmi o Gillovi, třetí část nás seznamuje s ostatními pověstmi z Mechového jezírka. Dále následují příběhy o Edelštejnu a poté o Koberštejnu. Celá práce je ukončena pokusem o vlastní objektivní zhodnocení všech variant příběhů.

V tomto referátu bychom se chtěly podrobněji zabývat prvním celkem, který má název „Rejvíz a Mechová jezírka“. K dispozici jsme měly původní německou verzi zaznamenanou Josefem Nitschem a novodobé pověsti v podání autorů Oldřicha Šuleře, Sotirise Joanidise a Miroslava Kubíčka.

V Nitscheho pověsti se vypráví o krásném a bohatém městě Hunohrad, jehož obyvatelé žili nevázaným životem a pro něž nebylo nic svatého. Lidé dokonce opovrhovali samotným náboženstvím, a proto nechali apoštoly Cyrila s Metodějem, kteří přišli lidem kázat a obrátit je na pravou víru, přivázat k oslu a vyvláčet z města ven. Za tento čin stihl obyvatelé Hunohradu trest v podobě úplného zatopení jejich města.

Josef Nitsche zabývá pouze jádrem pověsti, kdy popisuje samotný děj bez dalších konkrétních detailů, a jeho pověst tak působí velmi stroze. Na rozdíl od tohoto autora se Oldřich Šuleř v pověsti s názvem *Hunohrad* snaží příběh více rozvinout a vysvětluje například, odkud se vzalo bohatství obyvatel města – píše o říčce, v níž lidé nacházeli valounky zlata a ty poté zpracovávali a zušlechťovali. Popisuje zde také kontrast mezi obyvateli a jejich sociální postavení ve společnosti. Nitsche píše o oslu vládějícím starce z bran města, kdežto Šuleř vztahuje svou pověst spíše k dobám, kdy lidé byli za své činy potrestáni před celým městem veřejným zbičováním. Toto také zahrnul do svého příběhu, který získává výraznější ráz a vyznívá skutečněji než pověst od Nitscheho. U konce příběhu se Šuleř opět odklání od Nitscheho a píše o propasti, která se pod městem otevřela, když obyvatelé uhodili starce bičem.

Sotiris Joanidis se v pověsti nazvané *Rejvízská Mechová jezírka* snaží podobně jako Oldřich Šuleř pověst důkladněji propracovat (popisuje různé detaily, např. jak kolem města byly vybudovány pevné a silné hradby, vlastnosti obyvatel města Hunohrad, apod.). Nepíše o konkrétních osobách, a apoštoly se zmiňuje jako o „svatých“ mužích. Autor se snaží vyjádřit a popsat postup kněží při obrácení hunohradských na správnou víru, kdy se oba věrozvěstové znovu vrátili do města, přestože obyvatelé zbili a poštvali na ně psi. Poté se Joanidis vrací k původnímu motivu a věrozvěstové jsou přivázáni k oslu a vyhnáni z města. Konec pověsti je odlišný od verze Nitscheho i Šuleře. Vložil zde motiv o podzemním tunelu, jenž stvořil údajně Bůh a vedl ze Severního moře. Jím protékající voda zaplavila město Hunohrad.

Ve druhé pověsti nazvané *Zánik Hunohradu* se Joanidis naprosto odklání od původní verze. Zmiňuje se pouze o jednom kazateli, který je umučen k smrti pastýřem Gillem. Tady vidíme názorné spojení motivů týkajících se pastýře Gilla a pověsti O krvavém bičování chleba. Autor následně píše o vzniku nové vesnice Rejvíz, jež je spojena se zaniklým městem Hunohrad pouze dřevěným křížem, který při potopě vyplaval na hladinu v místě, kde stál kostelík. Tento kříž má být jako varovná výstraha pro všechny, které to táhne ke hříšnému životu.

Ve třetí verzi nazvané *Poklady Mechových jezírek* se Joanidis podobně jako u druhé pověsti naprosto odklání od původní Nitscheho tvorby. Zabývá se zde poklady, které jsou ukryty na dně Mechových jezírek v potopeném městě Hunohrad. Píše o tajemném cizinci, který se pokusil poklad z vod získat a o jeho neúspěchu. Traduje se, že poklady ukryté v černých vodách může vylovit jen člověk s poctivou duší.

V poslední řadě bychom rády zmínily pověst Miroslava Kubička nazvanou *Mechové jezero*. Pověst je spojena ze dvou motivů: týká se zániku města Hunohrad pro hříšný život jeho obyvatel a dále příběhu cizince, který se potopil pro tři růže. Tato verze se velmi podobá zpracováním Oldřicha Šuleře a Sotirise Joanidise.

V práci se postupně zabýváme i dalšími celky, jimž se v referátu věnovat nebudeme.

V jesenických pověstech se setkáváme s příběhy spojenými se vznikem Mechového jezírka na Rejvízi, s jeho propojením se Severním mořem, s městem Hunohrad a bohatstvím ukrytým v jeho hlubinách. Dále se setkáváme s příběhy, které hledají smysl v nápravě špatných vlastností lidí, jež jsou rovněž spjaty s rejvízským krajem a Jeseníkem. Pro naše srovnání byla nejčastěji s původními německými pověstmi použita díla Oldřicha Šuleře a Sotirise Joanidise. Ačkoli zřejmě autoři vycházejí ze stejné původní verze, nacházíme v jejich dílech vlastní pojetí. Možná proto, aby se příliš neopakovali, nebo, aby svými příběhy oslovili čtenáře i způsobem pro ně bližším. Nejpodstatnější odlišností je v jejich vypravování vlastní literární zpracování. Zde je pro Šuleře zcela typické pohádkové zachycení jednotlivých příběhů. Oproti tomu Sotiris Joanidis vnáší do některých svých pověstí zvláštní typ humoru a pokouší se prostoupit tyto příběhy jakýmsi moderním pojetím, což může některé čtenáře spíše odradit. V jeho vypravování, zejména pak ve větných spojeních, autor často používá frázovaných výrazů, která se tak pro čtenáře stává poněkud monotónní. Nestavme se ale pouze do role kritiků a pokusme se spíše najít pochopení i pro moderněji zpracované dílo, které má také určité nemalou zásluhu na dochování pověsti o zdejších kraji.

Také se dá z některých pověstí usoudit, že každý z autorů dává své verzi nádech určitého zla, které postihne každého, kdo bude vést hříšný život. Tento nádech nejspíš vychází z učení některého z náboženství, která hlásají „za vše, čím se proviníš, budeš pykat“, čímž si přímo protřečká s další svou teorií – odpuštění. Aniž si to uvědomujeme, sami se stáváme protagonisty a zároveň i otroky tohoto učení i pro náš dnešní život.

Je však všeobecně známo, že většina pověstí vychází z tohoto tzv. náboženskoetického vzoru a je to jejich součástí. Proto se je učme číst a vnímat pouze jako smyšlené se vším všudy. Možná pak narušíme jejich podstatu tím, že nás neosloví zdánlivě správná myšlenka autora o způsobech povinného trestání hříšníků. Stále budeme v našich pověstech nacházet mnoho zážitků, díky nimž se k nim budeme vždy rádi vracet třeba už jen proto, abychom se dozvěděli, co se o našem kraji ve spojení s minulostí povídá.

RESUMÉ

Die Sagen aus Rejvíz (Reihwiesen) und ihre Herkunft

Das Referat von Studenten des Gymnasiums stammt aus ihrer Arbeit im Rahmen der Bezirksrunde des Wettbewerbes „Mittelschulfacharbeit“. Ausgewählt wurden Sagen von drei Orten – Rejvíz (Reihwiesen), Koberštejn (Koberstein) und Edelštejn (Edelstein) – sowohl von deutschen (J. Nietzsche, G. Jungbauer, A. Hayduk) als auch tschechischen Autoren (O. Šuleř, M. Kubiček, H. Lisická, S. Joanidis). Sie versuchten, die Sagen danach zu vergleichen, wie die einzelnen Autoren mit den konkreten Motiven arbeiteten und welche sprachlichen Mittel sie dazu nutzten. So kann man zum Beispiel bei den Sagen um den Moorsee sehen, wie die ursprünglich strenge deutsche Vorlage in den tschechischen Versionen weiterentwickelt und auch um Motive aus anderen Sagen bereichert wurde. Hier finden wir typische Märchenauffassungen der Ereignisse und auch ganz moderne, manchmal diskussionswürdig umgestaltete Erzählungen.

Legenda z Rejvízu i ich pochodzenie

Referat uczennic gimnazjum powstał na podstawie ich pracy na powiatowy etap konkursu „Działalność naukowa szkół średnich”. Wybrały one legendy dotyczące trzech miejsc – Rejvíz, Koberštejn i Edelštejn – napisane zarówno przez niemieckich (J. Nietzsche, G. Jungbauer, A. Hayduk) jak i czeskich autorów (O. Šuleř, M. Kubiček, H. Lisická, S. Joanidis). Próbowaly porównać legendy według tego w jaki sposób poszczególni autorzy opracowali konkretne motywy i jakich użyli do tego celu środków językowych. Na przykład w legendach o Mechovym jezírku można zobaczyć, że pierwotny surowy niemiecki pierwowzór został w czeskich wersjach rozwinięty i wzbogacony motywami z innych legend. Znajdziemy tutaj typowe bajkowe ujęcie wydarzenia i całkiem nowoczesne, niekiedy dyskusyjne przekształcenie.

PRÓZA A POEZIE JESENICKA PO ROCE 1945

Libor Martinek

Jesenicko mělo až do roku 1945 převážně německý charakter a toto národnostní složení ovlivnilo zásadním způsobem podobu zdejší literatury. O její charakteristiku na příkladu s Jesenickem sousedícím okresem Bruntál, kde byla kulturní a společenská situace v daném etnickém rámci velmi podobná, jsem se již pokusil jinde.¹

Český spisovatel si do doby zásadní změny etnického složení obyvatel Jesenicka ve prospěch Čechů bral náměty z kraje pod Pradědem zřídka. Za pozornost stojí stručné zmínky o Vincenzi Priessnitzovi a o lázních Gräfenberk uchované v korespondenci Josefa Krasoslava Chmelenského Františku Ladislavu Čelakovskému z roku 1838.² Dále článek Jana Václava Rozuma (1824-1858), jednoho z horlivých a pilných národních učitelů té doby, otištěný v časopise Poutník³ a článek „List z Gräfenberku“ neidentifikovatelného autora skrývajícího se pod šifrou „Dr. Č.“ ve stejném časopise o rok později.⁴ J. V. Rozum popsal kromě samotných lázní také svou dlouhou cestu z Prahy po Čechách a části Moravy, druhý autor, buď poučený laik a dlouhodobý návštěvník lázní, či přímo lékař, se dotýká jen Gräfenberku a života v něm.⁵ Opomenout nelze ani fejeton Jana Nerudy *Čechové v lázních a český pomník v Gräfenberku* v Národních listech z 3. dubna 1874, napsaný ve prospěch sbírky k vybudování českého pomníku na počest Vincenze Priessnitze. První literární popis Gräfenberku z roku 1834 nám pod názvem *Die Saison in Gräfenberk* zanechal německý novinář Heinrich Laube (1806-1884) ve svém spisu *Die Reisenovellen* (1836 Mannheim).⁶ Zprávy o lázních Gräfenberk a Priessnitzovi nám zanechali také Nikolaj Vasiljevič Gogol ve své ruské korespondenci⁷ (v lázních pobýval v roce 1845 a 1846) a Walther von Goethe⁸ (zemřel v roce 1885), nejstarší vnuk Johanna Wolfganga Goetha. W. von Goethe se zde opakovaně léčil v roce 1848 a v roce 1849.⁹ Philo vom Walde (vl. jm. Jan Reinelt, 5. 8. 1858 Golušovice – 16. 1. 1905 Vratislav) vydal životopis Vincenze Priessnitze¹⁰ a jeho nástupce v lázních Josefa Schindlera.¹¹

Ještě po roce 1918, kdy se Jesenicko stalo součástí Československa a kdy sem začali častěji přicházet Češi, nadlouho zůstal tento pohraniční kout bílým místem na literární mapě naší republiky. Až v roce 1927 spisovatel Čeněk Kramoliš (7. 12. 1862 Rožnov pod Radhoštěm – 16. 6. 1949 Brno) umístil svůj román *Židovka Hilda* do Frývaldova, dnešního Jeseníku, který poznal někdy ve 20. letech při svém pobytu v lázních Gräfenberk. Tento sentimentální příběh se stal prvním českým románem z Jesenicka. V rámci jednoduchého schématu nevinné milostné zápletky postaršího, asi

1 Martinek, L.: *Literatura německého a českého jazyka na (stávajícím) okrese Bruntál*. In: *Literatura v českém a polském Slezsku*. Opava-Gieszyn, 1996, s. 41-55; Martinek, L.: *Česká a německá literatura v krnovském regionu do r. 1939*. In: *Češi a Němci dříve a dnes. Problémy národní identity a vzájemných vztahů Čechů a Němců*. (Sborník statí ze semináře k česko-německým vztahům konaného 14. 9. 2000 v Krnově.) Krnov – „a 13“ Volné sdružení krnovských výtvarníků, 2000, s. 125 – 155.

2 Srov.: F. L. Čelakovského sebrané spisy. Praha 1869, s. 370.

3 Rozum, J. V.: *Výlet z Prahy do Gräfenberku v Slezsku*. Poutník, 1847, s. 46-54.

4 Dr. Č.: *List z Gräfenberku*. Poutník, 1948, s. 12-14.

5 Srov.: Fišer, Z.: *Dvě dobové zprávy o Gräfenberku*. Severní Morava, 1993, s. 65, s. 20.

6 Sajner, J. – Křížek, V.: *První literární popis Gräfenberku z pera Heinricha Laubeho v roce 1834*. Severní Morava, 1979, 37, s. 17-26.

7 Srov.: Ficek, V.: *Ke Gogolovu pobytu v lázních Jeseníku*. Slezský sborník, 1951, sv. 49, s. 347-350; Skutil, J.: *N. V. Gogol a lázně Jeseník (Gräfenberk)*. Sborník KVM Olomouc, Acta SLUKO B III/1955, s. 195-210. Soudobý Gräfenberk je rovněž zachycen v práci *Illustrierte Beschreibung der Bäder und Heilquellen Deutschlands und des Auslands* (Lipsko, J. J. Weber, 1847).

8 Srov.: Baerlocher, R. J.: *Opomenutá svědectví – Walther von Goethe o Priessnitzovi a Frývaldovu*. In: Severní Morava, 1999, 77, s. 41-44.

9 Tamtéž, s. 41-44.

10 Vom Walde, P.: *Vinzenz Priessnitz. Sein Leben und sein Wirken*. Berlin 1899, 241 s.

11 Mazura, V.: *Philo vom Walde*. Jesenický týdeník, 1994, č. 39, s. 10.

desátiletého ředitele měšťanské školy v českém Budíkově Jaroslava Kvapila a mladé Židovky Hlady, dcery obchodníka s punčochovým zbožím, jejichž charaktery nejsou příliš prokresleny, se mimo jiné dovídáme o neutěšené národnostní situaci na Jesenicku v druhé polovině dvacátých let 20. století, o konzervativních předsudcích měšťácké společnosti, o projevu antisemitismu s jistou dávkou násilné didaktičnosti jsou zde zmíněny také věroučné otázky židovství a problémy spojitosti Židů, Čechů a Němců. Jednoduchá kompozice románu Kramolišovi umožnila detailně popsat lázeňské pomníky, prameny, kolonády a historické budovy. S poetickým nádechem je zde vylíčena i jesenická příroda. Román dnešnímu čtenáři tedy nabízí spíše možnost seznámit se s dobovým obrázkem města.

Do povědomí široké obce čtenářů a obecně do povědomí obyvatel předválečného Československa se Jesenicko zapsalo díky ohlasu frývaldovské stávký v roce 1931, reflektované v reportážích Julia Fučíka *Frývaldov 25. listopadu 1931* a *Na Křížovatce v Dolní Lipové* otištěných v *Tvorbě* 3. a 10. prosince 1931 a v článku *Jak dělníci na Frývaldovsku žijí a jak umírají*. Poema *Frývaldov* Vítězslava Nezvala, otištěná v *Rudém právu* 6. prosince 1931, byla rovněž věnována obětem stávký českých kameníků. V poemě a v reportážích ovšem převážilo třídní hledisko, postulované marxistickou ideologií, které navíc pro svůj schematicismus (vykořisťovaný dělník – četník jako výkonné zlo buržoazního státu) nevidělo národnostní pozadí dopadu hospodářské krize v pohraničí. To se pak ukázalo jako neřešitelný problém politické krize podzimu 1938. Poemu *Frývaldov* zanechal i Josef Kocourek (1909–1933), proslulý zejména románem *Zapadlí vlastenci* (1932 (1961), působilci před válkou na českých menšinových školách ve Štítech a Řepově. Jiří Voskovec a Jan Werich rovněž reagovali na frývaldovskou stávkou. Jednak tím, že sehráli ve prospěch stávkujících hru *Golem* (výtěžek činil 12 000 korun) a uvědomili si, že nelze dělat jen bezpředmětný humor, čehož výsledkem byla hra *Caesar* (premiéra 8. 3. 1932).¹² V knize *Jan Werich vzpomíná – vlastně Potlach* (1982) objevíme i Werichovu vzpomínku na stávkou: „... já se pamatuju moc dobře, jak jsme tenkrát seděli u nás doma se Zdeničkou, bydleli jsme tenkrát v Dejvicích, Voskovec přišel o trochu později – a když jsem o tom četl, tak jsme se oba zajikli hněvem. (...) A tak jsme tam seděli a říkali si, že se přece něco musí udělat, že takhle to dál nejde. Nebyli jsme sami. Konečně jsme už všichni cítili, že se na nás něco řítí – něco, co jsme ještě nerozeznávali. Hrůza fašismu, která neodešla dříve.“¹³ Poznamenejme, že k frývaldovské stávce se později vrátil Oldřich Šuleř rozhlasovou hrou *Frývaldovská stávka*, Griša Spurný v knize *Místo chleba oblovo* (1951). Ludvík Aškenazy v povídce *Dobrodružství pana Bayerleho* zařazené do souboru *Vysoká politika* (1953) nechává svého hrdinu, kameníka Paula Rössnera, přijít na místo krvavé srážky a prostřednictvím jeho pohledu a jeho myšlení hodnotit nastalou situaci. Na námět těchto událostí vznikl také melodram Miloše Konvalinky a Aloise Rečky *Frývaldov 1931*.

Teprve po roce 1945 přestalo být Jesenicko pro českou literaturu jen bezvýznamnou periferií a naopak se pro ni stalo místem inspirujícím výrazněji než do té doby. Kdybychom však chtěli být důslední, museli bychom začít až rokem 1956, přestože tento rok je důležitý spíše pro politické dějiny a až sekundárně pro dění v literatuře a kultuře. Svou úlohu sehrála i skutečnost, že se v regionu postupně zabydlovali čeští spisovatelé, kteří se narodili v jiných místech Československa nebo se na Jesenicku teprve začali objevovat tvůrci mladší generace, kteří již zde vyrostli a vzdělání získali v kulturních centrech. Přicházeli také zkušení autoři odjinud, aby si z Jesenicka brali náměty. Proces osídlování slezského pohraničí zobrazil s úsilím o problematizaci skutečnosti Karel Ptáčník (27. 8. 1921 Břeclav) v románové trilogii *Město na hranici* (1958), *Noc odchází ráno* (1963) a *Šestapadesátý* (1967). K. Ptáčník prožil deset let (od roku 1946 do roku 1956) v Bruntále, tedy v podhůří Jeseníků. V několika poválečných reportážích z oblasti Jeseníků většinou dominuje schematizace a neskrývaná didaktičnost. Platí to zvláště pro reportážní záběr *Přijedl, čekám...* z pera Alžběty Vacínové, jenž se objevil v knize *Vlast se usmívá* (1948). Podstatně lépe dopadá hodnocení lyrických fejetonů o obnově slezského pohraničí *Země vítá člověka* (1948) Milana Rusinského (10. 2. 1909 Litovel – 8. 11. 1987 Ostrava). Jejich autor, rozhlasový pracovník, překladatel, badatel v oblasti regionálních literatur a divadla, si v nich klade znepokojující otázky související mj. s improvizovanými zásahy do ekonomického řízení oblasti. Najdeme tady také vyznání Jeseníkům a jejím přírodním krásám. Osídlování Jeseníků se M. Rusinský snažil vidět v celé jeho složitosti. Ke kolonizační tematice se

12 Srov. Skalička, J.: *Frývaldov 1931 a Osvobozené divadlo V + W*. Severní Morava, 1984, s. 47, s. 38–40.

13 Werich, J.: *Jan Werich vzpomíná... vlastně Potlach*. Praha: Melantrich, 1982.

později ještě vrací **Květa Škutchanová** v knize kratších próz *Strom života* (1976).

Spisovatelé postupně začínají obracet svou pozornost ke starší historii regionu, k přírodním tématům, k nelehkému životu v tomto kraji před okupací a po ní. Jistým specifickým jsou autoři detektivního žánru, kteří si berou z Jesenicka kulisy, v nichž se odehrávají příběhy s kriminální a detektivní zápletkou.

Již zde byla zmínka o inspiraci láznemi Jeseník a osobou Vincenze Priessnitz a tímto námětovým okruhem bych svůj přehled vývoje literatury z Jesenicka po roce 1945 začal.¹⁴

Pražský spisovatel **Miloš Kočka** navštívil Lázně Jeseník poprvé v roce 1954 a osud „lékařského Kolumba“ i celého malebného kraje ho natolik oslovil, že se rozhodl věnovat mu své tvůrčí úsilí a po důkladném studiu literatury a archivních materiálů o „záračném vodním lékařství“ napsal v roce 1987 knihu s téměř mýtickým názvem *Prameny živé vody*.

Miloš Kočka se narodil 12. 4. 1910 v Roudnici nad Labem, kde v roce 1929 maturoval na reálném gymnáziu. Po vystudování Právnické fakulty Karlovy univerzity v Praze pracoval v letech 1934–1937 v právním oddělení firmy Matador v Praze a v Bratislavě. Poté působil jako advokát v Praze se specializací na mezinárodní právo. Delší dobu byl také zaměstnán v mezinárodním oddělení advokátní poradny. V Praze žije trvale od roku 1938. Kromě *Pramenů živé vody* je autorem knih *Krev na paletě* (obě se dočkaly rozhlasového zpracování), *Střípky moudrosti* a *Okřídlená slova* (původně šlo o rozhlasový magazín připravovaný pro stanici Praha). Na rozhlasové stanici Praha odezněly i další jím připravené pořady, např. *Vincenc Priessnitz – zakladatel vodoléčby* a *Josef Schindler – významný přírodní lékař*. Miloš Kočka také publikoval řadu drobných i rozsáhlejších statí ve sborníku *Severní Morava* (Šumperk), v časopise *Praktický lékař*, v Kulturním zpravodaji Jeseníku, v Jesenickém týdeníku a v dalších periodikách.

V rozsáhlém, čtenářsky přitažlivém románu *Prameny živé vody* (1987) nejsou na základě autentických dokumentů zobrazeny pouze osudy geniálního léčitele, jeho rodiny, přátel, odpůrců i pokračovatelů jeho léčebných metod, ale zároveň je v něm podán plastický portrét doby. Autor zasazuje románový děj do rámce širších kulturních i politických dějin, které otřáslou celou Evropou a které jako lavina dorazily i do tohoto horami sevřeného kraje, kde se ještě za života Priessnitzovy prabáby upalovaly čarodějnice. Vyličen je zde pochod švédských vojsk Mikulovicemi v roce 1642, Napoleonovo tažení do Ruska, kdy jeden voják okouzlen zdejší krásou a dobrotou lidí zůstává natrvalo ve Frývaldově a sžívá se s tímto krajem, dále Metternichův režim a bouřlivá revoluční vlna národního osvobození od absolutismu. Specifické podmínky a uzavřenost Jesenicka nám autor ukazuje na nedůvěře samotného pokrokově smýšlejícího Priessnitze v technické vynálezy, například ruchadlo bratří Veveřků z Rybitví nebo Stephensonovu parní lokomotivu. Cenné jsou postřehy ze života zdejších lidí, často velmi těžkého, poznamenaného bídou, nemocí a strádáním, které nám podávají etnografický obraz regionu. Kromě životopisných dat, na jejichž základě jsou vyličené těžké životní zápasy Vincence Priessnitze, je věnována pozornost historickým událostem v regionu i složité hospodářské a společenské situaci doby. Kniha je opatřena obsáhlým poznámkovým aparátem a rodokmeny Priessnitzů, čímž se staví na pomezí beletrie a literatury faktu. Dílo má ovšem románovou stavbu a bohatým literárním jazykem nezapře záměr svého autora, který se snažil přiblížit Priessnitze jako člověka hluboce rozumějícího přírodě a lidem, jeho nezlomnou víru v léčivou moc studené vody, čerstvého vzduchu a pohybu v přírodě, které byly základem jeho terapie, spočívající mimo jiné v otužování a posilování těla tak, aby samo „vyhnalo“ nemoc z těla.

Knihou prolínají lyrické pasáže, jež barvitě zobrazují divokou a tehdy ničím nenarušenou drsnou krásu jesenických hor, řek, lesů, studánek a tajemných horských zákoutí. Celková přírodní scenérie dýchá jakousi nezadržitelnou slavnostní atmosférou a prostou čistou radostí ze všedního dne. V románu jsou poetické popisy krajiny vkládány do pera místního jesenického písaře, později aktuára Josefa Wagnera. V knize je několikrát zmíněna rousseauovská filozofie a její stále živoucí krédo „vraťme se do lesů a staneme se lidmi“, jež dodnes přetváří vztah člověka k životu a přírodě vůbec.

Dodejme, že v roce 1993 vyšlo 2. rozšířené vydání knihy zachycující historii lázní i po Priessnitzově smrti. K 150. výročí úmrtí V. Priessnitze (28. 11. 2001) vyšlo 3. vydání *Pramenů živé vody*, s podtitulem *Vincenz Priessnitz*, v němž je románové vyprávění autorem rozšířeno o přípravu testamentu V. Priessnitze. Kniha obsahuje také nový Dodatek II. „Vincenz Priessnitz hospodář a podnikatel“¹⁵, aby čtenář dostal pokud možno celkový pohled na osobnost léčitele, právě v tomto

¹⁴ Srov.: Martinek, L.: *Prameny živé vody. K jednomu univerzálnímu tématu v české i světové literatuře*. In: Jazyk český i literatura česká u schyłku XX wieku. Český jazyk a literatura na sklonu XX. století. Wałbrzych – Ostrava: PWSZ Wałbrzych – FF OU, 2001, s. 323–332.

¹⁵ Přetisk stejnojmenného článku M. Kočky ve sborníku *Severní Morava*, 1999, č. 77.

ohledu různě vykládanou. Nový je také obrazový doprovod, jenž čtenáři přibližuje osoby románu a místa děje. Poznámky jsou rozšířeny o nové údaje.

V roce 1999, kdy jsme si připomenuli 200. výročí narození Vincenze Priessnitze, jež bylo zařazeno do kulturních výročí UNESCO, byl uveden do kin film natočený podle této literární předlohy režisérem Pavlem Linhartem s názvem Vincenz Priessnitz.

Není také bez zajímavosti, že osobnost Vincenze Priessnitze se stala předmětem literární parodie. Nakladatelství Samota se sídlem v Jeseníku vydalo v roce 1998 ve 200 číslováných výtiscích satirickou knihu autora pišícího pod pseudonymem Fedja Rychleba *Jak Vinca Priessnitz* ke štěstí přišel.

Do doby čarodějnických procesů, tedy do epochy raného novověku umístil Václav Kaplický (1895-1982) román *Kladivo na čarodějnice* (1963). Děj knihy se však odehrává na žerotínském panství ve Velkých Losinách, které leží na jižním svahu pásma Hrubého Jeseníku a do našeho přehledu přímo nespadá, nicméně z hlediska působnosti inkvizičního soudce Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu (dnešních Zlatých Hor) jde o románový časoprostor širší, pronikající i na Jesenicko.

Jinou námětovou sférou pro spisovatele, kterou Jesenicko nabízí, je rozvoj kamenoprůmyslu v oblasti. Díky knize *Letopisy v žule*¹⁶ ostravského spisovatele Oldřicha Šuleře si můžeme o něm učinit obrázek. Autor o knize říká: „Historie bojů německých kameníků s německými kamenobarony je tak poutavá, že jsem nemohl o ní nepsat, jakmile jsem se s ní jen trochu blíže seznámil. Sběr materiálů byl ovšem velmi obtížný, protože v našich archívech je i o nedávné minulosti našich pohraničních oblastí velmi málo údajů a pamětníci byli vlastně až na výjimky odsunuti. Přesto se mi podařilo po letech úsilí shromáždit, ať už v archívech nebo přímou korespondencí s účastníky jesenických revolučních událostí, žijících dnes v NDR i NSR, dostatek potřebných faktů.“¹⁷ Kniže předcházela přípravná vlastivědná studie *Kraj žuly a mramoru*.

Šuleřova široce založená románová kronika byla věnována vzniku a rozvoji kamenictví, kapitalismu a dělnického hnutí na Jesenicku, dějově konkrétně situována do obcí Žulová, Vápenná a do Zlatých Hor, a zahrnuje období téměř celého staletí, přesněji rozmezí let 1850-1945. Autor v ní s realistickou přesvědčivostí představil příběh osudů dělníků a velkopodnikatelů a vykreslil dobové třídní a sociální zápasy. Historické obrazy, boje za chléb a svobodu, spravedlnost i honbu za majetkem Šuleř rozvíjí na osnově tří generací podnikatelského rodu Tröstrů (Alberta, Augusta, Edgarda), proti nimž staví čtyři generace kamenodělníků Hanků (Rudolfa, Richarda, Herberta a Rudiho). Zatímco zástupci prvního rodu spějí vlivem své průbojnosti až bezohlednosti k závratnému vzestupu, končího však krachem, pádem a nakonec jejich odsunem, druhý rod dojde přes ponižování, vykořisťování, strádání a pronásledování k vítězství. V zobrazení širokého záběru společenského dění se autor nemohl omezit jen na tyto protagonisty, proto především ve druhé části knihy přibývají desítky postav, často však bez hlubší psychologické prokreslenosti.

Dobová kritika hodnotila kladně především první část románu, na dílo jako na celek se dívala s menšími či většími výhradami. František Buriánek v Literárních novinách poukazyval na nedostatek románového napětí a na schematicismus postav: „Napětí, které Šuleř docela po románovém způsobu vyvolal v prvních partiích své knihy, postupně opadá, až na konci téměř uvažně. (...) I tam, kde se autor zřejmě vědomě snažil vyhnout schematicismu při vytváření svých postav a skutečně v tom dosáhl značné životnosti a psychologické hodnověrnosti, cítíme v pozadí dobový schematicismus – byť jako představu, kterou se autor snaží překonat, ale právě touto reakcí na ni ji do jisté míry znovu podléhá.“¹⁸ Ve svém kritickém pohledu na *Letopisy v žule* se od Buriánka nelišil ani Blahoslav Dokoupil v publikaci *Český historický román 1945-1965*: „Šuleřovi se zdařily zejména úvodní partie díla, jež se vyznačují spontánní vypravěčskou silou a schopností výrazné neschematické povahokresby, zmocňující se se zvláštním zdarem robustních postav buržoazních dravců, kteří se bezohledně ženou za osobním prospěchem. V druhé polovině však jeho próza ztrácí tempo i napětí a ve snaze o všeobslhý obraz doby upadá do mnohomluvnosti a kronikářské extenzity.“¹⁹ Usilujeme-li dnes zjistit význam Šuleřova románu pro vývoj literatury z Jesenicka, pak prameni ze zásluhy, že autor psal na základě historických faktů o do té doby beletristicky nezpracovaném, původním tématu a že se přitažlivou formou snažil přiblížit čtenářům, zejména mladým, složitou problematiku sporů dělníků versus kapitalista, i když poněkud poznamenanou filozofií třídního

16 V roce 1965 získala tato Šuleřova knižní prvotina 2. cenu nakladatelství Mladá fronta. Třetí vydání *Letopisů v žule* z roku 1967 bylo přepracováno a ve srovnání s předchozími vydáními z let 1957 a 1961 bylo podstatně stručnější (zkráceno asi o jednu pětinu), a tím i hutnější. Fabule, charakter, prostředí i historické pojetí však zůstalo zachováno. V původní první verzi končí 1. díl fryvaldovskou stávkou a 2. díl víceméně kronikářským způsobem obsáhl časově období od nástupu fašismu až po osvobození. V přepracované podobě končí 1. díl sjezdem německé levice v Jeseníku v roce 1921 a 2. díl zachytil zejména události v době fryvaldovské stávky a období druhé světové války.

17 Kol. autorů: *Jesenicko. Z kraje pod Pradědem*. Jeseník 1961, s. 227.

18 Buriánek, F.: *První krok mladého autora*. Literární noviny, 1957, č. 39, s. 4.

19 Dokoupil, B.: *Český historický román 1945-1965*. Praha 1987, s. 172.

boje, postavení menšiny v českém pohraničí či antifašistické hnutí v řadách německých dělníků.

Nesporně velkým tématem představuje pro spisovatele dějinný úsek okupace, období druhé světové války a následujících let bezprostředně po ní. V románech čerpajících látku z této doby historických katastrof a jejich odrazu ve vědomí lidí kulminuje umělecká hodnota prozaických děl z Jesenicka. Setkáme se zde se jmény Věra Sládková, Vladimír Körner, Ilona Borská a Oldřich Šulc.

Prozaička a básnířka **Věra Sládková** se narodila 1. května 1927 v Brně. Literárně se vyhranila v polovině 70. let v novelách o konci první republiky a o protektorátu, v nichž zaujala humanistickou aktivitou svého pohledu a spontánním vypravěčským uměním. Její otec, ruský legionář a ochotnický herec, se po likvidaci zděděné stolařské živnosti v době hospodářské krize stal listonošem. V letech 1930 až 1938 rodina žila ve Frývaldově, kde zemřela matka Věry. Brzy však přilnula k obětavé maceše. Po odtržení pohraničí od republiky se rodina odstěhovala zpět do Brna. V posledních dvou letech okupace, po ukončení měšťanské školy, byla nasazena jako učnice do německé pojišťovny v Brně. Po válce vystudovala dvouletou obchodní školu a v letech 1947 až 1950 pracovala jako knihovnice v brněnském Uměleckoprůmyslovém muzeu. Po rozvodu s manželem, středoškolským učitelem a spisovatelem Jiřím Jobánkem v roce 1965, se věnovala literatuře a měla jen krátkodobá zaměstnání. V letech 1963 až 1967 spolupracovala externě s Filmovým studiem Barrandov. V roce 1980 odešla do Prahy, kde se podruhé vdala, tentokrát za dramatika a scénaristu Antonína Hořavu. Od roku 1994 žije opět trvale v Brně.

Literární pokusy Věry Sládkové spadají už do dob jejího dětství, knižně se však čtenářům představila až jako dvaatřicetiletá svazkem osmi povídek *Kráska s cejchem* (1961), v nichž evokuje atmosféru předválečných a válečných let na Jesenicku a v Brně. Ve dvou pozdějších autorčiných novelách *Poslední vlak z Frývaldova* (1974), *Pluky zla* (1975)²⁰ vystupují v nové, propracovanější formě postavy, motivy a události, které se objevily v prvotně ještě v zárodečné podobě. Avšak teprve jejich podstatným tematickým a chronologickým přepracováním²¹ a napsáním třetí závěrečné části *Dítě svoboděnky* dovršila Sládková definitivní tvar své rodinné kroniky, již dala název *Malý muž a velká žena* (1982)²².

Jednotlivé části trilogie jsou přesně lokalizovány a časově zařazeny. První se odehrává od srpna 1937 do října 1938 na Frývaldovsku, druhý v Brně od posledních měsíců tzv. 2. republiky, před 15. březnem 1939, přes období protektorátu až do květnových dní roku 1945, třetí pak od května do prosince 1945 v osvobozeném Brně, na moravském venkově a znovu ve Frývaldově. Román tak nabývá i rázu osobních vzpomínek či paměti, což je navíc zvýrazněno zařazením přímých „dokumentů“, jako jsou například všechny podivuhodně starosvětské, a přitom neobyčejně cituplné milostné dopisy Josefa Pumplně jeho druhé ženě, Anně Urbanové, které zvyšují autenticitu příběhu.

Sládková zpracovala některé fragmenty z poválečného života na Jesenicku na počátku 80. let v povídkové knize *Kouzelníkův návrat* (1982). Nejvýrazněji se od prozaického triptychu *Malý muž a velká žena* výrazněji liší ve způsobu zobrazení událostí pouze úvodní povídka – psychologická ministudie české manželky důstojníka wehrmachtu. Ve zbylých pěti převážně vystupují postavy známé z trilogie, objevují se povědomé kulisy Jesenicka a jeho okolí. Podobné jsou i některé motivy (například vražda učitele přicházejícího učit české děti), zůstává též tragikomické až groteskní zachycení skutečnosti.

Je nepochybné, že Sládková svým dílem nepatří do úzce vymezeného obzoru regionální tvorby. Její prózy se řadí do linie celonárodní moderní literatury s tématem okupace. Josef Galík hodnotil její talent takto: „Tvorba Věry Sládkové se vyznačuje rozhodným odporem vůči jakémukoliv druhu omezenosti a vůbec všemu, co deformuje lidskou osobnost. Sládková je autorka neobyčejně senzibilní, její talent však není jednostranný: má schopnost vcítění a pronikání do nitra postav a přitom dokáže přesvědčivě konstruovat příběhy, spojuje tedy přednosti básničky a prozaičky. Její protiválečné poselství se nepodbízí hlučně vtíravými slovy, ale právě proto je a bude vnímavými čtenáři přijímáno s porozuměním.“²³

Prozaik, filmový a televizní scénarista **Vladimír Körner**, zaujatý ve své literární tvorbě zejména destruktivními účinky války na lidskou psychiku, se narodil 12. října 1939 v Prostějově. Dětství

20 V roce 1977 a v roce 1978 uvedla brněnská stanice Československého rozhlasu *Poslední vlak z Frývaldova* a *Pluky zla* (ty pod názvem *Bílé punčochy*) jako rozhlasové hry. V letech 1984 až 1985 pak natočil režisér Karel Kachyňa ve spolupráci se scénaristou Dušanem Hamšíkem podle těchto novel šestidílný seriál *Vlak dětství a naděje*, vysíláný však poprvé Československou televizí až v roce 1989.

21 Autorka přidala v nové románové podobě například kapitolu Priessnitzova studánka, v níž se otec hrdinky pře s henleinovci, kteří si z něho utahují, a kapitolu Hřích, kde líčí vzpoudu citlivé dětské duše malé vypravěčky proti nespravedlnosti a zlobě podivinského katechety. Přepracované je také líčení lásky hlavní hrdiny k Milanu Stehlíkovi, gymnazistovi z Brna. Milostnému citu původně nepřála chlapcova matka, zatímco v trilogii jejich láska, i přes smutné vnější okolnosti, šťastně vzkvétá.

22 Na námět třetí části triptychu *Malý muž a velká žena* vznikla v roce 1990 v režii R. Tesáčka a ve spolupráci se scénaristou Antonínem Hořavou televizní inscenace *Ztráta paměti*.

23 Galík, J.: *Srdcem i rozumem*. Kritický měsíčník, 1983, č. 9, s. 66.

prožil v Uhřetěchách u Kojetína. Jeho otec zde byl zpravodajským úředníkem, za okupace vedl odbojovou organizaci a ke konci války padl. Rodina se přestěhovala do Zábřehu na Moravě, kde Körner navštěvoval obecnou školu a v letech 1953 až 1954 absolvoval jednoroční kurs pro sedláře a podkováře. Poté čtyři roky studoval na Průmyslové škole filmové v Čimelicích kulturní a administrativní směr. V roce 1958 byl přijat na filmovou fakultu Akademie múzických umění v Praze na obor dramaturgie. Ještě před ukončením studií začal pracovat jako dramaturg a později, v letech 1970 až 1991, také jako scénárista Filmového studia Barrandov. Spolupracoval zvláště s režisérem Františkem Vláškem. V současné době se věnuje spisovatelské práci a externě přednáší na FAMU v Praze.

Körner se nezaměřuje pouze na období 2. světové války a období po ní, ale svá díla zasazuje do různých dějinných období (doznívání křížáckých výprav ve 13. století, třicetileté války, prusko - rakouské války a 1. světové války). K tomu spisovatel a scénárista podotýká: „Zájem o tzv. válečnou tematiku mě však přivedl k nové snaze - najít nejnižší polohy, ve kterých člověk existuje a v nich pak objevovat jiskru naděje a světla. (...) Dávám svému utkvělému tématu co nejzajímavější variace příběhů, s fantastickou nadějí, že se najde aspoň jeden čtenář či divák, který má podobné trauma - byť i jiného druhu, a kterému lze vyslovením tohoto problému pomoci. Literatura je v podstatě útočištěm bedných. Zjišťují, že ve svém trápení nejsou sami.“²⁴

Vladimír Körner ve svých často expresivně pojatých dílech jakoby usiloval se opřít o transcendentní rovinu bytí a v tomto ohledu je blízký některým autorům české meziválečné prózy; s Jaroslavem Durychem jej například spojuje zájem o život sv. Votěcha. Z víry v nadosobní řád pak čerpá sílu k životu a k tvorbě, jak se o tom zmiňuje v rozhovoru s J. Hájkovou: „Čím je příběh tragičtější a drastičtější laděný, tím líp ukazuje lidem jejich bezmoc vůči osudu a racionálnímu světu. Bezděky ve druhém plánu taková próza vede čtenáře k bohu nebo k nějakému vyššímu řádu, k přírodě, přinejmenším alespoň k uznání nějaké vnější osudové síly, jež je mimo tento svět.“²⁵

Jako pětadvacetiletý vstoupil do literatury novelou *Střepiny v trávě* (1964)²⁶. Příběh o marném hledání jistoty domova a opravdového citu, v němž se autor snažil poodhalit traumata války, která ani život v míru nebyl schopen zacelit, nemá navenek ostré kontury. Jádro vyprávění je nesené duchem myšlenky, že mnozí z těch, co válku přežili, patří vlastně mezi její oběti. Z několika náznaků poznáme, že se děj příběhu odehrává v Jeseníkách. „Konejšivě modravé svahy Jeseníků, Vlčí rokle a kruhová kaplička nad svahem, to vše bylo dál než deset kroků.“²⁷

Již zde se vyhraňuje Körnerův prozaický rukopis. Přes značně sugestivní popisy scén, pomáhající emocionálně dotvářet psychologické portréty postav, zůstává jeho styl jaksí fragmentární, útržkovitý; autor záměrně vynechává celé vrstvy dějů. „Körner píše jakoby z nitra svých postav, nestará se o vnější uhlazenost či souhru motivů a událostí, skládá příběhy, prožitky, dojmy, rozvíjí dialogy tak, jak je čte v myslích svých lidí, zachycuje realitu jen prostřednictvím jejich spektra, přes jejich sny a představy, přes jejich pokusy i skutečné akce. Atmosféra prostředí, příroda, aj. - všechno je u Körnera přizpůsobeno vnímání postav, jejichmu vnitřnímu ustrojení, je odrazem či výrazem jejich pocitu, myšlenky i touhy.“²⁸ V podobném duchu se nese i Körnerova další baladicky laděná prozaická tvorba.

Körnerovy prózy *Adelheid* (1967), *Zánik samoty Berhof* (1973) a *Zrození horského pramene* (1979), které vyšly souborně pod názvem *Podzimní novely* (1983) mají společné nejen časové zařazení - první podzim po skončení 2. světové války, ale shodné je také lokální situování příběhů. Děj novel se odehrává na samotách a v horských vesnicích Jeseníků. Jejich pochmurné baladické ladění získává na pozadí zádumčivé a drsné horské krajiny další nenahraditelný rozměr. Novela *Adelheid*²⁹ je umístěna do vesnice Schwarzbach (Černá Voda), *Zánik samoty Berhof*³⁰ na samotu Berhof (Jahodový dvůr), na konci sjízdné cesty z Kolštejna (Branná) na Vosku. Nejautobiografičtější Körnerova baladická novela *Zrození horského pramene*³¹ je situována do vesničky Nová Studánka pod Sněžnou horou (reálie vesnice odpovídají ve skutečnosti vsi Nová Seninka v údolí řeky Krupé na úpatí Kralického Sněžníku).

V minulosti, kdy se živila obava z revanšismu, ale i v současné době, kdy se neustále probírá problém odsunu sudetských Němců z českého pohraničí, se tato Körnerova díla dotýkala pro-

24 Frýbort, P.: *Povinnosti autora je nenuditi*. Mladá fronta, 15. 10. 1980, č. 36, s. 4.

25 Hájková, J.: *Tragičtější příběhy vedou k vyššímu řádu*. Lidové noviny, 4. 3. 1995, č. 54, s. 10.

26 Novela vznikla přepracováním scénáře filmu *Místenka bez návratu* z roku 1964, který režírovali M. Sobotka a D. Klein.

27 Körner, V.: *Střepiny v trávě*. Praha 1964, s. 78.

28 Hrzalová, H.: *Prozaik Vladimír Körner*. Impuls, 1967, č. 6, s. 452.

29 Stejnomený film *Adelheid* natočil režisér František Vlášek v roce 1969.

30 V roce 1983 byl podle novely natočen stejnojmenný film *Zánik samoty Berhof* v režii Jiřího Svobody, oceněný v následujícím roce na filmových festivalech v Karlových Varech a v Cannes.

31 V roce 1980 natočil režisér Karel Kachyňa podle novely *Zrození horského pramene* film *Cukrová bouda*.

blematiky česko-německého soužití v pohraničí poměrně otevřeně. V rozhovoru s Petrem A. Bilkem se vyznal ze své osobní zkušenosti: „Nejvíce Němce nenávidí ten, kdo jim nejvíc ublížil.“³²

Další autorkou, jejíž beletristické dílo se vztahuje k Jesenicku a Jeseníkům v neklidném období konce 30. let 20. století, je prozaička a básnička **Ilona Borská**. Narodila se v Praze v úřednické rodině 9. listopadu 1928. Ve svém rodišti vystudovala gymnázium a po maturitě v roce 1947 vystudovala Vysokou školu politickou a sociální. V roce 1952 studium ukončila, v roce 1953 obhájila doktorát a ve stejném roce se provdala za spisovatele Ivo Štuku. V letech 1951-1961 působila jako redaktorka v Československém rozhlasu a do roku 1970 učila sociologii na Stavební fakultě Českého vysokého učení technického. Následující roky se živila jako spisovatelka z povolání. V letech 1972-1973 pracovala jako vedoucí redaktorka v nakladatelství Albatros a pak, do roku 1979, se stala vedoucí reportážní rubriky v časopise Svět práce. Od počátku 80. let je opět spisovatelkou z povolání.

Román *Osud jednoho Čecha* (1983) Borská napsala na základě dokumentů a zprostředkovává čtenářům životní pouť vlastenecky založeného učitele dějepisu a češtiny Františka Hodíka. Nakladatelství MOTTO v Praze vydalo ke konci roku 2000 přepracovanou a rozšířenou verzi románu pod názvem *Troufalý autor osud*.³³ Pro nové vydání Ilona Borská román doplnila o některé pasáže, jež nemohly být v době před listopadem 1989 do textu zařazeny, neboť by je cenzura nepropustila. To se týká zejména závěrečné části knihy, v níž je vyličen protikomunistický odboj jedné ilegální skupiny mladých lidí, její prozrazení, popravení několika členů, drastické zacházení se zbývajících členy, nasazení na nucené práce v dolech a nelehké životní osudy po propuštění z kriminálu.

Těžiště románu však spočívá ještě v době předválečné, zvláště v neklidném období třicátých let 20. století v severomoravském pohraničí. Sledujeme nejprve chudé venkovské dětství, učednická léta ve Vídni, osudy F. Hodíka za první světové války, kdy jako devatenáctiletý voják prožil krvavé boje na italské frontě, naděje, jež vkládal do života v novém samostatném státě, obtížný život nezaměstnaného za hospodářské krize a složitou cestu za dosaženým vzděláním. Spolu s F. Hodíkem již jako učitelem putujeme po řadě menšinových škol na Opavsku a Bruntálsku a poznáváme problémy života v odlehlých pohraničních oblastech. Na podzim roku 1937 byl F. Hodík přeložen do Javorníka ve Slezsku, kde prožívá rušné dny podzimu následujícího roku, národnostní třenice a vzrůstající provokace i násilí henleinovců. Činnost českých „sosáků“ (strážců hranic) nakonec nemohla přinést klid v pohraničí a vlivem Mnichovské dohody bylo české obyvatelstvo spolu s hlavním hrdinou knihy odsunuto do vnitrozemí. Novým, zdánlivě dočasným působištěm českého učitele byly Bernartice u Tábora. Zde však za tragických okolností, již na úsvitu míru, jeho životní pouť končí.

Na zbývajících stranách knihy je vyličen životní dráha několika postav spojených s Bernarticemi a je připojen autorský komentář k událostem po opublikování knihy *Osud jednoho Čecha*, a to až po dny sametové revoluce, které mohl vyvolat jen „troufalý autor osud“.

Románový obraz Jesenicka vztahující se k době těsně předválečné a poválečné přinesl také **Oldřich Šuleř** v knize *Severní svahy* (1997).³⁴ Časoprostor románového děje je ohraničen obdobím od konce 30. let do let padesátých a odehrává se nejprve ve Vidnavě a ve Velké Kraši, poté na Rejvízu, nazývaného v knize Ružiště, a nakonec v Žulově. Nejde však tentokrát o letopis, ale o trojdielně komponovanou beletristickou fresku líčící autobiograficky založený příběh Jendy Klečky, zachycující hrdinovo dětství, poválečné mládí a dospělost, přičemž jednotlivé části na sebe z časového hlediska kontinuálně nenavazují. Autor se v nich také mohl pokusit o zachycení rozdílu v dobové atmosféře.

Působivě vyznívá první kapitola s názvem „Dogy“, v níž je podrobeno zkoušce nejen přátelství dvou malých chlapců, jehož závažnou překážkou je, že se každý narodil v jiné „národnostní kolébce“, ale také charakter a hrdost místní Čechů. V knize se objevuje „Gräfenberkská scéna“ (výlet místních vlastenců do lázní), která je téměř shodná se čtvrtou kapitolou druhé části Šuleřových *Letopisů v žule*.

Fabulační rámec druhé kapitoly románu tvoří sentimentální příběh mladé lásky, podrobené zkouškám. Se štěstím, oddaností a naivitou mladých milenců kontrastuje chtivost, ziskovost a přetvářka tzv. zlatokopů (nových osídlenců pohraničí). Snad proto, aby obraz nepůsobil příliš černobíle, vložil autor do děje také postavy werwolfa, německého antifašisty i poctivého národního správce. V závěrečné části románu se pak Šuleř pokusil naznačit i politicko-spoločenskou atmosféru 50. let. Příběh perzekvovaného odborníka na slezskou žulu, z něhož hrdina románu navzdory ohrožení vlastní novinářské kariéry sejme těžké břemeno komunistické zvěle, však s ohledem na realitu

32 Bilek, P. A.: *Bez trestní kati*. Lidové noviny, 8. 5. 1990, č. 55, s. 5.

33 Martinek, L.: *Výšel román inspirovaný dějepisnými událostmi na Opavsku*. [Recenze románu Ilony Borské *Troufalý autor osud*]. Svoboda, 5. 6. 2001, č. 130, s. 11.

34 Martinek, L.: *Oldřich Šuleř - Severní svahy*. [Recenze románu]. Čas, č. 7-8, 1999, s. 9.

doby nevyznívá příliš pravděpodobně.

Životu na Jesenicku i v podhůří Jeseníků věnovala pozornost také prozaička a dramaturgyně **Květa Škutchanová** (rozená Květoslava Minaříková). Narodila se 18. dubna 1926 ve Velkém Meziříčí. Rodina Minaříků žila od roku 1932 v Brně. Ze čtvrté třídy brněnského reálného gymnázia přešla na dramatické oddělení brněnské konzervatoře, kterou dokončila až v roce 1947. Za války byla totálně nasazena na práci v Kuřimi a v Letovicích. Těsně před absolutoriem nastoupila do Svoobodných novin, později přejmenovaných na Lidové noviny, kde postupně pracovala v účtárně, v náborovém oddělení, nakonec jako členka redakce. Po zřízení ostravské krajské redakce byla přeložena do Ostravy, kde žije dosud. V letech 1952-1961 působila jako redaktorka Československého rozhlasu a od roku 1961 zastávala funkci dramaturga ostravského studia Československé televize. V současné době je v důchodu.

Svému souboru šesti povídek, zobrazujících dramatické proměny po roce 1945 v severomoravském pohraničí, konkrétně v obcích Milotice, Rejvíz, Bílá Voda, Osoblaha, Rázová a Janovice u Rýmařova, dala název *Strom života* (1976).³⁵ Titul souboru jakoby naznačoval, že do Jeseníků přicházejí lidé, aby přesadili stromy svých životů do jesenické půdy s nadějí na lepší budoucnost. Mezi přichozími je však dost i takových, kteří přišli jenom s kořistnickými záměry. Na malém prostoru epického vyprávění (typickém pro žánr povídky) se odehrává a často sváří budovatelské odhodlání, nadšení a pracovitost s konzervativním myšlením a závistí dosídlenců. Autorka přisuzuje vítězství osobám s aktivním přístupem k životu. Zároveň poznáváme mnohá specifika a problémy poválečného období, například nedostatek odborníků různých profesí, ale i zemědělské a jiné techniky, neutěšený pohled na vylištěné vesnice apod. Vyprávění oživené jazykově svébytnými dialogy v sobě zpravidla nese výchovné poslání, v němž je silně zdůrazněn konec, výrazně exponující subjektivní stanovisko vypravěče, v tomto případě laděný moralistně nebo emocionálně: „Člověk musí umět vzít do dlaně hroudu hlíny a drtit ji mezi prsty a mít ji rád.“³⁶

I přes jistou ideově podmíněnou schematizaci v psychologické motivovanosti českých, ruských a německých postav vidíme upřímnou snahu o postižení charakteru doby. Tato snaha však nebyla přijata dobovou kritikou zcela bezvýhradně. Petr Fejfuša v týdeníku *Tvorba* míní, že ostravská spisovatelka prokázala horskému kraji (jehož lituje, neboť dosud prý nenašel své básníky a dramatiky) „službu přímo medvědí“, kdy „dramatické osudy kraje a lidí autorka doslova karikovala manýrou naivního realismu a důslednou ignorací všeho, co přinesla moderní próza“.³⁷ Bez přihlídnutí k názorům neinformovaného recenzenta lze konstatovat, že pro značnou idealizaci poválečného budovatelského úsilí i života v drsném pohraničí a pro popisný realismus prózy Květy Škutchanové skutečné literatury na Jesenicku nijak výrazně umelecky neobohatily, mají však svůj dokumentární význam.

Jesenicko oslovilo také prozaičku **Miladu Markalousovou** (provdanou Laštůvkovou). Narodila se 25. května 1938 v Pelhřimově, zemřela v Praze 10. května 1975. Mládí prožila v Chrudimi, kde navštěvovala střední ekonomickou školu. Během středoškolských studií v letech 1953-1957 se aktivně věnovala ochotnickému divadlu a spolupracovala s chrudimskou loutkovou scénou. V roce 1958 odešla do Prahy studovat Divadelní akademii múzických umění. Po absolutoriu krátce působila jako dramaturgyně v Československé televizi a v letech 1964-1970 byla režisérkou Československého rozhlasu v Praze. Následující roky prožila na Jesenicku. Bydlela ve staré hájence v Červené Vodě a pracovala jako ekonomka na Místním národním výboru ve Vápenné.

Posmrtně vyšel soubor jejích osmi povídek *Kořenky* (1978).³⁸ Soubor povídek je věnován všem dobrým lidem, které Markalousová poznala v jesenických horách. Lidé, o kterých vypráví, jsou „všichni jiní, zvláštní, drsní jako ty hory kolem“.³⁹ Každý z nich si s sebou ze svého rodiště přinesl svá specifika, své kořeny života a společně pak tomuto kraji dodali na jedinečné příchuti, kterou ovšem málokdo umí skutečně vychutnat. Svěrázné postavy prostých lidí, jimž autorka usilovala vtisknout životnost a přirozenost, jsou charakterizovány jazykově osobitými dialogy a vzájemně jsou spojeny konstatními životními hodnotami, platícími univerzálně. Jednou z těchto hodnot je láska k práci, k jesenickým horám a k jejich hlubokým lesům. Autorka se dotýká také etických problémů a morálky člověka vůbec (problematiky sebezapření, předsudků, nevděčnosti dětí...).

35 Podle povídek „Janovi lidé“ a „Děti mají zpívat“ byly v roce 1977 natočeny dvě televizní inscenace.

36 Škutchanová, K.: *Strom života*, Ostrava 1976, s. 81.

37 Fejfuša, P.: *Medvědí služba*, Tvorba, 1997, č. 5, s. 18.

38 Dvě povídky M. Markalousové z tohoto souboru (*Šaryna* a *Požár*) vyšly samostatně v roce 1976 v Mladé frontě ve sborníku edice Omega *Vyznám se v podkovich*.

39 Markalousová, M.: *Kořenky*, Praha 1978, s. 14.

Základním tématem všech povídek je láska k člověku, hledání dobra v něm, téma úzkosti a jejího překonávání, ale také lidská soudržnost a solidarita projevující se zejména ve vypjatých životních situacích (nemoc dítěte, lesní požár, blížící se smrt), neboť „tady nežije nikdo s nikým v nepřátelství. Nemůže. Tady člověk sám neobstojí.“⁴⁰ V doslovu ke knize se Oldřich Rafaj vyjádřil o Miladě Markalousové jako o „nesporném talentu české prózy“⁴¹.

Dalším prozaikem, zachycujícím především život a práci lidí spjatých s lesem, je Aleš Dostál. Narodil se 5. června 1946 v Ostravě, kde také prožil své dětství a absolvoval jedenáctiletou střední školu. Poté, v letech 1963-1968, studoval na lesnické fakultě Vysoké školy zemědělské v Brně. Po studiu krátce pracoval jako technik polesí v Karlovicích, v letech 1969-1970 vykonával základní vojenskou službu a v dalších třech letech působil jako technik polesí ve Vrbně pod Pradědem. V letech 1973-1980 zastával funkci vedoucího polesí v Javorníku ve Slezsku. Od dubna 1980 byl samostatným technikem polesí v Radkově na Opavsku a odtud přešel do lesního závodu Vítkov.

Dostálovou knižní prvotinou⁴² je soubor třinácti povídek *Řeky pramení v horách* (1981), situovaných do Javorníku a okolí na počátku 70. let. Soubor má rámcovou kompozici, neboť v prvním a v posledním příběhu se setkáváme s týmiž postavami – mladým lesním inženýrem Hynkem a jeho ženou Helenou, kteří s mladistvým nadšením a snad i s touhou po dobrodružství chtějí poznat místo, kde pramení řeky. Jejich růžové sny o velkém domě se zahradou se však v prvních dnech, po poznání tvrdé reality, zcela rozplývají. Přes všechny počáteční nezdary se však už nechtějí vrátit zpět do města a žít konformním životem. Hrdinové totiž pochopili, že není tolik důležité, kde lidé žijí, ale jak se vyrovnávají s těžkými životními podmínkami a překážkami. Podstatné je tedy obstát v zapadlém koutu světa, neutíkat odtud, ale překonat sám sebe. Hynkovým ideálem zůstává nežít nadarmo, odpovědně odvést svůj díl práce a zachovat les pro příští generace.

Také další Dostálova kniha *Ještě jednou se nebát* (1985) čerpá inspiraci z práce lidí v lese, hovoří se tu o jejich láskách, vášních, starostech i o „velkých“ problémech na malém městě, které můžeme identifikovat jako Javorník. Už v prvním povídkovém souboru se Dostál projevil jako jemný ironik. V této novele, časově zařazené do roku 1980, je však patrná ostřejší kritika společnosti, poukazující zejména na pracovní, morální a ekologické problémy (zneužívání pravomoci, špatné hospodaření lesního závodu apod.). Základní dějová linie se odvíjí kolem nařčení z neoprávněného používání služebního automobilu pro soukromé účely. V průběhu šetření se však ukazuje, že je obtížné volat k odpovědnosti ředitele, když svědomí žádného z jeho odpůrců není zcela čisté. Avšak, ať už jsou charaktery hrdinů nalomeny sebevíc, postavy novely vždy touží po tom, aby se „ještě jednou nebály“ a našly v sobě odvalu čelit zlu v sobě i v lidech kolem. Postava se u Dostála stává základem syžetu novely. Jeho hrdinové a jejich činy mají často výlučné postavení. Dostálův hrdina znamená v některých případech jakousi chybu ve společenském systému doby.⁴³ S odstupem času se právě důraz na společenský apel Dostálovy prózy stává málo aktuálním, trvalým problémem se naopak jeví ekologická rovina příběhu.

Druhý Dostálův povídkový soubor *Povahou neodpovídá předpisům* (1988) představuje opět prosté lidi v horách a znovu se zaměřuje na mužské hrdiny, na „chlapy z lesa“. Hrdinové, spjatí s konkrétní krajinou, žijí v těsném kontaktu s přírodou, k níž cítí lásku, ale kterou svým jednáním rovněž devastují.

Ostravský literární historik Libor Magdoň se domnívá, že zásluhou autorů vstupujících do literatury v 70. letech se próza zčásti osvobodila od regionalistického a tradicionalistického sentimentu a od služebnosti. Podle něj „Dostálova nepřerušovaná, osobní i profesionální zkušenost s venkovem i s přírodou umožnila, aby se vyvaroval jak nostalgii a přílišné lyrizace, tak budovatelského nadšení či Šuleřova publicistického zpodobení: ne okouzlení, ne upnutí k překonání pracovní překážky, jen všední život venkovské pospolitosti, s melouchářskou výpomocí a zásobovacími potížemi.“⁴⁴

Sotiris Joanidis je spisovatel řeckého původu, avšak žijící dlouhodobě v Jeseníkách, se narodil 1. ledna 1939 v malé horské obci Glikoneri na severu Řecka. Odtud v červenci 1948 odešel spolu se

40 Tamtéž, s. 20.

41 Rafaj, O.: *O nesporném talentu české prózy*. In: Markalousová, M., Kořenky. Praha 1978, s. 127.

42 Aleš Dostál přispěl dvěma povídkami (*Krásný černý pes a Jednou za pět let*) do almanachu *Do dlaní chceme žhavou lávu nabírat* (1979).

43 Srov.: Magdoň, L.: *Próza v regionu a čas 70. a 80. let*. In: Kapitoly z regionálních dějin Slezska a severní Moravy. Ostrava: Ústav pro regionální studia OU, 2000, s. 224.

44 Tamtéž, s. 243-244.

svými třemi sourozenci do Československa. V roce 1953 se dostal z Kyselky u Karlových Varů za svými rodiči na Rejvíz, kde žije dosud. Nejprve pracoval jako dřevorubec a po absolvování Lesnické mistrovské školy ve Strážnici zastával od roku 1963 funkci lesníka. Své vzdělání si rozšířil vystudováním gymnázia v Jeseníku. V roce 1990 byl přeložen na místo technika těžebního a odvozního střediska ve Zlatých Horách a v dubnu téhož roku byl poslán do Plzně, kde organizoval polomovou brigádu. Z polesí Rejvíz odešel v roce 1992 na místo ředitele soukromé firmy na těžbu dřeva a poté krátce působil jako vedoucí pily v Bukovicích. V současné době vede penzion Rula na Rejvízu, založil vlastní knižní vydavatelství RULA, věnuje se regionální historii,⁴⁵ sbírání a upravování pověstí a bájí z Rejvízu a jeho okolí⁴⁶. Svůj humoristicky laděný soubor povídek a črt z mysliveckého a loveckého života nazval *O lovech a lovcích* (1999) s podtitulem *25 let režijní myslivosti*. Svěžím jazykem, obohaceným o myslivecký slang, zde mapuje události rejvízského revíru v letech 1968–1992. Žánrově se tato kniha řadí k inzitivní lidové tvorbě a autor nemá vyšší umělecké beletristické ambice.⁴⁷ V úvodu knihy autor stručně seznamuje čtenáře s lokalitou Rejvízu a s dějinami myslivosti. Publikace má být podle Joanidise „vzpomínkou na ztracené zlaté časy české myslivosti“⁴⁸. V těchto svérázných sondách do života rejvízského polesí, v nichž se autor mimo jiné pokusil přiblížit základy myslivecké nauky, etiky a zvyků, si nepochybně přijdou na své jak milovníci slovní komiky a chlapeckého humoru, tak příznivci prózy s přírodní tematikou, kterým autor zejména v posledním vyprávění o králi jesenických hvozdů přichystal poeticky laděný čtenářský zážitek.

Tvorba Sotirise Joanidise nám vytvořila jednak žánrovou spojnici k autorům specializujícím se na prózu s přírodní tematikou z Jeseníků a jednak ke sběratelům a upravovatelům folklorních žánrů (zejména pověstí a pohádek) z Jesenicka a Jeseníků. Všimněme si nejdříve první z těchto dvou žánrových oblastí.

Okres Jeseník a část okresu Bruntál a Šumperk patří ke Chráněné krajinné oblasti Jeseníky. O přírodní zajímavosti zde není nouze. K nejvíce navštěvovaným lokalitám patří Malá a Velká kotlina a nejvyšší hora Praděd (1492 m. n. m.), nabízející rozhled do širokého okolí. Na úpatí Pradědu provázejí lázeňské hosty a výletníky z Karlovy Studánky vodopády a tůň Bílé Opavy. Skalnatý útvar Petrovy kameny, opředený legendami o sletu čarodějnic, přitahuje návštěvníky Jeseníků po celý rok. Jeseníky a jejich předhůří jsou nejkrásnější na podzim a v zimě, i když právě v tomto vegetačním období jsou velmi drsné. Jesenická příroda, hluboké lesy a bohatá fauna i flóra (ta se může honosit i několika endemickými zástupci rostlinné říše), inspirovala několik spisovatelů.⁴⁹

Průkopníkem poválečného poznání Jesenicka byl **Jaromír Tomeček** (30. 9. 1906 Kroměříž – 15. 7. 1997 Brno), jak si již dříve uvědomil také opavský literární historik Jiří Urbanec⁵⁰. Tomečkův literární přínos má pro dané téma zakladatelský charakter. Z přírodní katastrofy v údolí říčky Desná v roce 1921 vytěžil román pro mládež *Věčný hvozd* (1956). I když k napsání knihy vedla autora také dobová snaha 50. let podat mládeži poučení o materiálním světě a zachytit i budovatelský zápas s následky přírodní katastrofy a nerozumného hospodaření lidí, sledujeme u J. Tomečka okouzlení Jeseníky, a to přesto, že dosud byl znám především jako autor, jenž se věnoval převážně tématům čerpaným z loveckých zážitků v oblasti Karpatského oblouku. V doslovu ke knize se J. Tomeček vyznal z obdivu ke kráse Jeseníků: „Zamiloval jsem si Jeseníky, hvozdy dvou moří, a jejich srstnatou, pernatou a šupinatou čeleď, zamiloval jsem si pokornou travu a pyšné stromy, šumící vody, hučící víchry, letící oblaka nad nimi, zamiloval lidi, kteří s nimi žijí.“⁵¹ Na jiném místě svého *Dovětku* uvádí, že Jeseníky ze všech horstev v českých zemích odpovídají nejvíce představě hor, tedy hor dosud také nejvíce tajemných, místy neproniknutelných, s mimořádnými zvláštnostmi fauny i flóry bez obdoby mezi jinými českými horami. Avšak popis a zážitky z Jeseníků, tvořící rozvodí řek směřujících na jednu stranu k Černému moři a na druhou k moři Baltskému, nepředstavují hlavní téma knihy. Jde o poznání přírody vůbec, poutavou formou podané mládeži ve věku od jedenácti let. Jednotlivé kapitoly jsou místy až dramatickými příběhy ze světa zvířat, ptáků, hmyzu aj. Touto přírodou prochází inženýr Sokol, který „lěčí hory“, tj. organizuje postupnou výsadbu ve vymletých horských strážích, obnažených za přírodní katastrofy ve dvacátých letech.

K Jeseníkům se Tomeček vrací dvakrát. Nejprve v roce 1964, kdy vyšla v Krajském nakladatelství

⁴⁵ Joanidis, S.: *Zlato a železo. Dějiny Horního Údolí, Dolního Údolí a Ondřejovic*. Rejvíz: Rula, b.r. vyd. (srpen 2001). Tž: *Zlaté Hory v Jeseníkách. Letopisy*, Rejvíz: Rula, 2004.

⁴⁶ Joanidis, S.: *Rejvíz a báje z okolí*. Rejvíz: Rula, 1997, 2000.

⁴⁷ Ve vydavatelství RULA vydal S. Joanidis také monografii o jesenickém malíři Janu Orlikovi (2000) ve spolupráci se sochařem Romanem Borečkem, sbírku jesenického básníka Jaroslava Režného *Umluva* (2000).

⁴⁸ Joanidis, S.: *O lovech a lovcích*. Rejvíz 1999, s. 10.

⁴⁹ Martinek, L.: *Průza s přírodní tematikou na Jesenicku*. Vlastivědné listy, č. 1, 2000, s. 35–36.

⁵⁰ Urbanec, J.: *Vztah Jaromíra Tomečka k Jeseníkům a jeho následovníci*. In: Přírodní tematika v literatuře. Kroměříž: SVK v Brně, 1987, s. 69. („Následovníky“ má autor na mysli J. Müllera a V. Hanáka.)

⁵¹ Tomeček, J.: *Věčný hvozd*. Praha: Albatros, 1. vyd. 1956, s. 169.

v Ostravě publikace *Jeseníky*, obsahující 124 fotografií Otakara Lenharta s přírodními scenériemi, se zvířaty, s květinami, ale i s horskými kostelíky, s dřevěnými chalupami, s dřevaři, s horolezci či s lyžaři. J. Tomeček ji doplnil několikastránkovým lyrizujícím textem, ve kterém se zamyslel nad jednotlivými ročními obdobími v Jeseníkách. V závěru si klade otázku, která část roku je nejkrásnější, ale jednoznačné řešení nenachází: „Půvabné je jesenické jaro, okouzluje je léto, nejkrásnější prý je podzim, ale teď pod bělostným závalem, jsou horské hřbety nejen půvabné, okouzluje, krásné, ale staly se i gigantické, teprve nyní prozradily, že jsou říší bílých titánů, že tam na mrazivých pláních víchř pořádá velkolepá představení.“⁵² Podruhé se k tématu vrací v roce 1981, kdy vyšla obrazová kniha fotografa Slezského muzea v Opavě Josefa Solnického *Jeseníky*. J. Tomeček je autorem rozsáhlého úvodu k publikaci a popisných textů ke 112 černobílým i barevným fotografiím. Návštěva Jeseníků má podle něho být především „splynutím s duší kraje“.⁵³ A jinde prohlašuje: „Praděd, to je sláva našeho horstva.“⁵⁴ Můžeme konstatovat, že se J. Tomeček zapojil do procesu pocitového pojmenovávání jesenického horského masivu, čímž mimo jiné přispěl k utváření regionálního povědomí nových generací po vlně prvních osídlenců.

V Tomečkových stopách pokračoval svým způsobem Vladislav Hanák (3. 8. 1912 Mouchnice na Vyškovsku – 7. 4. 1986 Žáry u Města Albrechtic), učitel a milovník přírody, žijící od roku 1945 ve vesnici Karlovice (nedaleko Vrbna pod Pradědem) v okrese Bruntál. Kromě toho, že se věnoval převyprávění místních pověstí v knize *Zpívající vody* (1962), napsal řadu próz s přírodní tematikou, z nichž 60 sebral do knihy přírodních črt z mysliveckých i rybářských zážitků *V zelených horách* (1961 Ostrava). Jeho příběhy mají nenásilné poučné jádro, místy alegorickým způsobem vyprávějí příběh ze světa živočichů. Přírodní črty jsou v knize seřazeny podle ročních období a vyznívají jako smířený a klidný pohled na život, kde zvířata a lidé tvoří součást jednoho celku.

V roce 1962 začala Československá televize Ostrava vysílat seriál o přírodě „Lovy beze zbraní“. Hostem pořadu byl také V. Hanák jako zástupce Jesenícka. Upravené materiály televizního vysílání se staly základem knižní publikace *Lovy beze zbraní* (1967 Ostrava). Ta obsahuje kromě fotografie V. Hanáka jeho nepřímou charakteristiku z pera tvůrce zmíněného televizního seriálu a editora stejnojmenné knihy Jaroslava Müllera a třináct Hanákových krátkých próz. (Sedm z nich už bylo předtím zařazeno v Hanákově prvotině v *Zelených horách*.⁵⁵)

Jaromír Javůrek (1887-1981), rodák z Hané, poznal důkladně jesenické lesy a jejich zvířena. Své zkušenosti a vzpomínky z lovů uložil do krátkých próz sebraných pod názvem *Lovy pod Pradědem* (1957 Olomouc) a *Halali* (1966 Praha). V knihách nejsou obsaženy příběhy výhradně z Jeseníků. J. Javůrek poznal Beskydy, Šumavu, Krkonoše, Fatru, Alpy a jiná horstva, která se snažil čtenáři přiblížit. Jeseníkům je však věnována většina vypravování knihy *Lovy pod Pradědem*, přičemž je označil za své nejmilejší hory: „Byl jsem opět pozván do milých Jeseníků, zahrady mého srdce.“⁵⁶ Nebo na jiném místě: „Letos jedu zase do Jeseníků, k svým nejmilejším horám.“⁵⁷ V každé povídce autor líčí vlastní zážitky z vystopování a ulovení zvěře. Děj má rychlý spád, často je prostoupen stručným popisem přírody i vystižením nálady krajiny. Kniha *Halali* je rozčleněna do dvanácti kapitol, z nichž každá přináší poznatky o určitém druhu zvěře. Nejdříve jsou uvedeny obecné údaje (množství zvěře, čím se loví, způsob lovu, kdy se loví), poté je vyličen skutečný lovecký příběh, na závěr je přidán všeobecný rozbor a zhodnocení pro loveckou praxi. Publikace obsahuje osm příběhů, které se odehrály v jesenických lesích ve třicátých, čtyřicátých a padesátých letech. Kromě spisovné češtiny se zde setkáváme s odbornými výrazy ze sféry myslivosti (zpáteční nebo zhaslý jelen, značit ránu na vysokou komoru atp.). Kniha přináší nejen pobavení milovníků přírody, ale i lovecká poučení určená především kolegům myslivcům.

Lesní inženýr František Fric (22. 7. 1911 Praha – 7. 10. 1975 Hranice na Moravě) v letech 1945-1950 vyučoval na Státní vyšší lesnické škole v Hranicích na Moravě, v 50. letech byl zaměstnán jako lesmistr vojenských lesů Lipník nad Bečvou a jako výzkumný pracovník ve Výzkumném ústavu lesního hospodářství v Hnojniku v Beskydech. V letech 1956-1964 působil jako inspektor lesního

52 Lenhart, O. – Tomeček, J.: *Jeseníky*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1964, s. 150.

53 Tomeček, J. [Přírodní text]. In: *Josef Solnický: Jeseníky*. Praha: Panorama, 1981, s. 13.

54 Tamtéž, s. 15.

55 Kromě uvedených prací V. Hanáka existuje ještě mnoho nepublikovaného materiálu, jenž je uložen v Památníku P. Bezruč v Opavě. Hanák se snažil o spolupráci s Filmovým studiem Barrandov; filmový námět nazvaný „Jesenický rok“, zabývající se přerodem silně věřící rodiny v uvědomělé komunisty, nebyl přijat pro malou dramatickост. V roce 1953 nabídl Divadlu Oldřicha Šubora hru ze školního prostředí. Ta nevyhovovala divadelním požadavkům, nesplňovala metodu uměleckého zobrazení, blížila se spíše beletrii. Také výše zmíněný román *Severní svahy*, dopsaný v roce 1962, a novely *Ivana* (1963), *Babí léto* (1965) a *Nožik* (1969) zůstaly v rukopisech.

56 Javůrek, J.: *Lovy pod Pradědem*. Olomouc, 1957, s. 31.

57 Tamtéž, s. 19.

provozu u Státních lesů Janovice u Rýmařova a v Hanušovicích. Od roku 1964 až do odchodu do důchodu zastával funkci vedoucího biologického pracoviště Vlastivědného ústavu v Přerově. Vydal odborné publikace *Stručný nástin myslivosti* (1946), *Optická signalizace u divokých holubů hřivnáčů* (1954), *Nízký jestřábí koš* (1956) a *Význam ptactva v zemědělství a lesnictví* (1956). Časopisecky publikoval od 30. let řadu črt a povídek s přírodní tematikou v periodickém i kulturním tisku (Pražský ilustrovaný zpravodaj, Zář, Živa, Rovnost, Červený květ, Nová svoboda), v odborném (oborovém) tisku a v populárněvědných časopisech (ABC mladých techniků a přírodovědců, Les, Myslivost, Lesnická práce, Stráž myslivosti aj.). Počet těchto příspěvků se blíží přibližně devíti stům. Přestože v průběhu jejich děje se málokdy dozvíme, v jakém konkrétním prostředí se příběh odehrává (na rozdíl od J. Javůrky, J. Tomečka a V. Hanáka, kteří vždy uváděli konkrétní lokalizaci děje), je zřejmé, že autor zpracovává i své zkušenosti z návštěv a pobytu v Jeseníkách (Janovice, Hanušovice). S Fricovým vypravěčským uměním se mohla čtenářská veřejnost seznámit v knižní podobě prostřednictvím cyklu příběhů *Kudu větevnice* (1961 Brno), vyprávějícím o kuním mláděti, které se autorovi podařilo kdysi ochočit. Fricovy prózy z mysliveckého prostředí vyšly pod titulem *Bílá manéž* (1962 Brno) a *Ozvěny ticha* (1969 Brno). V obou případech se jedná o šestnáct krátkých povídek, doplněných černobílými fotografiemi přírodních scénérií a volně žijících zvířat. Čtenářské přitažlivosti svých povídek autor docílil díky tomu, že se mu povedlo podat zasvěcenou znalost přírodního prostředí a že prokázal schopnost detailně jej pozorovat. Prostor věnuje také neobvyklým jevům v naší přírodě, například masožravé rostlině rosnatce a jejím obětem na jednom rašeliništi v podhůří Jeseníků: „Několik motýlků se třepe, ale nemohou vzlétnout, jsou jakoby přilepení. Shýbám se nad nimi a vidím, že sedí každý na malé rostlince, sotva několik centimetrů dlouhém stvolu, na jehož konci je zvláštní okrouhlý lísteček, dosti masitý, ovroubený několika desítkami tenkých, nitkovitých výrůstků, každý výrůstek s malinkou paličkou na konci! A na každé z droboulinkých paliček je ještě menší, jakoby rosná kapička. Tlusté lístečky vypadají jako světle zelené trpasličí jehelníčky, do jejichž okrajů je vbodnuto několik desítek malinkých rudohnědých špendlíků. Jenže tak vyhlížejí jen ty rozevřené a prázdné jehelníčky, a těch tu mnoho není. Ty, na nichž sedí motýli, jsou sevřeny a hlavičky jejich špendlíků se pevně přidružují motýlích těl.“⁵⁸ Autorovo pozorování kromě dobré znalosti morfologie rostlin zaujme využitím deminutiv, která (díky kumulaci) můžeme považovat za projev intenzivního emocionálního vztahu k líčené skutečnosti. Zdůraznění subjektivnosti vypravěčskou ich-formou v kombinaci s deminutivy, metaforami, přirovnáními, často jakoby připomínajícími dětské (či „prvotní“) vidění přírody, je dalším ozvlášťujícím prvkem. Svá vyprávění F. Fric občas doplní poeticky laděnou vsuvkou, prozrazující schopnost básnického vidění reality: „Obloha je jako chrpa... nad keřem nízkého černého bezu stojí na svých perleťových křídlech moucha pestřenka a neúnavně bzučí, v hrabance se batolí veliký brouk střevlík a teď z obilného lánu přiletěl na šipkový keř zelený koník. Sedí chvíli nehnutě, mžourá šedými kukadly do přítmí lesíka, pak si čistí dlouhatánská tykadla a dává se do zpěvu... V rozhovoru mezi pšenicí se přede mnou rozletují celé roje modrásků, co deset, dvacet kroků mi přes cestičku, o které nikdo neví, přeskočí nádherný zelený koník nebo přelege brouk. Nad hladinou klasů se vzduch chvěje jako nad rozžhavenou plotnou a v zrajících klasech praská...“⁵⁹ Brněnské nakladatelství Blok vydalo v roce 1977 výbor z Fricových próz *Mysliveckou stezkou*. Redaktor brněnského vydavatelství Blok Jaroslav Novák v doslovu ke knize charakterizoval autorovu tvorbu následovně: „Žádný převrat v naší literatuře o přírodě, ale přitom skutečně solidní spisovatelská práce.“⁶⁰ Příroda je ve Fricově díle vždy součástí lidského života, Fricovy prózy ji čtenářům nejen zasvěceně přibližují, ale zároveň je učí, jak ji chránit. (F. Fric spolupracoval rovněž s Československou televizí a Československým rozhlasem.)

Všichni výše zmínění autoři podali obraz jesenické přírody každý po svém, každý jinak, podle svého osobního založení a svých zkušeností.

Prózy s přírodní tematikou jako oblíbený beletristický žánr mohou být dílčím příspěvkem k poznání kraje, který byl po dlouhou dobu pro českého čtenáře terra incognita.⁶¹

58 Fric, F.: *Bílá manéž*. Brno: Krajské nakladatelství, 1962, s. 64.

59 Fric, F.: *Ozvěny ticha*. Brno: Blok, 1969, s. 65 – 66.

60 Novák, J.: *Doslov*. In: František Fric. *Mysliveckou stezkou*. Brno: Blok, 1977, s. 190.

61 Svým vyznáním obdivu k Jeseníkům by do této kapitoly spadal rovněž M. Rusínský knižnou fejetonů *Země vítu člověka*, ale z žánrového hlediska se zde nejedná o přírodní prózu sensu stricto.

Na rozhraní prózy s přírodní tematikou a žánru povídky jsou situovány *Historiky z Rejvízu Věry Lejskové*⁶² (* 1930 Žeravice u Krnova). V úvodu Lejsková vysvětluje, co ji vedlo k sepsání těchto textů, inspirovaných pravděpodobně vlastními zážitky, setkáními s lidmi a historikami, které od nich vyslechla: „Ačkoliv pocházím z Moravského Slovácka, zamilovala jsem si kraj pod Pradědem, prosáklý rovněž hudebností, byl přirozeně od Moravského Slovácka značně odlišnou. Mimo jiné zde má rodové kořeny Franz Schubert, v jehož jménu jsme také s manželem založili v Jeseníku soutěž pro klavírní dua...“⁶³

K Jeseníkům si Lejsková vytvořila citový vztah, jako ostatně řada jiných spisovatelů, o nichž již byla řeč: „Ale já jsem si zamilovala také přírodu tohoto kraje: nemohu-li v noci spát, procházím se „svými“ lesními pěšinkami a průseky, brodím se „svými“ potůčky, chodím na „své“ skály a sedám na „své“ pařezy... A zamilovala jsem si i lidi, kteří zde žijí, nebo lépe řečeno žili, neboť toto moje povídání vznikalo před čtvrtstoletím, a mnozí z lidí, kteří jsou zde uváděni (většinou pod cizími jmény) už dnes nežijí, a mnohé zde líčené životní situace už dnes nejsou pravda, tolik na vysvětlenou, pokud by se současným návštěvníkům jevil Rejvíz v jiném světle.“⁶⁴ V textu líčení přírody v současnosti také převažuje, popř. autorka zobrazuje prostředí rekreační chaty, uvádí charakteristiky osob. Jde o umělecké dynamizované popisy (popis reportážního charakteru) všedních dnů, popř. vyprávění skutečných příběhů s využitím literární stylizace a jazykových prostředků typických pro umělecký styl, popř. pro beletrizované publicistické útvary (reportáž, fejeton, črta, sloupek).

Z úvodu *Historiek z Rejvízu* vyplývá, že obsahem textu Věry Lejskové jsou skutečnosti, které se odehrávají v období dnes označovaném jako „reálný socialismus“ (tedy před více než čtvrt stoletím); není to řečeno explicitně, ale implikováno pojmenováním skutečnosti spjatých s tímto obdobím.⁶⁵ Důležitou úlohu hrají vlastní zážitky autorky a její subjektivní pohled na svět kolem sebe, její zkušenosti ze setkání s lidmi; autorka se tím netají, např. text kapitoly nazvaný *Rejvíz 25. ledna 1985* je stylizován jako subjektivní vyprávění v Ich-formě, i v jiných textech se setkáme se stylizací do formy, kterou bychom mohli nazvat „publicistickým rozhovorem“, který je typický např. pro K. Čapka v jeho fejetonech a cestopisných reportážích.

Druhou žánrovou oblastí, neméně důležitou pro poznání vývoje literatury z Jeseníka, a širěji z Jeseníků, je slovesná vrstva lidového folkloru.⁶⁶

Kraje, kde po staletí žili vedle sebe obyvatelé více národností, území, jimiž procházely a křížovaly se obchodní cesty, a oblasti, které měnily svůj charakter, když se v nich objevily možnosti pro obživu stovek a tisíců lidí, měly vždy pestřejší a mnohotvárnější vývoj lidové kultury. Jedním z takových území je i Jesenícko, kde se odědavna stýkaly dvě kulturní oblasti – česká a německá. Zeměpisná poloha Jesenícka určovala i jeho funkci zprostředkovatele migračních procesů v ústní lidové slovesnosti, zejména mezi Slováky a Němci. Slovesný folklor se zde realizoval na rozmezí kultury slovanské a germánské. Od roku 1945 se zde stýká oblast česká a polská, tedy dvě jazykové slovanské oblasti. Výzkum slovesného folkloru pak problematizuje skutečnost, že Jesenícko bylo vlivem převážně jeho horského charakteru a těžby nerostných surovin osídlováno především německými kolonisty, a tak došlo k tomu, že tento region byl postupně germanizován poměrně homogenně. Byli to tedy především němečtí badatelé, kteří zde prováděli sběry slovesného folkloru a zdejší němečtí autoři, kteří folklorní materiál beletrizovali.

62 Pianistka, pedagožka a publicistka. Vystudovala klavírní oddělení brněnské konzervatoře a Janáčkovy akademie muzických umění ve třídě prof. Fr. Schäfera. Jejím stěžejním životním zaměřením byla činnost v klavírním duu s manželem Vlastimilem Lejskem. Jako pedagožka působila Věra Lejsková 34 let na brněnské konzervatoři, kromě toho vždy tihla i k činnosti publicistické. Ta zahrnuje její spolupráci s denním tiskem i odbornými časopisy (Hudební rozhledy, Hudební nástroje, Opus musicum), píše komentáře, recenze, fejetony. Trvale spolupracuje s literární redakcí brněnského rozhlasu, spolupracovala s publicistickou redakcí Rádía Svobodná Evropa, zpracovala a v tisku publikovala historii moravských hudebních rodů, psala scénáře pro televizi v Brně a v Ostravě. Spolu s manželem napsala monografii o prof. Fr. Schäferovi (Moraviapress, Brno). Vydala: *Muzikantské namlouvání* (2000), *Historiky z Rejvízu* (2000), *Povídání o skřítčích* (2001), *Rozmluvy bez klavíru* (2002), *Moje Brno* (v tisku).

63 Lejsková, V.: *Historiky z Rejvízu. Co vše odvál čas*. Brno: Nakladatelství Šimon Ryšavý, 2000, s. 5.

64 Tamtéž, s. 5-6.

65 Např.: „až se přes rekreační středisko ministerstva vnitra propracoval k výběrové rekreaci ROH“ (s. 10); „neboť dlouho neměl řidičský průkaz, jen potvrzení SNB pro tyto cesty“ (s. 11); „za peníze ROH byla zakoupena obrovská opona, na níž barvami rovněž za peníze ROH vymalovali studenti vysoké školy scénografie v Praze...“ (s. 18); „při sklizni sena patřícího JZD do vlastních prostor“ (s. 27 – narážka na „socialistickou morálku“ – drobná krádež); „Na tomto faktu založil Radek také částečně svou existenci, která spočívá ve výpočtu: čím méně dělám, tím více si vydělám.“ (s. 13). Nechybějí ani narážky na osídlování pohraničí po válce: „Neobydlené chalupy chátraly, až nastala nová vlna osídlení pohraničí a sem přišli poněkud noví lidé. Neptišli sami, vzali sebou i buldozer a ten se jal srovnávat se zemí chalupy, které se zdály už k nepotřebě...“ (s. 9).

66 Martinek, L.: *Pověstový a pohádkový žánr v literatuře na Jesenícku*. In: Sborník bruntálského muzea, 2000, Bruntál: Muzeum v Bruntále, s. 78-93.

V této části přednášky se nebudeme věnovat životu pověstí a pohádky v lidovém prostředí ani úloze vypravěčů a posluchačů. Není to totiž možné především z důvodu zániku jedné kultury (německé), která tyto žánry v regionu především utvářela, a zároveň z důvodu absence systematictějšího etnografického výzkumu dané kultury a lidového folkloru z české strany.⁶⁷ Proto bude mít následující pojednání spíše heuristickou povahu, bude sledovat sběry a záznamy pověstí a pohádek na Jesenicku a mapovat stav jejich dnešního literárního zpracování. Věleňování pohádek a pověstí do literatury zkoumáme především z tematicko-geografického pohledu, méně nás bude zajímat hledisko estetické a umělecky hodnotové, ale ani tomu se v několika případech nevyhneme, máme-li zvážit umělecký přínos a výchovný zřetel díla jednotlivých autorů v této sféře. Je velmi svízelné podat ucelený nástin a vyčerpávající rozbor této problematiky.

První zápisy ústní slovesnosti ze slezské oblasti, do níž bylo Jesenicko zahrnováno (především oblast Hrubého Jeseníku), se objevují až ve 2. polovině 19. století. Zpočátku jsou pohádky, pověsti a povídky prvních sběratelů zapisovány spisovnou češtinou a jsou upravovány a vydávány jako lidová četba.

V rukopisných, tištěných sbírkách a regionálních časopisech najdeme desítky pověstí z nejrůznějších koutů Slezska. A přesto nám podávají jen zlomkovitou a matnou představu o jesenických pověstech. Nedostatků plynou mimo jiné i z toho, že zápisy nevystihují nebo zkresluji pravou podobu folklorní pověsti.

V meziválečném období vycházely pověsti stále častěji v knížkách, kalendářích a časopisech, prostřednictvím této četby pronikaly mezi čtenáře a některé z nich dokonce začaly znovu kolovat v ústní tradici; proto se dnes dá jen těžko oddělit jejich folklorní základ od literárního přínosu. Autoři v této době čerpají vesměs ze starších knih pověstí, vytvářejí horší či lepší adaptace toho, co čtenář četl dávno i nedávno a z čeho autor sestavil jiný, nově zkomponovaný celek. Po roce 1945 se pak zmnožuje počet vlastivědných publikací, tzv. čtení o kraji, do nichž vedle topografických informací zařazují vydavatelé i místní pověsti, často historicky zaměřené, převážně převyprávěné podle archivních záznamů. Dominující vlastivědně výchovná orientace těchto publikací měla prohloubit informovanost nově přichozího obyvatelstva o kraji, vyvolat k němu emocionální vztah. V 2. polovině 50. let probíhá tzv. boj o pohádku (také na stránkách ostravského Červeného květu), kdy se mnozí autoři snaží obhájit umělecké zpracování slovesného folkloru (zjednodušeně řečeno). Tyto snahy se projevují u několika spisovatelů čerpajících z folklorního materiálu na Jesenicku. Ti vycházejí z autentické lidové předlohy, které se někdy drží pevně, jindy ji opouští a dotváří podle vlastních představ, spojují několik motivů i variant apod.

Reprezentativní povahu německy zapsaných sbírek pověstí má zejména rozsáhlý soubor **Richarda Kühnaua** *Schlesische Sagen* (1910? – 1913 Lipsko), jehož tři svazky čítají dohromady asi 800 stran a obsahují přes dva tisíce záznamů. Materiál je uspořádán tematicky podle jednotlivých postav a představ. Většinou se jedná o látky pověrečné, asi jednu desetinu pak tvoří látky historické. Jednotlivé záznamy jsou číslovány, lokalizovány (např. Österreichisch Schlesien, Kreis Leobschütz, Bzk. Freiwaldau, Niederschlesien, Kreis Glatz atd.) a obsahují rovněž údaje o původu. Kühnau tento materiál shromáždil z kronik, rukopisů, časopisů a sbírek pověstí. Některé záznamy pocházejí přímo od lidových vypravěčů a v tomto případě je zápis vždy doplněn o jméno vypravěče, datum a místo, kde byla pověst zaznamenána.

Dalším důležitým pramenem je také kniha **Josefa Ullricha** *Volksagen auf dem Geissenke* (1934 Wiggstadl, dnes Vítkov, reprint 1993 Nürnberg, tj. Norimberk), jež obsahuje stručné zápisy obsahů 488 pověstí. Podobně jako u Kühnaua jsou pověsti očíslovány a lokalizovány v oblasti jednotlivých, evidentně samým Ullrichem vymezených oblastí v rámci Jesenicka (např. Sagen aus dem Bärner Ländchen, Sagen aus der Bodenstädter Gegend, Sagen aus dem Freudenthaler Ländchen, Sagen aus dem Jägerndorfer Kreiße), některé ovšem Jeseniky svou lokalizací přesahují (Sagen aus der Sternberger Gegend, Sagen aus dem Troppauer Kreiße). V obsahu knihy se zároveň nacházejí údaje o jsou jednotlivých vypravěčích nebo zpracovatelích pověstí (např. *Der Hungerberg bei Roben* – von Richard Kühnau, *Der Teufelsbader im Burgerge bei Jägerndorf* – Nach dem „Heimatbüchlein für Schleßien“ von Ulfred Lehnert). V příloze jsou publikovány pověsti zapsané ve formě balad (např. *Hunzaches*. – Von Bruno Hans Wittek, *Die überlistete Hexe*. – Von Maria Stona). J. Ullrich v úvodu sestavil také rejstřík pověstí z hlediska jejich motiviky, čímž materiál utřídl do určitých

67 Marta Šrámková ve studii *Slezsko a jeho slovesný folklór* (In: Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostravensis. Ostrava: FF OU, 1997, s. 112) uvádí, že „region Jesenicka a Bruntalska se odlišoval téměř homogenním německým osídlením. Folklorní charakteristiku této oblasti znám jen zprostředkovaně z některé německé literatury, která je jako celek pro našeho současného badatele velmi obtížně přístupná. Pro neúplnost informací tento region pomijím“.

tematických skupin (např. Sagen, die an Wotan und an seine Gemahlin Perchta erinnern: *Der Nachtjäger von Stadt-Liebau* – Nr. 1, Von Wassergeistern: *Der Wassermann in der Neudorfer Mühle* – Nr. 427). Některé pověsti jsou zajímavé uchováním českého pojmu v německém jazyku.⁶⁸ Nechybí zde ani rejstřík měst, obcí a jiných lokalit, k nimž se jednotlivé pověsti váží.

Přístup českých zpracovatelů pověstí z Jeseníků k německým předlohám byl rozličný. Tak výše již zmíněný Vladislav Hanák v roce 1956 formuloval velmi jednoznačný postoj k německy psaným pověstovým sbírkám: „Nechme ty německé (rozuměj: pověsti, L. M.) vědcům pro bádání, jestli hastrman z Libavé byl z Harcu či Korutan. (...) Překlady těchto německých pověstí by se našim dětem nelíbily. (...) Hlavní osoby jsou namnoze kruté a nelitostné, než aby naše děti jejich tvář pochopily a mravní naučení vzaly za své. (...) Snahou pověstí bylo dokázat, že Němci zde byli první a nepřetržitě a z této priority a kontinuity potom že bylo po právu vyvozováno i to, čemu my dnes říkáme Mnichov. (...) Německé pověsti nechme povoláním a napišme nové. (...) Tak jsem to zkusil.“⁶⁹ Je faktem, že například zmíněná Kühnauova sbírka obsahuje i pověsti velmi strašidelné, takřka hororové (například v oddíle Vampiresagen), proto by pro potřeby dětského čtenáře bylo nutné německé pověsti nejen přeložit, ale i literárně adaptovat. Jiným problémem je však Hanákovův způsob beletrizace těchto původních látek (o tom níže).

Obvyklým pramenem pro zpracování jeseníckých pověstí se stává rozsáhlá německy psaná tvorba Josefa Lowaga.⁷⁰ Je pravda, že nemáme zaznamenány staré pověsti původních slovanských obyvatel oblasti Jesenicka, protože německá kolonizace přišla v době velmi časně. Avšak mnohé z této lidové slovesné tvorby zůstalo v pověstech, které žily mezi německým obyvatelstvem a samozřejmě podléhaly změnám, jimž podléhají výtvoři lidové slovesnosti šířené tradicí. Právě s nimi se setkáváme v Lowagových sbírkách pověstí z jeseníckých hor. Při pozorném čtení narazíme na několika místech na vyslovené slovanský motiv, zejména v těch pověstech, v kterých má jejich historické jádro vztah k vzdálenějšímu oblastem, osobám i dějům: „Bei dem Dorfe Reihwiesen, einem der höchsten des ganzen Sudetengebirges, breitet sich die anfehnliche ebene Hochfläche des Moosbruches aus, eines Lorfmoores, welches die schwarze Oppa durchfließt und fröhrganz bewachsen gewesen fein soll... Da, wo jezt das Auge den Spiegel des großen Leiches erblickt, stand einst eine große Stadt, Hunstadt genannt. In diese kamen auch die mährischen Apostel Methodius und Cyrillus, um sie vom Heidentum zum Christentume zu belehren.“⁷¹

Vlivy prostředí a okolností však způsobily, že původní reálné skutečnosti i bájně příběhy byly přetvořeny novými obyvateli, v jejichž vědomí přežívaly. Byl to však proces přirozený, nenásilný, vyplývající z nové historické skutečnosti a poměrů. Lowagovy soubory můžeme v současné době ocenit především jako podklad pro případné převyprávění pověstí, neboť překlady, o které se pokusil Jaroslav Kočtář z Bruntálu působí již přežitě, zkostnatěle a umělecky neúčinně.

Z českých sběratelů meziválečného období lze ocenit práci Tomáše Čepa, který mj. otiskl cyklus pověstí pod názvem *Lidové povídky slezské o ohnivých mužích, hastrmanech, morách, čarodějnicích a čertech*,⁷² jejichž místní kolorit je podtržen slezským nářečím, které se nevyhýbá ani hrubšímu výrazu a drsnému vyjádření. Stejně syrové a neobroušené je i jádro povídek, proto estetický účinek je nutné hledat v básnické pohádkovosti námětu a epické šíři. Každá z pověstí je vyprávěna v různých obměnách. V některých případech bychom tyto varianty mohli navzájem srovnávat a podle společenských, politických a náboženských vlivů určovat jejich stáří. Autor tak sám neučinil, jednotlivé látky a jejich varianty jen evidoval.

68 Jde o pověst číslo 310 na str. 180 a číslo 314 na str. 282. Obě obsahují název Boschemucke: „Als er zur Boschemucke, dem Kreuz bei Branitz“ a „Auf ihm steht ein Kreutz, von Linden-bäumen umgeben, von den Leuten dort Boschemucke genannt“. Tedy, že na kopečku stojí kříž, obklopený lipami, tamními lidmi zvaný Boschemucke. Pochopitelně běží o český název Boží muka.

69 Hanák, V.: *Boj o pohádku*. Červený květ, 1956, s. 76–77.

70 Josef Lowag (18.9. 1849 Mnichov u Vrbná pod Pradědem – 14.3. 1911 Vrbná pod Pradědem) byl synem kováře. Absolvoval obecnou školu v Železně, kde pak pracoval jako pomocník v tamní hutí. Vystudoval hutnickou a hornickou školu a potom pracoval jako vedoucí mistr v dole. Už v mládí začal psát. Po *Führer für Würbenthal und Umgebung* (1888) a *Illustrierten Führer durch das Sudetengebirge* vyšla v roce 1889 povídka *Der Klausner von Engelsberg*. O rok později byl vydán soubor pověstí *Altaltersagen* (1890) a následovaly *Schlesische Volks- und Bergmannssagen* (1903) a *Sagen und Geschichten aus dem Altaltersgebirge* (1904). Staroněmecké povídky *Eichenlaub und Tannenreis* vyšly 1908 a posmrtně byl v roce 1920 zveřejněn Lowagův román *Schuld und Sünde*. Největší obliby dosáhly jeho povídky v nářečí *Aus der Heimat* (1907) a *Waldstimmen* (1911). Z druhého souboru přinesla v roce 1993 bruntálská verze týdeníku *Region* ukázkou v překladu J. Kočtáře pod názvem *Zámek a město Bruntál v pověstech a dějinách*. Lowagovy populární *Geschichten vom Förster Benedix* vyšly poprvé 1907 a v roce 1962 byly Josefem Walterem Königem nově přepracovány a vydány ve čtvrté edici. Tyto soubory povídek stává J. Lowaga do řady epických básníků a prozaiků, kteří psali sudetoslezským dialektem, jako Viktor Heeger, Josef Schmidt-Braunfels, Ferdinand Hanusch a Richard Sokl.

71 Lowag, J.: *Die Altalters-Sagen*. Zukmantel, 1884, s. 156.

72 Ve *Věstníku Matice opavské*, v ročníkách 1927–1928.

V knize *Staré pověsti slezské* (1934 Praha) Františka Jury a Richarda Jury se k jesenické oblasti vážou jen dvě pověsti – *Zpívající vodopád* a *Černá smrt*. Autoři neuvádí, odkud čerpali tento pověstový materiál, proto nelze určit, zdali se omylu v lokalizaci první jmenované pověsti dopustil upravovatel, či zda se chyba vyskytla již v předloze. V každém případě zde došlo k záměně Bílé Opavy za Bílou Opavici: „Uprostřed noci stála Pradědova družina v lesnatém chlumu pod skalnatým srázem divokého horského žlebu. Říčka, která nedaleko v lesích sbírá vodu, se vrhala s hučivým jekem ze skály a vodopádem se tříštila na balvanech v tisícere duhově zářící kapky. (...) 'Je málo tak krásných míst v mých horách! Tobě, má drahá vilo, dávám odměnou tento vodopád! Po tobě ať má jméno celá řeka. U pramene pak a při vodopádu ať ji podle tvoji bílé krásy nazývají Bílá Opavice,' promluvil Praděd.“⁷³

Svou koncepcí je zajímavá *Sbírka pověstí moravských a slezských*. I. (Brno 1948) Matěje Mikšíčka, který svou sbírku začíná velmi podrobnými životopisy Cyrila a Metoděje a líčením dějin Velké Moravy. Za tímto dlouhým úvodem teprve následují pověsti legendární a poté většinou historické či místní, které se váží k území Moravy. Pověst *Záhuba města hunského se váže k Jesenicku*, konkrétně k lokalitě Mechového jezírka, ve kterém je údajně potopeno Hunovo město.

Bohatá je také řada nejrůznějších sbírek pověstí rozmanitého zaměření, ať teritoriálního nebo metodického, od odborných až po vysloveně populární, v nichž materiál z druhé ruky převažuje nad autentickým podáním.

Problematika pověstových a pohádkových žánrů na Jesenicku byla odborně analyzována i před 2. světovou válkou, kdy byla publikována studie Emila Dvořáka *Praděd a Gill – slezští Krakonošové*.⁷⁴ Její autor se nejprve snažil porovnat nejznámější postavy jesenických pověstí – Praděda a Gilla – a potom ukazuje rozmanitost lidových pověstí a povídek, v nichž tyto postavy vystupují. Podstatnou část článku tvoří pověsti, například pověst o Opavici, o Švýčárně, o prvním slezském pramenu či o Gillovi.

Rukopisný soupis Anežky Šulové (19. 12. 1877 Hostice – 4. 12. 1954 Ruda nad Moravou) se řadí k nejobsáhlejším a nejzajímavějším lokálním souborům národopisného materiálu u nás vůbec. Autorka čerpala látku většinou z oblasti Šumperska a Zábřežska. Tyto pozoruhodné národopisné dokumenty by se však jako literární četba mládeže nemohly bezprostředně uplatnit, takže Eva Kiliánová pro jejich knižní vydání pod názvem *Obr na Šošole* (1964 Ostrava, 2. vyd. 1999 Štíty) provedla několik úprav: vypustila silně pověrečné, strašidelné a drastické motivy a epizody, které byly neúměrné základní dějové osnově nebo by vyprávění příliš zatěžovaly a ty, které odporovaly logice děje a naopak některé motivy pro vysvětlení doplnila. Kniha samotná neobsahuje nejen pověsti, ale také pohádky a humorky. Předěl mezi nimi však čtenář takřka nepostřehne, neboť Šulová rozdíl stírala a vypravěčské žánry sjednotila: „...pověsti rozvíjela do šíře pohádkové a pohádky lokalizovala, umísťovala je do severomoravských dědin a chalup, a tím je z vybájeného světa pohádek stahovala do domácího světa pověstí.“⁷⁵ A. Šulová po léta sbírala motivy, epizody a detaily, které si jednotliví vypravěči pamatovali třeba jen zkomoleně, izolovaně a mlhavě, a potom je shrnula, scelila; někdy dokonce spojila dva, tři i více příbuzných pověstí ve složitější celek. Shromáždila vydané starobylé a kuriózní látky a motivy, a to v takové úplnosti, jak se to podařilo málokterému našemu sběrateli. Ona úplnost se jeví i v detailech – například v tom, jak s mnoha podrobnostmi a reáliemi vykreslila pověrečné postavy, čerta, skřítku nebo divoženku, jejich vzhled, vlastnosti, chování i řeč postav. Zápisy A. Šulové se jeví jako dost složité, neboť jsou současně národopisným dokumentem i literárním výtvozem, kolektivní tradicí i její individuální úpravou.

Pokusem o umělecké zpracování pověstí byla kniha *Zpívající vody* (Ostrava 1962) Vladislava Hanáka. Publikace obsahuje osmnáct pověstí. Ze kterých pramenů autor čerpal, není v díle uvedeno. Na záložce obálky můžeme najít tato slova: „Staré tradiční pohádkové a pověstové postupy naplnil Hanák moderním obsahem, dal jim nový smysl, určil jim nové místo v současném životě. Polidštil svět dávných jesenických pověstí a přiblížil jeho hrdiny dnešnímu čtenáři... a najednou viděl, že svět, který tu nově tvoří člověk na troskách starého a odumírajícího, je jiný, než ten dávný svět pověstí, jak jej zachytily staré knihy a vlastivědné časopisy, jak si o něm vypravovali starší lidé. Svět jesenických pověstí se začal pod Hanákovým pohledem zvolna měnit. Dávní hrdinové ztráceli znaky výlučnosti, jimiž je vyzbrojili starší obyvatelé kraje, a žili životem, který se nelišil od všedního života prostých lidí.“⁷⁶ Sporná je umělecká hodnota knihy, neboť v nejlepším případě je možné ji

⁷³ Jury, F.: *Staré pověsti slezské*. Praha 1934, s. 11.

⁷⁴ Dvořák, E.: *Praděd a Gill – Slezští Krakonošové*. *Věstník Matice opavské*, roč. 39, 1934, s. 191.

⁷⁵ Šulová, A.: *Obr na Šošole*. Ostrava, 1964, s. 174.

⁷⁶ Hanák, V.: *Zpívající vody*. [Záložka obálky knihy]. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1962.

nazvat „variací“ na jesenické pověsti. Tyto variace, které odsouvají folklorně dokumentární a umělecký zřetel do pozadí a vyžívají se v dobrodružnosti pověstového námětu a v sentimentálním moralizování, jsou výsledkem hrubého, násilného zásahu do historického jádra pověstí. Hanák v některých pověstech velmi nešťastně směšuje děje dvou i více pověstí, mění jejich smysl, zaměření a ráz. I dobová odborná kritika měla k tomu jisté výhrady: „Domníváme se, že nelze novou historickou skutečnost danou tím, že se do jesenické oblasti vrátil český živel, aby nahradil dřívější německé obyvatele, dokumentovat takovým způsobem, jak se s tím setkáváme v tvorbě Hanákově.“⁷⁷

Původně časopisecky začaly ve sborníku Severní Morava vycházet *Pověsti severní Moravy*⁷⁸ od Miroslava Zapletala (15. 3. 1903 Chropyně – 8. 2. 1970 Šumperk). Knižně pak tato zajímavá pověstová sbírka vyšla v Šumperku v roce 1970 (vročení uvádí rok 1968). Zapletal čerpal z farního archivu v Rapotíně, ze sbírek Vlastivědného muzea v Šumperku a z tištěných českých a německých vlastivědných materiálů. Při sestavování látky postupoval tak, že shrnoval do jednotlivých okruhů tematicky příbuzné látky. Tím, že chtěl postihnout Šumpersko zejména topograficky a připomenout co nejvíce lokalit, převládají ve zpracování především místní, popřípadě historické pověsti. Tematicky jsou řazeny do těchto okruhů: O Pradědovi, Vysvobození losinské bílé paní a jiné pověsti z Velkých Losin, Čert v severomoravských pověstech, Loupežníci na Rabštejně, Léčivá voda a O silácích. Sbírkou představuje věrný obraz starší vrstvy pověstí Šumperska. Autor však neměl umělecké ambice, cílem jeho převyprávění bylo seznámit nové obyvatele těchto částí severní Moravy s historií a tradicemi jejich nových domovů.

Zvláštní smysl dostává regionální funkce pověstí v nové osídlených oblastech v pohraničí. Staré pověsti, někdy čerpané z německých pramenů, napomáhají osídlencům vytvářet vztah k novému domovu. Ukazují jim přírodní a krajinné pozoruhodnosti a dějinnou paměť kraje. Mezi čtenáři pak plní integrační vlastivědnou funkci.⁷⁹

Z hlediska zacházení s původními německými předlohami lze kladně hodnotit knihu Oldřicha Šuleře *Modrá štola a jiné pověsti z hor na severu* (1985 Praha). Tento soubor obsahuje třiatřicet pověstí, které autor roztřídil do čtyř oddílů: O jesenických vrcholech, O pokladech pod zemí, O jesenických vodách a O hradech a zámcích na Jesenicku. Každý z oddílů začíná krátkým úvodem, ve kterém Šuleř čtenáře poučuje o dnešním reálném pohledu na jednotlivé geografické jevy Jesenicka, „jednoho z nejkrásnějších koutů naší vlasti“. V úvodu autor uvádí: „Jesenícko je kraj opředený pověstmi. Vypráví se v nich o tajemných horských velikánech a jejich mocných vládci, ne jeden podivuhodný přírodní úkaz se vysvětluje jejich přízní či nepřízní, a někdy to vůbec nejsou jenom výplody obrazotvornosti, nýbrž básnivě obrazy dějů, jež se vskutku odehrály. Vypravěč se však vždy přiklání na stranu dobra proti zlu a dovede své sympatie přenést do srdcí těch, kdož mu naslouchají. Právě proto je lidová pověst v zobrazení života leckdy věrnější než dobové pergameny, že jej vysvětluje po svém a básnivě.“⁸⁰ V závěru knihy autor uvádí seznam pramenů, ze kterých čerpal, a to jak českých, tak i německých.

O. Šuleř nepochybně náměty a motivy předloh tvůrčím způsobem dotváří, aby na dětského čtenáře působil především sugestivitou uměleckého zpracování. Přitom se snažil neublížit tomu, co je v lidové slovesnosti živé a inspirující. Proto původní text případně zjednodušuje, doplňuje, zbavuje jej některých násilně vykonstruovaných či nelogických fabulačních poloh. (Na příkladu Šuleřova zpracování pověsti o mechovém jezírku na Rejvízu by bylo možné porovnat jeho přístup s postupem Miroslava Kubička.) Vedle progresivního kompozičního pojetí jsou hlavními přednostmi Šuleřových adaptací vyrovnanost vyprávění, uvážlivě volená slovní zásoba oproštěná od archaismů, promyšlená volba stylistických prostředků a současná syntax. O. Šuleřovi se podařilo najít nový způsob moderního přístupu k pověstovým látkám a jeho soubor patří k nejzdařilejším v daném žánru.

77 Franc, F.: *Vladislava Hanáka kniha pověstí*. Severní Morava, roč. 11, 1965, s. 74.

78 Zapletal, M.: *Zboření hradu Rabštejna*. Severní Morava, 1961, č. 6, s. 73 - 74; *Zakletá panna na Novém hradě*. Severní Morava, 1961, č. 7, s. 63 - 65; *Ze severomoravských pověstí*. Severní Morava, 1964, č. 9, s. 68 - 69; *Ze severomoravských pověstí*. Severní Morava, 1964, č. 10, s. 58 - 60.

79 Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, 1998, s. 127-128.

80 Šuleř, O.: *Modrá štola a jiné pověsti z hor na severu*. Praha, 1985, s. 7.

Pečlivě vydaná kniha *S příchutí Jesenicka* (2000), jejímiž autory jsou Tomáš Knopp⁸¹ a František Trávníček⁸², je rozdělena do dvou částí, přičemž v první se nachází deset pověstí a pohádek z Jesenicka (zpracoval a převyprávěl F. Trávníček), druhá příběhy, jež jsou víceméně pravdivé a které prožili lidé z Jesenicka (vypráví T. Knopp). Již v době svých studií germanistiky a bohemistiky se F. Trávníček zabýval některými problémy překladu německých pověstí ze Slezska do češtiny a v tomto ohledu je bezesporu poučeným autorem. Zpracování pověstí se vyznačuje dynamickým spádem vyprávění a kultivovaným literárním stylem. Soubor pověstí většinou ze starších dob, jsou buď vyprávěné přímo vypravěčem, nebo je vyprávěč vkládá do úst vypravěči jinému. Děj pověstí ze starší doby není většinou spojen se současností, nevyskytují se „anachronismy“ typické zejména pro pověsti a báje zpracované Sotirisem Joanidisem.

Druhou knihou, již si všimneme, je soubor *Rejvíz a báje z okolí. Báje a pověsti z okolí Rejvízu, lidově i trochu jinak* (Rejvíz, Rula 1997, 2000) Sotirise Joanidise. S pověstmi zpracovanými Joanidisem některé pověsti z výboru *S příchutí Jesenicka* spojuje líčení přírody, využití poetizačních jazykových prostředků a výrazů expresivně zabarvených.

Sotiris Joanidis přistupuje k tématu odlišně. Již v podtitulu sbírky pověstí *Rejvíz a báje z okolí. Báje a pověsti z okolí Rejvízu, lidově i trochu jinak* je signalizováno, že autor čerpá z lidových pověstí, ovšem netají se vlastním vkladem do zpracování.

Přes shodné rysy v jazykové stránce pověstí obou zmiňovaných souborů přistoupili jejich autoři ke zpracování odlišným způsobem. V pověstech *S příchutí Jesenicka* je zachován ráz a atmosféra lidové pověsti i v jazykovém zpracování, neobjevují se prostředky aktualizace působící jako anachronismy, jež jsou naopak frekventované v pověstech *Rejvíz a báje z okolí. Báje a pověsti z okolí Rejvízu, lidově i trochu jinak*. Je však zřejmé, že anachronickost není náhodná, ale je, stejně jako jiné kontrasty v užití jazykových prostředků, Sotirisem Joanidisem vytvořena záměrně.⁸³

Regionální ukotvení pověstí, a případně i pohádek, umožňuje obyvatelům regionu seznámit se s místem, kde žijí, s jeho dějinami a památkami. Posilují jejich regionální vědomí, navíc se tak děje nenásilně, v souladu s lidovou tradicí a společenskou normou. Živý jazyk pověstí, na něž jsme upozornili, i různost autorských rukopisů ukazují, že mají dodnes v literatuře z Jeseníků své místo a zůstávají i nadále podnětem pro tvorbu.

Regionální tradice literárních úprav lidových pověstí vznikla již v první polovině minulého století, pokračuje až do současnosti a znamená živou a produktivní větev literárního využití lidové pověsti. Tyto literární úpravy mají především vlastivědnou funkci: autoři se snaží upevnit citové pouto k domovu a vlastnímu kraji. Vydavatelé se snaží najít a podat pověsti, které jsou pro určitý kraj příznačné a osobité. Autoři literárních adaptací lidových pověstí jsou většinou ve svém životě a tvorbě se svým krajem osobně spjatí. Mezi takové autory patřil M. Bureš, jehož díla jsou zakotvena na Českomoravské vysočině.⁸⁴

Z Jesenicka k autorům tohoto typu lze přiřadit Igora Hornišera (* 22.10. 1966 v Šumperku).⁸⁵

81 Tomáš Knopp (*1965 v Ostravě). Absolvent Pedagogické fakulty v Ostravě, obor český jazyk – dějepis. Do r. 1995 učitel na gymnáziu Jeseník, od r. 1996 zaměstnanec nejprve okresního úřadu, nyní ministerstva zemědělství na Pozemkovém úřadu Jeseník. Vydal: *Čítanka z Jesenicka* (spoluautor, 2000, 2001), *S příchutí Jesenicka* (spoluautor, 2000), *Odzy vody a vzduchu* (spoluautor, 2001), *Děti neklidné Evropy* (samostatně 2003).

82 František Trávníček (* 1949 v Jeseníku). Absolvent katedry germánské a anglické filologie UP v Olomouci. V současnosti je učitelem Gymnázia v Jeseníku. Při zpracování knihy pověstí vycházel ze záznamů javornického rodáka a opavského gymnaziálního profesora Antona Petera, která byla vydána v roce 1860. Dalším cenným zdrojem informací bylo dílo faráře Adolfa Rompela, jenž se zaměřil především na oblast Vidnavska a Javornicka. Svůj záměr vydat knihu původních pohádek a pověstí, tehdy konzultoval s historikem Rudolfem Zuberem, který se obával ne-reálnosti vydání knihy z důvodu obsahu četných religiálních prvků. Proto autor s vydáním pohádek a pověstí severozápadního Slezska musel počkat až do roku 2000. [Za poskytnutou informaci děkuji jesenickému archiváři Květoslavu Growkovi. L. M.]

83 Podrobněji viz: Martinek, L.: *K jazykové stránce pověstí z Jeseníků*. In: Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Řada jazykovědná. Opava, Slezská univerzita, 2003, s. 82-86.

84 Šírovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, 1998, s. 126.

85 I. Hornišer je absolventem Gymnázia v Rýmařově se stavebním zaměřením. Prošel řadou profesí, od horníka, přes topiče v kotelně, čtyři roky pracoval na stavbách, kde postupoval od sanačního dělníka po mistra, rok působil v regionálním týdeníku *Patriot* v Bruntále jako redaktor, poté byl recepčním na horském hotelu, vedl Humanitární středisko pro kosovské uprchlíky a nyní pracuje jako kustod v Městském muzeu v Rýmařově. Od roku 1990 souběžně s touto hlavní činností hospodaří na 30 ha jako soukromý zemědělec (se zaměřením na chov koní). V roce 1995 zřídil v Malé Morávce, kde žije, soukromé muzeum „Kapličkový vrch“. Muzeum vydává i vlastivědné publikace, například *Vlastivědný list – informační zpravodaj muzea Kapličkový vrch* z července 1998 se věnuje historii školství v Malé Morávce a v Karlově. Z jeho dosavadní bibliografie ve sféře pověstí uvádíme: *Černý medvěd na Křížovém vrchu*. *Patriot*, č. 5, 1995. *O hromadách kamení na Čertově hoře*. *Patriot*, č. 12, 1995. *Loupežníci na Koblštejně*. *Patriot*, č. 22, 1995. *Labyrint tajemna aneb nevtříštní průvodce po Jeseníkách*. *Patriot*, č. 31, 1995. I. Hornišer je také autorem literární předlohy ke kreslenému seriálu z doby Třicetileté války „Klippel“. *Patriot*, č. 37-47, 1995. Hornišerovu publikační činnost z odborné historické a archeologické sféry zde neuvádíme.

Jeho soubor *Pověsti z Pradědovy říše I.* (1996 Malá Morávka), které si autor sám ilustroval, obsahuje deset pověstí z Hrubého Jeseníku. Z hlediska vstupu folklorní pověsti do literatury reprezentuje Hornišerův soubor prosté obsahové podání. Od prezentace pověsti ve vlastivědných publikacích se tato forma liší v tom, že jde především o pověst samotnou, a nikoliv jako doklad vlastivědného názoru. Přitom se tyto pověsti zařazují do širšího vlastivědného obrazu, mají být jeho doplňkem. Nesnaží se o uměleckou literární formu, jde v nich především o smysl a obsah. O. Sirovátka v této souvislosti litoval, že publikační činnost většinou neumožňovala vydávání těchto souborů, neboť mnohé neodpovídaly dnešním literárním požadavkům a tyto zápisy a sbírky z největší části mizely v pozůstalosti autorů. Zároveň s nimi také mizí zajímavé a někdy nenahraditelné doklady a je škoda, že neexistuje aspoň evidence podobných sbírek. Jen některé z nich spatří světlo světa jako místní publikace obecních úřadů, kulturních středisek, muzeí apod. Podobné pověsti jsou většinou psány v jednoduchém stylu. Autoři se snažili podat pověst tak, jak ji poznali z nejrůznějších pramenů, vyprávějí ji vlastními slovy, běžným jazykem, bez literární snahy.⁸⁶

Hornišerův způsob podání pověstí je sice jednoduchý a publikace vyšla vlastním nákladem autora za přispění sponzora, ale přesto se autor pokusil na malé ploše (většinou jedna až jedna a půl strany v publikaci o formátu A5) vyprávět příběh hutným a přitom kultivovaným stylem, na několika místech se setkáváme i s lyrizací syžetu.⁸⁷ Hornišer užívá také přímé řeči postav. V těchto momentech přesahuje prosté obsahové podání pověstí, vychází sice z autentického tvaru lidové pověsti a adaptuje určitou konkrétní variantu, rozvíjí však některé vlastnosti literárního slohu a prokazuje určité fabulační schopnosti. (Takový postup zvolila mj. E. Kilánová v pověstových knížkách z několika moravských regionů, především z Valašska, Lašska a jižní Moravy.)

Ojedinělým počinem v oblasti literárního zpracování pověstí je Hornišerův pokus o pověstový comics. V roce 1999 vyšel první sešit comicsu *Obrázky z Pradědovy říše*,⁸⁸ který I. Hornišer napsal a také ilustroval. Sešit obsahuje patnáct pověstí, většinou místních a historických, vyskytuje se i pověst heraldická (O znaku města Rýmařova, Znak Kobylků z Kobylího). Comics je žánrem vizuálně verbálním, je součástí knižní kultury, která splňuje jak estetické, tak zábavné, relaxační, popularizující funkce. Comics je synkretickým žánrem. Podstatné je, komu je ze strany autorů tento intersémiotický žánr určen (věk, žánr), zda poskytuje prostor pro humor, dobrodružství, poučení.⁸⁹ Po této stránce jsou Hornišerovy pokusy o pověstový comics zaměřeny na školní mládež, z pověstí si vybírají dobrodružný a akční epický příběh, slouží k poučení o historii kraje. Primát zde má stále textová část a výtvarná složka je spíše ilustrací textem vymezeného příběhu. V rovině představové se dominantou nestává obraz, ale příběh s morálitou, která má sociálně uznávanou etickou hodnotu. Do popředí vystupuje běžná sdělovací funkce s pevnou hierarchií hodnot. Autor zvolenou formou comicsu nakonec umožňuje vstup do obrazného světa široké škále vnímatelů, získává je pro určitý morální a etický princip téměř archetypálním způsobem. (Hornišerovy texty nevycházejí z tradice amerického comicsu typu Walta Dýsneje, spíše se drží domácí tradice, dané například Rychlými šípy Jaroslava Foglara.) Comicsem zprostředkované příběhy jesenických pověstí naplňují potřebu čtenáře po hře, napětí dobrodružství a stávají se ideálním světem přesných hodnot (zprostředkovaných folklorní tradicí) s výraznou expresivitou a nevyžadující přitom složitou konkretizaci. Každopádně se jedná o zajímavý a efektivní způsob intersémiotického průniku folkloru do populární (a přitom nepříliš komerční) literatury.

Jediným zjištěným umělecky svébytným pokusem o napsání tzv. umělé pohádky (bez kontaminování její fabule pověstí a bez násilných aktualizací) vztahující se k Jeseníkům je *Jak jel Šejtroček se štěbencem na Praděd* z knížky *Václava Čtvrťky* (4. 4. 1911 Praha – 6. 11. 1976 Praha) *Cesty formana Šejtročka* (1977 Praha). V. Čtvrtek v ní vypravuje o objednatelce štěbence (tj. klarinetu) hejkalem z lesa na Praděd u jičínského píšťaláře. Po zhotovení nástroje jej měl odvézt forman Šejtroček na horu Praděd. K dramatické zápletce dochází v momentu, kdy je na formanovi bruntálským zámekským pánem neregulérně vymáháno mýtné. To však Šejtroček odmítl a ujel z města. Drábí i se zámekským pánem, kteří statečného hrdinu dostihli v lese, byli potrestáni lesními pohádkovými bytostmi, když bruntálský pán si zapískal na ukořistěný štěbenec. Nakonec se kouzelný hudební nástroj dostal do správných rukou a hrál lidem pro radost.

86 Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, 1998, s. 132.

87 „Podzim se přehoupí do své druhé poloviny a na horách nastal čas, kdy je příroda nejkrásnější. Žluté břízy, červené javory, ráno křupe pod nohama zmrzlá tráva, a když na ni dopadne paprsky slunce, rychle se z ní zvedne pára a uschne. Nastal čas, kdy pasáček vyháněl jen kousek od vsi.“ (Hornišer, I.: *Kuželkari na Koblštejně*. In: *Pověsti z Pradědovy říše*. I. Malá Morávka, 1996, s. 10.)

88 Vydalo sdružení občanů Severomoravský PATRIOT 1999, 20 s.

89 Urbanová, S.: *Comics – recepty předpoklady a dispozice*. In: *Literatura a komerce*. Olomouc: FF UP, 1994, s. 56.

Pohádka V. Čtvrťka je bohatá na dialogy a zaujme zejména hojným užitím méně obvyklých výrazů a slovních spojení (veřtat, odhnátat, mutace, přehodilo se mu v hlavě, hemejřit, neorazit klapky, fraj od poplatků, barvit se jako krocaní sláva, kola rebencují, šlehnout bičem křížem jako na ámen, študýje, hnát tupým, ostrým přišťuchovat, kvíkání, skočit žabkou, ostřicové hlásky atd.). Spád děje umocňují hojná dějová slovesa. Autor se tu projevuje jako skutečný mistr svého pohádkářského řemesla.

Čtvrťkův vztah k tradiční klasické pohádce byl volný, nebral si motivy a zápletky z lidové pohádky, nýbrž si je vymýšlel samostatně. Čtvrtek psal tedy pohádky umělé, avšak umístěné do minulosti a zalidněné postavami, jaké čtenář zná z tradiční lidové pohádky. (...) Čtvrtek nečerpal z tradičního fondu pohádkových syžetů, nýbrž spoléhal na vlastní pohádkovou invenci. Na základě žánrové pohádkové formy i formy pověstové vytvořil samostatnou autorskou pohádku: jeho pohádky upomínají tradiční pohádku a pověst, spočívají však na vlastní autorské imaginaci.⁹⁰

Za umělecky problematickou by bylo možné označit knihu *Jesenické pohádky a pověsti* (1992 Olomouc) šumperského učitele **Miroslava Kubička** (* 1. 10. 1934 v Dolním Městě). Publikace obsahuje dvacet pět pohádek a pověstí, přičemž v řadě případů došlo k promísení obou žánrů: pověsti pravidelně pracují s pohádkovými motivy a pohádky se naopak snaží zviditelnit historické jádro. V některých kapitolách příběh přesahuje své žánrové vymezení pohádky nebo pověsti. Žlutá jeskyně popisuje dobrodružství kluků z Klubu vlčího zubu. Pověst Loupežníci z Rabštejna byla zarámována do vyprávění vedoucího skupiny mladých horolezců. (O. Sirovátka se domníval, že splývání pohádek a pověstí v literatuře dává nové umělecké možnosti.⁹¹)

Jednotlivé texty autor netřídil žánrově, tematicky či jiným způsobem do větších celků, proto jsou v podstatě náhodně a volně řazeny za sebou. Rovněž prameny, ze kterých autor čerpal, nejsou uvedeny. Celou knihou se prolínají dvě výrazné tendence: zřetelná modernizace a humoristické ladění. U obou tendencí obecně hrozí nebezpečí nepřírozeného přehánění, které vyvolává jen žalostně trapný dojem. Tomuto nebezpečí se Kubiček místy nevyhnul. Snažil se ukotvit pověsti v současném světě faktograficky i stylisticky, pokoušel se tedy o včlenění lidové pověsti a pohádky do umělecké literatury. Výsledek je možné posuzovat jedinečně na základě čtenářského vkusu: „V tu chvíli řekl čaroděj tse-tse a z rytíře byla moucha.“⁹² „Starý vodník začal tloustnout, takže se nechal přemluvit a docházel na ambulantní léčení, které také zásluhou správné životosprávy bylo velmi úspěšné.“⁹³ Parodizace ustálených pohádkových motivů, loci communes, topoi, syžetů není ničím neobvyklým, připomeňme například pohádky Josefa Lady. M. Kubiček však má problémy se spojením rozdílných motivů, rozbíhají se mu jednotlivé tematické celky, líčení je rozvěklé, nevěrohodné, chybí gradace. Příkladem může být Kubičkem „zpracovaná“ pověst o mechovém jezírku, kde chybí provázanost příčin a následků činů hrdinů. (Stejnou pověst umělecky daleko lépe zpracoval O. Šuleř.) Autor přesvědčivě pracuje s jazykem v pasážích, kde se pokouší o lyrické zobrazení přírody, zatímco epické postupy se mu vymykají z ruky.

Mohli bychom polemizovat také s Kubičkovým často neústrojným aktualizováním pohádek. Zmíněný O. Sirovátka upozorňuje na to, že mnozí autoři umělých pohádek koncipují pohádku jako příběh ze života, do něhož vstupují kouzelné prvky.⁹⁴ Nejde tedy o nic neobvyklého. Podle olomouckého literárního historika a kritika Josefa Galíka „...může být pozitivním příkladem právě způsob, jak se autor vypořádá s nutností uvážlivě pracovat s milostnými motivy, které nemohl s ohledem na zkušenosti malých čtenářů z výchovných důvodů pojmenovat naplno.“⁹⁵ Co však Kubiček nepojmenoval naplno? „Na draka se jezdily dívat výpravy ze všech možných zemí, i z daleké Číny. S těmi Číňany a snad i s Japonci přijel i kouzelník Hoň-Si-Ho, který si hned nechal ukázat cestu k dračí jeskyni. Co se tam stalo, nikdo neví.“⁹⁶ A tento příklad není ojedinělý.

Linie umělé pohádky jsou několikeré. Do čapkovsko-poláckovské, s humorným nábojem a nadsázkou, byl patřil zmíněný V. Čtvrtek. M. Kubiček by spadl do linie autorské moderní pohádky.

90 Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, 1998, s. 141 a 143-144.

91 Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, 1998, s. 197.

92 Kubiček, M.: *Jesenické pohádky a pověsti*. Olomouc 1992, s. 20.

93 Tamtéž, s. 28.

94 Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, 1998, s. 179.

95 Galík, J.: *Vychozená knížka*. Severní Morava, 1992, s. 75.

96 Kubiček, M. *Op. cit.*, s. 86.

Literární adaptace a úpravy pohádek (a to platí rovněž pro adaptace jiných folklorních druhů, hlavně pověstí) by měly čtenáři zprostředkovávat a tlumočit v literární formě povahu a dojem autentické folklorní skladby. Kromě zásady národního, regionálního nebo lokálního původu variant by měl dbát autor, jenž adaptuje lidovou pohádku nebo pověst, na to, aby nevkládá do stylizovaných textů různé vložky, motivy, detaily a postavy, které pocházejí z jiné tradice nebo které si sám vykonstruoval. V literárních adaptacích a převyprávěních lidových pohádek se však objevují postupy, které se odchyľují od věrného převodu folklorní skladby a dospívají k volnějšímu pojetí adaptace. V těchto případech se dá hovořit o volných, svobodných variacích na motivy lidových pohádek.⁹⁷ Jak jsme viděli na citovaných ukázkách, ne vždy M. Kubiček se těchto zásad při adaptacích jesenických pohádek a pověstí přidržel, proto lze v jeho případě hovořit o volných variacích na tyto pověsti, alespoň co se týče knihy *Jesenické pohádky a pověsti*.

Je třeba vzít do úvahy i skutečnost, že aktualizace folklorní pohádky sama o sobě ještě nevytváří estetickou kvalitu.⁹⁸ A co se týče pověstí, pak v lidovém prostředí většinou její estetická funkce ustupuje do pozadí, je sekundární. Většinou žila jako zpráva a informace, jako vysvětlení a poučení. O. Širovátka se přimlouvá za to, aby autoři při literární prezentaci vrátili pověsti její původní platnost. Jednotlivé regiony by bylo možno představit prismatem pověstových dějů. To by však vyžadovalo jiný literární přístup – nikoli vysloveně umělecký, nýbrž takový, jenž se poučil na tzv. literatuře faktu.⁹⁹ V této souvislosti možné ocenit Kubičkovu znalost reálií a s tím spojenou schopnost vystižení atmosféry jesenické krajiny (M. Kubiček vydal sbírky poezie *Dny sluncí*, 1963, a *Pohádkové Jeseníky*, 1993, Opava) i jeho zásluhu o přiblížení některých atraktivních přírodních lokalit a jejich geologických zvláštností. V tomto duchu pak M. Kubiček pokračoval v knize *Pradědovy pohádky* (1996 Zábřeh) a *Hornoháněcké pohádky a pověsti* (1997 Zábřeh).

Také po 2. světové válce lze najít několik závažných odborných studií, které se týkají pověstového žánru na Jeseníku. K nim patří s *Tajemství Petrových kamenů Josefa Bezděčky* ve vlastivědném sborníku Severní Morava. Autor si nejprve klade otázku, proč si Petrovy kameny získaly takovou proslulost a kdy se tak stalo. „Od nepaměti byly Petrovy kameny výraznou konfigurací na oblých hřebetech Jeseníků, proto se staly předmětem báji a pověstí. Snad i časté mlhy pohybuující se v tomto prostoru přispěly k vytváření atmosféry jejich tajemnosti.“¹⁰⁰ Podle kterého Petra však byly pojmenovány? Německé pověsti z počátku 20. století uvádějí, že jsou pojmenovány podle apoštola Petra, který tu kdysi obracel na křesťanskou víru pohanské Germány; jiná pověst vypráví o malíři Petru Hagenbachovi, který z kláštera unesl jeptišku a prchal s ní přes Jeseníky do Drážďan. Podle českých pověstí Petrovy kameny pojmenoval císař Leopold I., který nařídil skálu vykropit svěcenou vodou a postavit tam boží muka s Petrovým obrazem, aby je „očistil od zlých duchů“. Snad je tato verze nejbližší k pravdě. Byla by tím vysvětlena zvláštnost, že z více než stovky jesenických vrcholů vyšších než 1 000 m. n. m. je jediné v tomto případě pojmenování odvozeno z osobního jména.

Jesenicko a širěji Jeseníky mohou být po bádání slovesného folkloru zajímavé tím, že se zde můžeme setkat zároveň s verzemi českými a německými,¹⁰¹ přičemž je charakteristické, že určitý motiv, látka, verze nebo žily na území jak českého etnika, tak i za jeho hranicemi, překračovaly tedy státní i jazykové hranice. Regionální ukotvení pověstí, a případně i pohádek, umožňuje obyvatelům regionu seznámit se s místem, kde žijí, s jeho dějinami a památkami. Posilují jejich regionální vědomí, navíc se tak děje nenásilně, v souladu s lidovou tradicí a společenskou normou. Vazbou na jazyk (zejména na dialekt) sehrávaly i důležitou úlohu v národně-uvědomovacím procesu, mnohdy plnily i funkci „vyšší“ literatury.¹⁰²

97 Širovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, 1998, s. 114–116.

98 „Úroveň autorských zpracování folklorní látky je závislá nejen na autorově vztahu k autentičnosti folkloru konkrétní oblasti, ale také na jeho pojmání dítěte coby adresáta nově vzniklého textu. nejlépe jsou na tom ty literární transpozice, které respektují autenticitu původního folkloru, nejhůře autorské pohádky a pověsti v tzv. tradičním lidovém duchu s aktualizovaným podtextem přizpůsobeným dítěti. Autoři, kteří pojmají dětský svět jako imanentní charakteristickou črtu lidského fenoménu, (...) neomezují se ve zpracování folklorní látky na anticipaci dětského přijetí a vytvářejí texty sémanticky a tvárně bohaté, zajímavé pro všechny věkové kategorie. Naopak autoři, kteří dětskou intenci uměle implikují, nerespektují podstatu např. principu tajemství smrti, iniciace, archetypální časový motiv, často čtenáře poučují, přesvědčují ho, (...) rozcházejí se s původním posláním a jejich díla se stávají utilitárně uzavřená. Je zajímavé, že výsledná úroveň včleňování folkloru do literatury není závislá jen na odborné erudovanosti v oblasti folkloru, na míře odvozenosti, ale trvale souvisí s pojmáním dětského adresáta.“ (Urbanová, S.: *Literatura pro mládež v regionu*. In: *Metamorfózy dětské literatury. Přehled české literatury pro děti od roku 1945 po současnost*. Olomouc: Votobia, 1999, s. 161–162.)

99 Širovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, 1998, s. 135.

100 Bezděčka, J.: *Tajemství Petrových kamenů*. Severní Morava, 1985, s. 62.

101 Šrámková, M.: *Op. cit.*, s. 136. Cituje k tomu G. Jungbauera: „Národové, kteří žijí jako sousedé v jedné a téže zemi a prožívají stejný osud po staletí, musí mít v svém souhrnu pověstí mnoho společného.“ (Jungbauer, G. *Německý národopis v ČSR*. In: *Československá vlastivěda, řada II. Národopis*. Praha 1936, s. 348.)

102 Šrámková, M.: *Slezsko a jeho slovesný folklór*. In: *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostravensis. Ostrava: FF OU, 1997, s. 133.

Pomocí regionálního zakotvení jsou folklorní žánry i bytostnou součástí a prvkem národní kultury. Na rozdíl od umělecké literatury je lidová slovesnost silně regionálně a místně diferencována. Takové difference umělecká literatura nezná. Sice se zčásti uplatňují v tzv. regionální, krajové literatuře, avšak ta má pro celý vývoj národní literatury pouze okrajový význam. Literatura je totiž v podstatě centralizována, vychází z určitého literárního a politického centra. Naproti tomu folklorní slovesnost je organizována jinak. Krajové a místní rozdíly se v ní nápadně uplatňují a každá regionální a lokální varianta má stejnou platnost a hodnotu.¹⁰³

Zatímco literatura směřuje k funkci umělecké, folklorní slovesnost je funkčně rozrůzněna. Některé folklorní druhy – jako třeba písně nebo pohádky – plní především funkci estetickou a zábavnou. V lidovém podání však žijí žánry, v nichž je estetická a zábavní funkce v pozadí a dominantní jsou funkce jiné: tak pověst chce dát posluchači poučení, vysvětlení a informaci, zaklínadlo mělo magickou, zázračnou funkci, svatební nebo fašankové písně a popěvky se zpívaly s funkcí obřadní, rozpočítadlo se přednášelo před hrou a mělo funkci praktickou, ukolébavka se zpívala, aby dítě usnulo. Folklorní slovesnost – podobně jako celé lidové umění – dávalo svým projevům zhusta jiné funkce než estetické a zábavné, folklor byl z valné části umění užitečné. Proto by se lidová slovesnost měla srovnávat nikoliv pouze s literaturou uměleckou, s beletrií a poezií, ale s celým rozpětím literatury, tedy i s literaturou poučnou, instruktivní a věcnou.¹⁰⁴

Názory folkloristy O. Sirovátky na funkci folkloru a hodnoty, které folklor obsahuje, jsou z hlediska cenné a poučné zejména tehdy, jestliže zkoumáme u regionálních autorů inspirace folklorem, případně skutečnost, zda jsou to hlediska estetická nebo jiná, která způsobují, že autor zůstal „vězet“ v regionu a nepřekročil jeho rámec, což mohlo být způsobeno i tím, že ve svém díle kladl důraz na regionální, lokální a krajová specifika, která nemusí být srozumitelná nezasevěným čtenářům odjinud.

Pro studium pověstí u nás dosud nemáme souborné dílo. Nutnost katalogů jako základů a východiska vědecké práce se v současné době pocituje intenzivně v zahraničí i u nás. O problémech, obecně provázejících zpracování pověstí v regionu, bylo pojednáno výše. Vystává však otázka, jaká specifická úskalí budou provázet výzkum pověstí v určitém regionu.¹⁰⁵

Zabývá-li se sběratel lidových pověstí hlouběji pověstmi určité oblasti, zjistí, že zpravidla ke každé látce, která je v regionu pevně zakotvena, existuje několik verzí. Která z nich však má vlastně „oprávnění“ zastupovat svou oblast? Je to nejrozšířenější z nich, nebo ta, která je podána nejvyšší literární formou? Máme dát přednost té verzi, která jeví nejvíce shod s typem obecně českým, nebo naopak látce s prvky ojedinělými, tvořícími jakousi „krajovou“ modifikaci?

Dosud tato otázka nebyla uspokojivě vyřešena především proto, že průzkum jednotlivých oblastí nebývá proveden tak soustavně, aby se tato problematika vůbec zdála důležitou. V běžné sběratelské praxi záleželo víceméně na náhodě, která z místních modifikací určité látky „reprezentovala“ obec nebo oblast v širším celku. Bývala to varianta získaná od nejochotnějšího jedince nebo vypravěče, který byl v obci považován za vypravěče nejlepšího, bez ověření jeho typičnosti širším a zejména soustavným studiem celého prostředí.

Závěr naší přednášky bude tvořit letmý pohled na autory a díla jedné z nejrozšířenějších a čtenářsky nejoblíbenějších oblastí zábavné literatury, tzv. detektivního žánru.

Autorem, který zasadil svůj detektivní příběh na Jesenicko, je **Pavel Hejman**. Pro své romány si vybíral nejrůznější prostředí, někdy i exotická. Kulisy, v nichž se odehrává děj *Domu za duhovou zdí* (1967), představují divoká příroda Hrubého Jeseníku, okolí Karlovy Studánky a město Jeseník. V prostorách bývalého kláštera, v psychiatrické léčebně Smrk, v „domě ztracených duší“, se jednoho dne objeví kapitán Chrástek, který přichází vyšetřit záhadné okolnosti vraždy bývalého německého zločince Franze Moose. Hlavní hrdina je postaven před zdánlivě nevyřešitelný úkol odhalit vrahu a objasnit motivy, které ho vedly k tomuto činu. Neodradí ho ani prvotní nezdary ve vyšetřování a za pomoci svých spolupracovníků i místních zaměstnanců, zejména obětavé jeptišky Filiberty a bystré doktorky Dvořákové, nakonec pachatele vypátrá.

103 Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, 1998, s. 18-19.

104 Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AVČR, 1998, s. 19.

105 Při analýze takové problematiky se dá postupovat dvojím způsobem a oba přístupy navzájem doplňovat: jednak podrobně rozebrat místní fond, jednak srovnat lokální repertoár pověstí s jinou oblastí. Přitom je nutné si všimnout nejen pověstí samých, ale i typů vypravěců, rozdílů ve vypravěčském přednesu a stylu, typů pověstí a posléze postav a motivů. Jinou cestou může být také snaha odhalit rozdíly v povaze a myšlení lidí určitých regionů především na rozdílném výskytu jednotlivých druhů pověstí a na povaze démonologických postav a konfliktů; příznakem těchto odlišností je např. pojetí postavy vládce hor. (Srovnání tohoto druhu by však vyžadovalo samostatnou studii.)

Děj detektivní novely se ovšem neodvíjí v této jediné fabulační linii a na konstrukci klasického detektivního schématu vítězného boje dobra se zlem jsou navrženy další dějové složky, v nichž autor sleduje prchavé proměny lidských citů a vztahů. Z mnoha postřehů ze života v sanatoriu nabýváme dojmu, že svět za vysokou zdí, svět duševně chorých, se často jen málo liší od světa, jemuž jsme se naučili říkat normální.

Další autorkou detektivně pojatých povídek je **Eva Kačírková**, dívčím jménem Navrátilová. Narodila se 26. ledna 1937 v Olomouci, kde vystudovala jedenáctiletou střední školu a poté Přírodovědeckou fakultu UP, obor biologie a chemie. Po promoci v roce 1959 učila tři roky na základních devítiletých školách v okolí Olomouce. V letech 1962-1963 pracovala jako laborantka ve Výzkumném ústavu antibiotik v Roztokách u Prahy a později ve Výzkumném ústavu živočišné výroby v Uhřetěvsi. V následujících letech byla s různými přestávkami zaměstnána jako písařka v Podniku Armabeton v Praze, jako referentka v dopravním oddělení podniku zahraničního obchodu Melitalimex a jako administrativní pracovnice ve stavebním středisku a v projektovém ústavu hlavního města Prahy. Od roku 1973 se profesionálně věnuje literatuře.

V roce 1975 Kačírková debutovala souborem šesti povídek *Masožravé rostliny*, z nichž titulní povídka situovala do prostředí jesenických lázní a jejich okolí. Vypravěčkou příběhu je manekýnka a módní návrhářka z Prahy, která se sem na sklonku léta přijela rekreovat. Během svého pobytu však začíná odhalovat nesrovnalosti kolem již zapomenuté vraždy sochaře Roberta a jeho domnělého vraha – jeho bratra Jendy. Při objasňování případu zjišťuje, že za všemi tragickými událostmi stojí bezcitná a povrchní Tamara, kterou oba muži milovali. Tu nakonec označí za pachatelku vraždy, neboť se prokáže, že zavinila smrt svého muže Roberta. Povídka hraje i na romantickou strunu čtenářů v podobě hrdinčiny lásky k lékaři Karlovi. Jejich vztah ovšem zůstává nenaplněn a hrdinka se vrací zpět do Prahy.

Sama autorka o svých povídkách říká: „Moje příběhy jsou vysněné. Nikdy se nestaly a doufám, že se taky nikdy nepříhoda. Zlo duchové, kteří v nich rozvíjejí děj, jsou však hnáni vlastnostmi, s nimiž se už každý z nás ve svém okolí setkal, byť zdánlivě v neškodné formě: sobectvím, bezohledností, chamtivostí, nedostatkem lásky. Devět tisíc devět set devadesát devět z těchto lidí se nikdy nedopustí zločinu, totiž: zločinu, který by byl postižitelný zákonem. Dopouštějí se jen drobných křivd na svých spolupracovnících, sousedech, manželkách či manželech, rodičích a dětech. Na sobě samých. Otravují vzduch jako chřipkový virus.“¹⁰⁶

O tom, že dnes s pousmáním čteme povídky Evy Kačírkové, odehrávající se mnohdy v exkluzivním a bohémském prostředí reálného socialismu, vypovídá ironizující převyprávění obsahu povídky Tomášem Vlazlem v jesenické revui Hlava.¹⁰⁷

Podobně budí rozpaky četba knihy *Zvláštní zážitek* (1987) prozaičky, básnířky a autorky společenských a psychologických próz i knih pro mládež **Hermy Svozilové – Johnové**. I ta nezůstala ušetřena „nového čtení“ Tomáše Vlazla v Hlavě.¹⁰⁸ Autorka se narodila 29. srpna 1914 v rodině prostějovského advokáta, navštěvovala gymnázium v Prostějově, poté studovala lyceum v Saint-Germain ve Francii a své středoškolské vzdělání zakončila maturitní zkouškou v Praze v roce 1934, kde pak pokračovala ve studiích na právnické fakultě a na Svobodné škole politické, obor novinářství. V roce 1935 pobývala delší dobu v anglickém univerzitním městě Oxfordu. V roce 1937 se provdala za významného sociálně demokratického politika JUDr. Oldřicha Johna. Po válce studovala filozofii a práva, vedle toho vyvíjela intenzivní kulturně politickou činnost, zastávala různé funkce v sekci spisovatelského svazu i v osvětových organizacích. Od roku 1959 vedla zahraniční oddělení Ústředního domu lidové tvořivosti a od roku 1966 pracovala v zahraničním oddělení Svazu československých spisovatelů v Praze.

Román *Zvláštní zážitek* je příběhem dvou bratrů, Arnošta a Vojty, věkem i povahou poměrně odlišných, kteří přijeli z Prahy do Jeseníků prožít společnou podzimní dovolenou. Jejich pobyt na odlehlejší místo v lůně přírody má být staršímu Arnoštovi rekonvalescencí po těžkém psychickém traumatu a mladšímu Vojtovi pak vytržením z každodenního koloběhu a oživením jeho dosud stereotypního života. Jinými obyvateli samoty jsou dvě rozdílné ženy: krásná a chytrá překladatelka Olga a její primitivní spolubydliči Baryna. Do počáteční pohody a klidu rozrušovaného stínem události souvisejících s neznámým zločincem, který vraždí a uniká trestu, nečekaně ve finále zasáhne ruka osudu a přinese hrdinům opravdu „zvláštní zážitek“. Totiž smrt, již Baryna našla v hořícím domě. Pokud jde o obec, která je nejbližší samotě a kterou autorka nazývá Hrbov, pak T. Vlazlo ji

106 Kačírková, E.: *Masožravé rostliny*, Praha 1975, s. 357.

107 Vlazlo, T.: *Masožravé rostliny Evy Kačírkové*, Hlava, 2002, č. 6, s. 21.

108 Vlazlo, T.: *Herma Svozilová – Johnová. Zvláštní zážitek*, Hlava 2000, č. 2, s. 15.

identifikuje jako Žulovou (s otazníkem). Setkáváme se tady také s reáliemi města Jeseník.

V literatuře z Jesenicka se tedy výrazněji objevuje problematika osidlování kraje s jeho mnohdy nelehkým a dramatickým průběhem. Literární díla čerpající především ze společenské současnosti před rokem 1989 (prózy Aleše Dostála a Milady Markalousové) i po něm (tady lze jako příklad uvést soubor povídek Anny Zonové *Červené botičky* z roku 2000, i když autorka žije v Moravském Berouně, tedy v podhůří Jeseníků) si zachovávají jistou čtivost v rovině psychologické a ekologické. Kvalitní próza s přírodní tematikou, podobně jako zdařile zpracované pověsti a pohádky z Jesenicka jsou důležitým pramenem poznání regionu, možností navázání citového pouta ke kraji v dalších generacích.

Historická próza vracející se do doby inkvizičních procesů a honů na čarodějnice nebo biograficky laděná beletrie věnující se zejména Vincenzi Priessnitzovi má pro svůj univerzální charakter a vysoce umělecké zpracování stálou čtenářskou přitažlivost. Naopak se zdá, že kronikářské zachycení rozvoje dělnického hnutí a podnikatelských aktivit německé buržoazie na Jesenicku má dnes pouze dokumentární hodnotu.

Pokud tady vznikly nějaké dodnes trvalé literární hodnoty nebo Jesenicko výrazně někoho inspirovalo, pak je to v námětové sféře česko-německých vztahů, problematiky česko-německého soužití před válkou, během ní a krátce po ní. Přičemž vzájemný průnik mezi strukturami literatury německého a českého jazyka vidíme pouze ve sféře folklorního sběru, konkrétně v pověstových žánrech. Mýtus Jesenicka je jiný v tvorbě spisovatelů, kteří tuto zemi opustili, a má odlišnou funkci. Pro ty, kteří odešli, představuje Jesenicko svět ztracený navždy. Pro ty, kteří přišli po nich, je tento svět základem vlastní budoucnosti.

Příklad rejvízského autora Sotirise Joanidise ukazuje, že je zde třeba počítat v sociologické i kulturně-společenské rovině s národnostní menšinou řeckou. (Romská, polská, ukrajinská či jiná národnostní menšina se dosud v regionu neprojevila žádným výraznějším uměleckým literárním dílem.) Problematika vztahu dvou rozdílných etnik a jeho odraz v literatuře založené na umělecké fikci, tedy na zprostředkovaném poznání, může přinést nejen podněty v diskusi o společné minulosti dvou národů a specifickým způsobem oživit komemoraci této minulosti, ale zároveň přispět do debaty o budoucnosti soužití ve sjednocené Evropě.

Od druhé světové války po odsunu sudetských Němců bylo několika generacemi osadníků vynaloženo velké úsilí o přizpůsobení se složitým a náročným podmínkám kraje, ale zároveň i o přizpůsobení si krajiny (s více či méně dobrým hospodářským výsledkem a ekologickým dopadem). Díky tomuto úsilí se potomci původních přistěhovalců zde mohou cítit doma. Charakter obhospodařované krajiny a předválečná lokální architektura¹⁰⁹ vedou vnímavého pozorovatele k zamyšlení nad svým místem v ní, ke stále znepokojující otázce „kdo jsme, odkud jdeme a kam směřujeme“ a k zamyšlení nad vlastními „kořeny“. Od úvah antropologického typu je pak už jen krůček k pozitivně formulovanému regionalismu jako teorii, jejíž podstatou je důraz na krajové východisko lidského myšlení.¹¹⁰

Kultura se rozvíjí jen v organické jednotě tvorby a recepce. Právě v souvislosti s regionem si uvědomujeme, že se rozvíjí pouze v teritoriálním překrytí tvorby a recepce. Osvětové chápání kultury, které dodnes přetrvává a které spočívá v „dobročinném“ přenášení kultury z centra do jeho zázemí, je konzervováním neúnosné disproporce mezi úzkým centrem aktivity a širokým recepčním zázemím, což nejen ochuzuje regiony, ale může blokovat samotný rozvoj celonárodní kultury. Ten se váže na kulturní aktivitu všech regionů, jinak se region v konečných důsledcích ocitne v samoobslužných sítích tzv. konzumní kultury. Kultura zásadně v sobě nese teritoriální atribut. Nemůže se stát jenom kulturou centra, musí se stát kulturou území. To souvisí se snahou o demokratizaci kultury, avšak současně s novým aspektem, že tato demokratizace se musí v mikroporostoru společenského teritoria stát demokratizací tvorby. Znamená to citlivěji než dosud brát v úvahu systémový vztah tvorby a recepce při utváření poetiky díla, poetiky autorské a skupinové tvorby, aby se mohl

¹⁰⁹ K této problematice viz zejména: Hron, P.: *Domov – kolébka lidskosti. Původní venkovská zástavba v oblasti Jeseníků, její zachování a rozvoj. I. II.* Moravský Beroun: Moravská expedice, 1999, 188 a 342 s.

¹¹⁰ S podobným problémem si museli poradit také naši severní sousedé. Poláci, kteří zabydlovali tzv. znovu získané historicky polské kraje, případně kraje, které jim byly přiřknuty na základě poválečných mírových dohod s ohledem na posun polských hranic směrem na západ a na sever, reflektovali svůj nový úděl podobně jako noví pováleční obyvatelé Jesenicka. Regionalistickému výzkumu je zde právě proto dáván velký prostor. V umělecké sféře na sebe nedávno výrazným způsobem upozornili autoři seskupení kolem časopisu *Borussia* (K. Brakonecki, A. Jankowski, J. Górczyński, W. M. Darski, T. Boldak-Janowska aj.), který je vydáván v Olsztynie, tedy v centru regionu Mazur a Warmii (německy „Wartenburg“), kde žili do konce 2. světové války pobaltští Prusové.

u recipientů realizovat i „pocit vlastní účasti na tvorbě“, který je podmíněn tím, že je to „tvorba ve vlastním mikroprostoru recipienta“¹¹¹

Region Jesenicka mě nepřestává znepokojoval svou povahou, jistým *geniem loci*, o němž jako o pojmu uvažoval na hradě Bítově v roce 1998 básník Ludvík Kundera.¹¹² Připomínul slovníková hesla „genius“ a „locus“ a *genius loci* chápal jako „ducha určitého místa, duch spjatý s místem“. „Duch místa“ je častým tématem uměleckých děl, předpokládá nový (dříve se říkalo jitrní) pohled na kraj, město, ves, na stavení, budovu, ale i třeba pouhé zákoutí. L. Kundera také připomíná jako zárodečnou formu *genia loci* nápisy na hrobech. V minulém století jejich princip oživil americký básník Edgar Lee Masters (1868-1950). Forma náhrobních nápisů je velmi starého data, východiskem jsou starořecké epigramy spojující cita maximální sevřenost faktografie. V Mastersově *Spoonriverské antologii* (1915) se nápisy (básně) skládají v ságu či román jednoho městečka, jehož název je smyšlený, ale skutečných „modelů“ se našlo hned několik. V těchto textech přísně věcné, strohé poetiky jako by někdy promlouvali pohřbení, jejich charaktery se pak propírají z mnoha stran, mnohými hlasy. *Spoonriverská antologie* působí dnes na celém světě. K českým autorům, v jejichž tvorbě se výrazně projevuje *genius loci*, L. Kundera řadí Ladislava Fikara s jeho sbírkou *Samotín* (1945, přeprac. 1966), Jakuba Demla, jehož obraz Tasova by bylo nutné složit z mnoha Demlových knih, Jana Čarka, v jehož sbírkách *Chudá rodina z Heřmaně* (1924), *Temno v chalupách* (1926) ožívá *genius loci* jižních Čech, Českomoravské vysočině dominuje petrkovský Bohuslav Reynek, ale patří sem i Halašův Kunštát atd. Příkladů bychom našli jistě víc.

Lokální tematika, ale také tematika historická a existenciální, obsažená v literárních dílech regionálních tvůrců, nás zajímá především tam a tehdy, kde a kdy přesahuje k univerzálnímu uměleckému a morálnímu významu. A zároveň tehdy, když se v těchto dílech projevuje velká společenská a psychologická krize příznačná pro společnosti postrádající svou identitu, své „kořeny“. Nejedná se nám však o pouhé hledání vazeb lidí a krajiny, i když tento vztah existuje mezi rodnou zemí a tvůrcem, ale zajímá nás především „uzavření příměří“ člověka s člověkem jako *metafyzickou* bytostí bez ohledu na původ a jazyk, bytí původ, jazyk, zkušenost s krajinou a historické osudy jsou výsledným procesem básnické a antropologické zkušenosti. Chceme se dopátrat toho, zda objevením „malé vlasti“ spisovateli Jesenicka se zároveň stalo objevením své vlastní soukromé a univerzální řeči, své mytologie severního pohraničí. Neboť tato krajina je neobvykle dramatická, mnohознаčná, fascinující a romantická.

Topoi, loci communes (ve smyslu literárněhistorických prací Ernsta Roberta Curtia), chronotopy (viz studie Michaila M. Bachtina), archetypy (viz studie Maud Bodkinové a Northropa Frye), klíčová slova, charakteristické motivy, lokální kolorit a *genius loci* působící z přírodní danosti určitého kraje se nepochybně po čase vyčerpávají a po euforii provázející jejich odkrytí v konkrétních dílech regionálních tvůrců následuje únava a skepse. Jestliže však v literatuře po roce 1989 nastala závažná mentální a kulturní změna spojená s historickými a politickými proměnami ve společnosti, musí si také na literární výzkum v regionu zaměřený literární historik položit otázku správnosti čtení zkoumaných děl v souvislosti s aktuální proměnou duchovního paradigmatu.

Vzhledem ke specifice vztahů literatury české a německo-české, jejichž vývoj nestál vedle sebe, ale vzájemně se po staletí prolínal, má naše poznání z hlediska stávajícího výzkumu značné rezervy a nedostatky. Ty jsou především důsledkem toho, že otázky česko-německých vztahů, a vlastně česko-německého soužití na našem území vůbec, byly dlouhá léta z různých, převážně ideologických důvodů buď tabuizovány, či jednostranně a zkresleně vykládány. Snaha po objektivním zhodnocení vzájemných vztahů, které by korigovalo, či dokonce negovalo tradiční výklad této otázky zůstává v českých společenských vědách výjimkou. Naše společenské vědy proto při řešení těchto otázek dodnes zůstávají v zajetí pozůstatků nacionalismu 19. století, jemuž vděčí za svůj vznik a jehož měřítkem si navykly hodnotit všechny zkoumané jevy. Naši němečtí sousedé jsou v tomto směru před námi.¹¹³

Z německých spisovatelů, kteří žili před 2. světovou válkou na Jesenicku, stojí nepochybně za zmínku Viktor Heeger. Narodil se ve Zlatých Horách 28. 4. 1858, zemřel 5. 8. 1935 v Opavě. Proslavil se také za hranicemi severní Moravy a Slezska jako spisovatel, básník i autor tvořící v dialektu. Pocházel z rodiny lesního geometra Moritze Heegra a jeho manželky Anny, rozené Reineltové.

111 Miko, F.: *Región ako otázka tvorby a recepcie kultúry*. In: *Región v národnej kultúre*. Dolný Kubín – Nitra, 1988, s. 17-18.

112 Kundera, L.: *Genius loci?* Tvar, 1998, č. 17, s. 1, 4-5.

113 Srov.: Peřina, J.: *Přehledné dějiny vztahů české a německo-české literatury v 19. století*. Ústí nad Labem: UJEP, 1996, s. 4-5.

V šesti letech otce ztratil, o tři roky později i matku. Díky přátelům rodiny mohl navštěvovat reálku v Opavě a stal se pomocným učitelem ve Velkých Heralticích, v r. 1879 pak přešel do Bruntálu a pracoval jako učitel obecné školy. Roku 1893 vystoupil pro onemocnění hrtanu ze školních služeb. Od počátku 90. let žil v Brně, kde založil noviny Mährisch-schlesische Jagdblatt, které se později přejmenovaly na Österreichisches Jagdblatt. V letech 1897-1900 byl Říšským radou Německé lidové strany ve Vídni. Potom se vrátil k učitelské profesi v Německém spolku severní Moravy v Olomouci, pak v Jižní Marce ve Štýrském Hradci a od r. 1909 v Severní Marce v Opavě. Tam v r. 1913 založil první slezskou Lidovou scénu Die Reihwiesener, která pořádala každoročně festivaly na Rejvízu. V l. 1921-1934 jako svobodný spisovatel bydlel v Koppenhausu v Lázních Jeseník. Napsal hry ve slezském nářečí *Die Wunderkur* (1913), *Hans Kudlich* (1914), *Der Pfeifla-Schuster* (1914), *Schlesische Treue* (1916), *Das Kind* (1921). Dále je autorem povídky *Geschichten vom alten Haymann* (1909), *Köpernikel und Arnika* (1909), pověsti *Der Kobersteiner* (1908), povídky z vesnice *Der Schubertschmied* (1928), statě *Jagd und Fischerei* ve Spolku Moravy a Slezska, knihy *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Videň 1897), slavnostního textu k příležitosti 700. výročí propůjčení městského práva Bruntálu v r. 1913. U příležitosti sbírky na stavbu chlapeckého semináře v Bruntále napsal veselohru *Die Seminarloterie* (1924). Ve svých *Koppenbriefen* se vyznal z mnoha tísní své duše. Po Heegerově smrti vyšel výběr z jeho díla pod názvem *Viktor Heeger-Ein treuer Schlesier* (1936), který uspořádal jeho syn Hermann Heeger. Heegerovi bruntálští spoluobčané mu v rámci 100. výročí narození postavili pomník v městě Memmingen. Plaketa Viktora Heegera byla ve 30. letech umístěna na vrchu Cvilín u Krnova. Tvorbou V. Heegera se zabýval Josef Walter König v monografii *Viktor Heeger Leben und Wirken* (1963, 1964); *Viktor Heeger – Leben und Werk* (1985) a sestavil rovněž *Viktor Heeger – Bibliographie* (1966).¹¹⁴

Po skončené válce postihl miliony Němců z evropského východu a jihovýchodu osud vyhnanců. Bylo mezi nimi i tři a půl milionu německých obyvatel Sudet. Spisovatelé, kteří spolu s ostatními ztratili svůj domov, se postavili na stranu vykořeněných a začali psát o jejich i svém vlastním údělu. Umělecky ztvárněným obrazem lidského osudu chtěli poskytnout alespoň nepatrnou pomoc trpícím spoluobčanům. Objevilo se ovšem i pejorativní označení „Heimatlichter“ – tento pojem přitom užívali ti spisovatelé a kritici, kteří buď z vychytralosti nebo z naivity uvěřili na „hodinu nula“ a zachraňovali tak své svědomí.

Ke zjištění jisté podobnosti beletrie od německých autorů pocházejících z různých oblastí na východě dochází Jenny Poláková:

- popisují většinou to, co se stalo, nikoli proč se tak stalo,
- zdůrazňují ztrátu hodnot duchovních spíš než materiálních,
- zabývají se ztrátou osobní lidské hodnoty až po ztrátu identity,
- zdůrazňují nejen ztrátu vlasti, ale i ztrátu celého životního a kulturního prostředí,
- snaží se o vyrovnání s minulostí.¹¹⁵

Na základě rozsáhlého výzkumu především románové tvorby sudetoněmeckých autorů J. Poláková usuzuje, že fakt odsunu je považován spíš než za akt pomsty za ránu osudu. Téma odsunu se stalo německým tématem. To, že je zpracováno Němci, naznačuje, že cílem je vyrovnání se s minulostí a smíření. Motiv odporu k válce vyjadřuje naději, že se jedná o poslední konflikt mezi Němci a ostatními národy. Ztráta vlasti ztrátou zůstane, proto tato látka byla a zřejmě bude zpracovávána jako filozofický, politický i etický problém.

Od roku 1980 až do současnosti přibývaly nové spisovatelské talenty, k nimž patří **Rudolf Mayer-Freiwaldau**. Narozen 29. 8. 1931 ve Fryvaldově (dnes Jeseník) studoval filozofii, národní hospodářství, práva a sociologii v Eichstättu, Mnichově a Bielefeldu, promoval jako doktor sociálních věd. Působí také jako malíř a sochař, svá díla vystavoval v řadě německých a evropských měst. Přispívá do mnoha německých časopisů. Vedle vědeckých esejí publikuje básně, krátké prózy a aforismy. Mayerův vztah k rodnému městu signalizuje i jeho topografické pseudonymum. Do češtiny přeložili Mayerovy básně a prózy Michaela Jacobsenová a Josef Hrubý.¹¹⁶ Svou poezií je

¹¹⁴ König, J. W.: *Heeger, Viktor*. Das Schrifttum des Ostsudetenlandes. Wolfratshausen: Verlag Adolf Gödel, 1964, s. 39; Lubos, A.: *Geschichte der Literatur Schlesiens II*. München 1967, s. 95-98; Kol: *Freudenthal und seine Kreisgemeinschaften*. Esslingen: Bruno Langer Verlag, 1990, s. 368; Martinek, L.: *Viktor Heeger*. Region – Krnovské noviny, 1995, č. 12, s. 5; Martinek, L.: *Literatura německého a českého jazyka na (stávajícím) okrese Bruntál*. In: *Literatura v českém a polském Slezsku*. Opava – Cieszyn, 1996, s. 43.

¹¹⁵ Poláková, J.: *Audiat et altera pars*. K některým dílům sudetoněmeckých autorů vydaným v letech 1950 – 1993. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis Facultas Paedagogica, Philologica XVI*. Olomouc: Vydavatelství UP, 1995, s. 51 – 63.

¹¹⁶ Hrubý, J. – Mayer-Freiwaldau, R.: *Brudersprache – Bratrský jazyk*. [Překlady z němčiny do češtiny M. Jacobsenové.] München: Edition Transform und Autoren, 1991. 16 s.

zastoupen mj. v antologii české a německé poezie z Jeseníků *Země žulových křížů I.* (red. I. Martinek, Moravská expedice, Moravský Beroun 2000).

Rudolf Mayer-Freiwaldau vydal sbírky básní *Spurensicherung* (München, 1975); *Zwischenzeit* (München, 1988); *Bevor du aus deiner Haut fährst* (München, 1977); *Wortwechsel* (München, 1979); *Zwölfeläuten. Haiku* (München, 1989); *Zu loben dein Land* (München, 1988); *Dufiblasen. Aphorismen* (München, 1989); *Löwenmaul und Rose* (München 1989); *Zwölfeläuten* (München, 1989); *Wendezeiten* (München, 1991); *Brudersprache* (München, 1991, spolu s Josefem Hrubým); *In diesen Jahren* (München, 1992); *In wiederkehrende Licht – Nella luce riflessa* (München, 1997); *Was die Rose braucht – La rosa ha bisogno* (München, 1999); *Zikadenharfe* (München, 1999); *Buntkiesel* (München, 2001); *Die Gestalt bewegt sich – La figura si muove* (München, 1999); *Danach die Träume – Dopo i sogni* (München, 2001); *Übergangszeit – Mezzastagione – Přechodný čas* (München, 2001, spolu s Josefem Hrubým); *Oleanderfeuer* (München, 2001); *Buntkiesel. Zakynthische Gesänge 2* (Bremen, 2001); *Oleanderfeuer. Zakynthische Gesänge 3* (Bremen, 2001). Je autorem textu k *Weisses Requiem* na hudbu Rolanda Leistnera-Mayera (1977), libreta a konceptu k opeře *Jan Hus* (1999) na hudbu Widmara Hadera. *Ackermann und Tod* (München, 1988) je libreto ke koncertní dramatizaci podle Jana ze Žatce, hudbu složil Gerhard Dorda.¹¹⁷

V tvorbě R. Mayera-Freiwaldaua nacházíme dosud nepublikovanou povídku *Vzpomínka na cestu domů*, která líčí autorovu cestu spolu s rodiči do Čech. Povídka, do češtiny přeložená M. Jacobsonovou, není časově konkretizována a s výjimkou Prahy nejsou přesněji určena ani jiná místa. Na návštěvu města Jeseníku můžeme usuzovat nepřímě, ze vzpomínky na autora zesnulého učitele hudby, jehož dům byl po letech navštíven. Není pochyb o tom, že šlo o učitele z Frývaldova a že jeho dům se nachází v Jeseníku. Povídka je rozdělena na tři části. V první s názvem *Přípravy se před postavami povídky vynořují znepokojivé otázky při přípravě na cestu do bývalé vlasti*: „Občas se vynořovaly předtuchy, předtuchy touhy po smrti, předtuchy objetí tohoto měsíčního prachu, které nemá konce. A vždy znovu otázka, zda nalezneme hroby. Vyprávěli nám toho tolik o zpustlých hřbitovech. Náš strach vzrůstal, strach z vymřelých hrobů.“ Při balení kufrů se vybavují vzpomínky na idylické dětství, ale i na „vpád Rusů a starce ze sousedství, roztrhaného slepým nábojem, vysídlenecký tábor a pohled z dobytčáku za noční jízdy Prahou“. Trauma ze ztráty vlasti v závěru třetí části povídky *Ve městě (Praha) ústí do vnitřního vyrovnání s minulostí a k tesknému smíření*: „Odjížděli jsme a mraky jsme vzali s sebou. Městu jsme zanechali jeho zlato a svůj stesk.“

V Mayerově lyrické tvorbě se vyskytují básně s topograficky přesně vymezeným půdorysem (Kréta, Kirchheim, Frankfurt n. M. atd.), ale ty se vztahují pouze k místům a městům západní a jižní Evropy. Nenašli jsme v nám dostupném a v zásadě kompletním autorově díle žádnou báseň s přesněji vymezeným prostorem Čech, Moravy či Slezska. Některé básně vzpomínkového charakteru mohou svou lexikálně-tematickou vrstvou vzdáleně připomenout topos dětství či motivy odsunu a návratu do vlasti (*Překročení hranic, Přechod a Stigma Golf 91-1*: „Rozstříleli mou/duhu//Dal jsem ji jednomu dítěti/na hrani“; „Myslím/na oční bělmo/a řasy zajatců/na bolestné výkřiky/vyhnanců...“ *Stigma 91-2*; přeložil J. Hrubý).¹¹⁸

Téma ztráty vlasti je v Mayerově prozaické i lyrické tvorbě traktováno z morálního a historicko-filozofického hlediska.

Zmínku si zaslouží rovněž německý básník **Josef Schneider** (12. 5. 1911 Javorník – 11. 12. 1969 Mnichov). Pocházel z dělnické rodiny. Po absolvování gymnázia ve Vidnavě a v Bruntále studoval v Praze germanistiku a dějepis, v r. 1937 byl promován doktorem filozofie. Působil jako šéfredaktor kulturního časopisu *Volk an der Arbeit* („Pracující lid“). Posléze působil jako středoškolský studijní rada. Zemřel 11. 12. 1969 v Mnichově. Vydal básnické sbírky *Ewiger Arbeitstag* (1935, 3. vyd. 1939), *Unergründliches Herz* (1940), *Das bekränzte Jahr* (1944), *Du lebst in mir* (1960) a soubor poezie a prózy *Abschied und Heimkehr* (1960). Redigoval *Große Sudetendeutsche* (1957, 2. vyd. 1961); *Zwei Stiefel, vier Herzen* (1958).¹¹⁹

117 König, J. W.: *Rudolf Alots Michael Mayer*. In: Sie wahren das Erbe. Gegenwartsautoren aus dem Ostsudetenland. 3. vyd. Nürnberg 1993, s. 12-13; Künzel, F. P.: *Nový literární fenomén: sudetoněmecká literatura*. Prostějov, 1996, č. 31, s. 79 – 83; Martinek, I.: *Rudolf Mayer-Freiwaldau*. Alternativa nova, 1996, č. 3, s. 125; Martinek, I.: *Poezie Země žulových křížů*. (Recenze antologie, v níž je zastoupen R. M.-F. ukázkou tvorby a medailonem.) Region-Krnovské noviny, 23.1. 2000, č. 4, s. 6; Vriwald, D. (Martinek, I.): *Poezie ze země žulových křížů*. (Recenze antologie Země žulových křížů) Vlastivědné listy, 2001, č. 1, s. 34; Fridrich, R.: *Vzpomínky v krajině dětství*. (Recenze antologie Země žulových křížů) Tvar, 2001, č. 8, s. 21-22; Koubek, Petr M.: *Pozdrav Albatrosu*. (Recenze antologie Země žulových křížů) Nové knihy, 2001, č. 10, s. 21; Hrabal, M.: *Modlitby ze země žulových křížů*. (Recenze antologie Země žulových křížů) Psi víno, 2001, č. 16, s. 21; Čermáček, P.: *Země žulových křížů*. (Recenze antologie Země žulových křížů) Host, 2001, č. 9, s. IX (recenzní rubriky); Musil, R.: *Úplně jiný svět*. (Recenze antologie Země žulových křížů; zastoupen R. M.-F. ukázkou tvorby a medailonem.) Hlava, 2001, č. 5, s. 24; Jurkovič, L. (L. Soldán): *Poezie jako přemítání*. (Recenze antologie Země žulových křížů) Kam? 2001, č. 10, s. VIII přílohy.

118 Rudolf Mayer-Freiwaldau: *Co je lyrika, Ráno, Pražské léto, Černý mák, Večerní hudba*. [Přeložil J. Hrubý.] Alternativa-Nova, 1996, č. 3, s. 125

119 König, J. W.: *Schneider, Josef*. Das Schrifttum des Ostsudetenlandes. Wolftratshausen: Verlag Adolf Gödel, 1964, s. 93; Cysarz, H.: *Der schlesische Lyriker Josef Schneider*. In: Jauerniger Heimatbrief, 1970, roč. 21, s. 7.

Z jiných současných německých autorů původem z Jesenicka připomeňme **Rudolfa Ohlbaum**, který však nebyl básníkem, ale historikem. Narodil se v Dolní Lipově, v okrese Frývaldov 29. ledna 1912. Obec byla společně s Horní Lipovou v roce 1945 spojena v Lázně Lipová, dnes Lipová-lázně, přičemž označení „Lázně“ bylo patrně ovlivněno působením přírodního léčitele Johanna Schrotha (1798-1856) a jeho léčebnou metodou, která byla úspěšně používána od roku 1829 v Dolní Lipově v „dietetické přírodní léčebně“. V Dolní Lipově absolvoval základní školu, po té navštěvoval gymnázium ve Vidnavě a od r. 1924 reálné gymnázium ve Frývaldově (maturita 1931) studoval dějiny a germanistiku na Karlově univerzitě v Praze (po jednom semestru absolvoval studia v Münsteru, v r. 1932, a v Berlíně, v r. 1936) a dosáhl svou disertační prací *Johannes Rode aus Hamburg* (1938) hodnosti Dr.phil. Disertace vyšla knižně v roce 1943 pod titulem *Johannes Rode aus Hamburg. Vom deutschen Geistesleben in Böhmen um 1400* („J.R. z Hamburku. O německém duchovním životě v Čechách kolem roku 1400“). V Praze navštěvoval státní archivní školu.

Už během studií Rudolf Ohlbaum spolupracoval s různými novinami, například přispíval divadelními a literárními recenzemi do časopisů německé katolické mládeže *Stimmen der Jugend* („Hlasy mládeže“), spolupracoval s *Deutsche Presse* a s časopisem *Volk und Glaube* („Národ a víra“). Plnil také různé redaktorské úkoly pro německé knihkupectví Czerny v Praze. V r. 1940 byl nasazen k wehrmachtu, po propuštění z amerického zajetí se v r. 1946 setkal se svou odsunutou rodinou. Pracoval nejprve jako zemědělský pomocník, překladatel v Moosburgu, jako pomocný knihovník dómské knihovny ve Freisingu, od r. 1949 do 1951 jako redaktor a lektor časopisu *Christ unterwegs* („Cesta křesťana“). Od r. 1952 do r. 1957 byl fejetonistou časopisu *Volksbote* („Posel lidu“). Od r. 1957 až do penzionování v r. 1977 pracoval u Spolkové majetkové správy. Bydlí v Ottenbrunnu u Mnichova. Jako člen Ackermann-Gemeinde (od roku 1946) napsal pro jeden z prvních pracovních sešitů na podporu vlasteneckých večerů laickou hru *Der Kornwucherer* („Lichvář s obilím“) s tematickým vztahem k pověsti o Krakonošovi, později pak pojednání o *Bavorsku a sudetoněmectví* (1957). Také další Ohlbaumovy publikace obsahově tkví v kulturně-historickém základu: *Buntes Glas und swarzes Gold* („Pestré sklo a černé zlato“, 1958), *Verdient um Österreich. Bedeutende Persönlichkeiten sudetenländischer Herkunft* („Zasloužili se o Rakousko. Významné osobnosti sudetského původu“), *Bayerns vierter Stamm – die Sudetendeutschen* („Čtvrtý kmen Bavorska – sudetští Němci“). Všechny tyto knihy vyšly v Ohlbaumově péči jako vydavatele. V l. 1984-2000 spolupracoval jako redaktor krajanského časopisu *Heimatbrief der Lindewiesner*.¹²⁰

Významným centrem kulturního dění Jesenicka byly – jak již bylo výše připomenuto – Lázně Gräfenberk (dnes Lázně Jeseník), které navštívila řada významných evropských kulturních a literárních osobností. Z velkých polských spisovatelů jmenujeme vynikajícího básníka **Juliana Tuwima** (1894-1953), autora *Polských květů* (1949), který pobýval v Gräfenberku v roce 1936. Hostem zdejších lázní byl v roce 1937 i literární historik, politik, editor, publicista a profesor Jagellonské univerzity v Krakově **Stanisław Kot** (1885-1975).¹²¹ Zmínku si zaslouží návštěva tureckého básníka **Nazima Hikmeta** (1902-1963) v roce 1956 v Lázních Jeseníku. Napsal zde poemu na smrt Vítězslava Nezvala.

Jedním z prvních básníků z Jesenicka, který uvedl tento pohraniční kout české země po druhé světové válce do poezie, byl **Josef Zahradníček**. Narodil se 7. ledna 1924 v Zákřanech u Brna, zemřel 6. 9. 2001 v Bludově. Jeho druhým domovem se stalo Jesenícko. V r. 1948 začal působit na jesenickém gymnáziu jako mladý profesor českého jazyka a filozofie. Od r. 1970 až do svého odchodu do šumperka v r. 1976 zastával funkci ředitele jesenického gymnázia.

Obsáhlou činnost J. Zahradníčka je možno sledovat zejména v oblasti regionální vlastivědy a publicistiky, poezie a sportu. Nejvýznamnější se stala zvláště v období osídlování jesenického pohraničí jeho osvětová a vlastivědná činnost. Již v roce 1952 se J. Zahradníček podílel na vydání vlastivědné brožury *Jesenicko – kraj žuly a mramoru*, určené k výstavě průmyslových nerostů. O rok později vydal propagační brožuru *Na Jesenicku najdete nový domov*, která sehrála důležitou roli v období konsolidace poměrů na Jesenicku v průběhu 50. let při dosídlovací akci. Redakčně se dále podílel na vydání dvou popularizačních prací o jesenických lázních *Vyprávění o vodním doktoru* (1956) a *Lázně Jeseník – Priessnitzův Gräfenberk* (1958). Publicistická žeň autorovy desetileté literární práce vyšla s ukázkami z jeho básnické tvorby ve vlastivědném sborníku *Jesenicko – Z kraje pod Pradědem* (1961). Sborník obsahuje několik Zahradníčkových článků z oblasti kulturní historie a literatury a několik črt o jesenické přírodě. Poslední dvě Zahradníčkovy obsáhlejší vlastivědné publikace pocházejí z období závěrečných let autorova působení na Jesenicku *Jeseník*

120 König, J.: W. Ohlbaum, Rudolf. Sie wahren das Erbe. Nürnberg: Helmut Preußner Verlag, 3. vyd. 1993, s. 14-15; Red. Dr. Rudolf Ohlbaum. Heimatbrief der Lindewiesner, 2002, č. 278, s. 3-4.

121 Szymkowicz, P.: *Polská meztřídečná emigrace na Gräfenberku*. In: Jesenícko. 2001, č. 2, s. 13 - 14.

– *perla Jeseníků* (1964) a *Jeseník* (1970).

J. Zahradníček publikoval v okresním a krajském tisku (Stráž lidu, Nová svoboda, Naše slovo). Příležitostně přispíval také do dalších deníků (Práce, Mladá fronta). V době vojenské služby přispíval do armádních deníků a týdeníků (Obrana lidu, Naše vojsko, Čs. voják). Básně pro děti publikoval v časopisech pro děti a mládež. V l. 1953–1965 spolupracoval s literárně dramatickou redakcí Čs. rozhlasu v Ostravě. Na Jesenícku se již v l. 1959–1960 významnou měrou podílel na práci redakční rady Jeseníckého kulturního zpravodaje, v němž hojně uveřejňoval vlastní básně i drobné prozaické příspěvky. V této činnosti pokračoval pak i po r. 1972, kdy tento časopis po více než deseti letech začal vycházet znovu.¹²²

Zahradníčkovy básně, které jsou dostupné ve zmíněných periodikách a příležitostných tiscích nebo sbornících, jsou spíše druhořadé umělecké úrovně. Jeho literární pozůstalost je uložena v Památníku Petra Bezruče v Opavě.

Pro úplnost uvádíme skutečnost, že Zahradníčkova manželka **Vlasta Zahradníčková** překládala z polské poezie, například básně Jaroslawa Iwaszkiewicze a Antoniego Ślomiskiego.

Literární talenty z Jesenícka (a také ze Šumperka a Zábřezska) se po delší dobu formovaly zvláště kolem soutěže o cenu Josefa Kocourka, kterou pro začínající autory organizovala Okresní knihovna v Šumperku.

Mezi autory debutujícími po roce 1945 zaujala **Eva Brixi** (* 18. 11. 1954 Horní Fořt u Jeseníku), vystudovala žurnalistiku na UK v Praze. Publikovala v časopisech, její básně se objevily v almanachu *Oheň*. Získala několik cen v literárních soutěžích.

Dosud největší básnický talent z Jesenícka představuje **Jitka Stehlíková** (nar. 6. 3. 1955 v Jeseníku). Dívčím příjmením **Světlíková**, k němuž se nedávno vrátila jako k autorskému jménu. Po studiu na gymnáziu v Jeseníku (maturita v r. 1974) absolvovala Střední pedagogickou školu v Přerově (mat. 1976). V l. 1979–1983 dálkově studovala na FF UK v Praze vědecké informace a knihovnictví. Od r. 1976 pracovala jako knihovnice v Okresním pedagogickém středisku v Přerově, v l. 1984–1989 byla v domácnosti. V r. 1990 se stala redaktorkou týdeníku *Nové Přerovsko* a r. 1991 odbornou pracovníčkou Krajského pedagogického ústavu v Olomouci. V témže roce se přestěhovala do Prahy, kde je redaktorkou Sociologického časopisu, aktivně se podílí na ochraně práv zvířat.

Debutovala dětskými verši v časopisech *Ohníček* a *Pionýr*, přispívala do *Mladé fronty*, *Nové svobody*, *Ostravského kulturního měsíčníku*, *Literárního měsíčníku*, *Iniciál* a po r. 1990 publikovala své verše v revui *Prostor*, *Nové Alternativě* a *Veronice*.

Sbírka poezie *Noční trhy* (1980) zasazená do krajiny Jesenícka a Pobečví, zaujme konkrétní obrazností, svěží dikcí, etickou náročností, okouzlením životem i nahořklou reflexí erotického zážitku. Od druhé sbírky *Neobydlené ostrovy* (1987) je její poezie obohacována meditativním prvkem sebezpytování, vrcholem této tendence je sbírka *Hlasité deště* (1993), jejíž verše jsou plny úzkosti z životních krizí, a *Tančit na zvony* (2001).

Přispěla do almanachů *Oheň 1, 2* (1975, Ostrava, 1978, Ostrava), *Do dlaní chceme žhavou lávu nabírat* (Ostrava, 1979) a *Země žulových křížů I.* (2000).

Do regionu Jesenícka patří také **Miroslav Kubiček** (* 1934). Narodil se v Dolním Městě u Havlíčkova Brodu, po r. 1946 žil v Jeseníku, od r. 1960 bydlí v Šumperku. Po maturitě vystudoval obor český jazyk a literatura na Fakultě společenských věd UP v Olomouci (1953–1958). Po skončení vysokoškolského studia učil na středních školách šumperského okresu, v l. 1960–1970 učil na Střední zemědělské technické škole v Šumperku. V l. 1970–1983 působil jako vychovatel učňů v Rýmařově, v l. 1983–1987 byl vychovatelem v Šumperku, v l. 1987–1989 vyučoval na Stavebním učilišti v Šumperku. V 90. letech se vrací k povolání středoškolského učitele češtiny v Šumperku, v současnosti na SOU v Zábřehu.

Publikoval v literárních časopisech *Červený květ*, *Plamen*, *Host do domu* aj. Pražský i ostravský rozhlas odvysílal pásmo z jeho veršů. V březnu 1969, po smrti šumperského studenta Jana Zajíce, napsal tři básně *Jarního triptichu*. Od r. 1970 do r. 1989 byl veden jako osoba nepřátelská komunistického režimu. Z tohoto důvodu nesměla v r. 1974 vyjít básnická sbírka *Lesy jazyčně* v ostravském nakladatelství Profil. Přesto pod pseudonymem M. Melechovský vyšlo několik Kubičkových básní časopisecky. Z poezie M. Kubička sestavil Vladimír Justl pořad v pražské *Viole* (v 80. letech). Spolupracuje s rozhlasovým pořadem *Hajaja*, s časopisem *Sluníčko*, *Lidovými novinami*, Českým rozhlasem Olomouc, napsal předmluvu k reprezentativní publikaci *Město Šumperk a okolí* (1998 Šumperk). Poezii M. Kubička přeložil do polštiny Marcin Kozłowski pro časopis „Zdrój“.

122 Bracht, Z.: *Josef Zahradníček šedesátníkem*. Severní Morava, 47, 1984, s. 69–70.

Vydal sbírky poezie *Dny slunci* (1963 Ostrava); *Jesenické pohádky a pověsti* (1992 Olomouc); *Pohádkové Jeseníky* (1993 Opava); *Hornohánácké pohádky a pověsti* (1997 Zábřeh); *Průzračnost* (1998 Zábřeh); *Láskoviny* (1999 Zábřeh); *Bloudivá blízkost* (2002 Rejvíz); *Volba volnosti* (2003 Zábřeh). Svou poezií je zastoupen mj. v antologii české a německé poezie z Jeseníků *Země žulových křížů I.* (Moravský Beroun, 2000).

Inspirací východní poezii v tvorbě M. Kubička se ve své diplomové práci *Haiku v české poezii* (Brno 2001) zabývala studentka bohemistiky FF MU v Brně Petra Fialová.¹²³

První oddíl výboru poezie Miroslava Kubička, nazvaného *Průzračnost* a vydaného nakladatelstvím Luna Zábřeh v roce 1998, jsou *Japonerie*, do nichž autor zařadil sedmnáct haiku a pět básní tanka. Všechna sedmnáct tříverší je otitulováno, v názvu se vždy, specifikováno shodným či neshodným přívlastkem, explicitně deklaruje, že jde o haiku. Tak úvodní *Haiku o stínu* vzbuzuje očekávání, že jeho obsahem by mohla být deskripce místa zastřené stínem, nálada, na níž padl stín. Ke stinné náladě snad odkazuje podzimní les a „slzy rosy“, poslední verš pak evokuje až prosycení prostoru stíny:

v podzimním lese
vřes slzy rosy třese
stín stín stíny

Váha posledního verše je však oslabována předcházejícím klišé (*slzy rosy*). Srovnáme Kubičkovu práci s motivem stínu s jeho tradicí v orientální literatuře. U Bašóa se motiv stínu vyskytuje v zimních haiku – např. *UHLÍKY V MÍSE / hasnou / jeden za druhým. / Na zdi / hostův / stín.*¹²⁴ Hasnoucí uhličky v ohřívadle jsou sezónním slovem (*kigo*) odkazujícím k zimnímu období a navozujícím jeho náladu. Časem Bašóova haiku je *teď* (*hasnou / jeden za druhým*), hostův stín se *ještě* chvěje na zdi. V záběru haiku není host, jen jeho stín, tedy něco nestálého, pominuvšího až za okamžik uhličky zhasnou docela. Nakonec odejde i sám host. Máme před sebou deskripci prosté všednodenní události, ale zároveň cítíme, že má platnost oblíbené připomínky uplývání času, prchavého světa. Jako něco nestálého, nepevného byl stín zachycen i v čínských taoistických textech. Výhradním časem bytí stínu je *právě*.¹²⁵

Následující *Smutné haiku* je jedním z těch, kdy autor ve svých snahách o haiku jde tak daleko, že reflexe formy, s níž se potýká, se nezdrží ani v samotných verších:

sněhánky šednou
a houpou se tmou černou
jak smutné haiku

Nápadná je kumulace diftongu *ou*; jako by se houpání mělo zpřítomnit i ve zvukovém plánu, dokonce za cenu redundance („*tmou černou*“).

Nadpis a potažmo i obsah ve zcela nejaponském duchu má Kubičkovu *Haiku o životě*, stejně jako *Haiku o slovech*. Orientálec byl na pochybách, zda slova nejsou pouhým proudem vzduchu, metajazyk mu byl vzdálen. Velké abstraktum *život* by při své básnické skromnosti a nechuti k definicím tématem haiku neučinil. A Kubičkovu *Haiku o životě*:

život je host
žena duše píseň kost
a vita vítá

Že by se autor tímto nonsensem snažil přiblížit kóanu? Kubiček ovšem pracuje s rozumem vstopovatelnými vztahy mezi verši: vítat hosta, makarónská slovní hříčka, *vita vítá* je zase zcela v intencích následujícího *Haiku v hájku*. A mluvnické vzory jsou, zdá se, středoškolskému profesoru češtiny jakýmsi životním úhrnem.

123 Fialová, P.: *Haiku v české poezii*. Diplomová práce obhájená na Katedře české literatury FF MU v Brně v r. 2001. Vedoucí práce Mgr. Petr Hruška. (M. Kubičkově je věnována kapitola na s. 60-65; pozn. L. M.)

124 *Měsíce, květy*, s. 118.

125 Mistr Cuang, s. 51:

Polostín ptal se stínu: „Pohyboval ses, teď zas stojíš, seděl jsi, teď zas vstáváš, což nemáš něco stálejšího, pevnějšího, o čem by ses opřel a čím by ses řídil?“

Stín mu odpověděl: „Vždycky se držím něčeho, a tak jsem, co právě jsem. To, čeho se přidržuji, zase má něco, čeho se drží, a tak je, co je. Držím se hadích šupin, držím se křídel cikád, tak jak mám vědět, proč nejsem, co nejsem?“

Haiku v hájku je pokusem spojit „prostotu“ haiku s folklórní prostotou: *zelený hájku / lásku voňavou májku / neuhlídáme*. Poučení a folklóru však bylo haiku zcela obětováno. Na nešťastnou snahu připodobnit japonské haiku „idyllickému českému hájku, s tou trochou hořkosti, která k němu neoddelitelně patří“¹²⁶ Kubiček se v citovaném tříverší k té troše hořkosti v idyllických českých hájích explicitně přihlásil.

Haiku s měsícem je lehce rozehranou aluzí na čínskou lyriku:

ve vodě měsíc
pršení hvězd kolíbá
zaspí u vína

Jedna z legend o smrti slavného tchangského básníka Li Poa vypráví, že opilý seděl v loďce a uprostřed noci spatřil lunu, jež se koupala v zářících vodách. Chtěl ji uchopit do rukou, vystoupil z člunu a utonul.

Haiku o konci léta Kubiček vystavěl na hře slovních významů (*chmel – upijíme*) i slovních forem (*léto – líto*):

uzrál bujný chmel
už upijíme léto
bude nám líto

Zaznívá v něm milostný púlton, podařilo se vystihnout pocit dvojice na konci léta – svravý stesk, napětí, vášně v odumírání. Futurum *bude* vyjadřuje jakési znepokojivé tušení. Púltony a prostor pro tvůrčí fantazii čtenáře byly opuštěny v patetickém *Haiku o konci lásky* (*když se dočkáme / listeny lásky stárnou / konec nastane*) – haiku, jež vychází z prostého všednodenního pozorování, hledané metaforicky jako „*listeny lásky stárnou*“ neunes. Nebylo zde dosaženo oné výrazové průzračnosti, naznačené v titulu sbírky, nepodařilo se, navzdory tvrzení Františka Kobzy, v miniaturách soustředit „průzračnost jediné chvíle nebo okamžiku“¹²⁷.

Na hře se slovní formou je založeno také *Haiku o noční touze* – touze přepjaté a marné, skrývané v implicitním vyjádření: *cínové noci / cinkají do tvých oken / i sklo je hluché*. Kvůli utajení citu autor znovu ubočuje od stylu haiku využitím metaforiky a personifikace.

Dvě varianty *Haiku o setkání* s protikladnými posledními verši „*bude to lepší*“ (1) – „*bude to horší*“ (2) se snažily postihnout náladu náhodných setkání, jednou se záblesky příslibů, jindy s krutou hořkostí. Kubiček usiloval o vyjádření momentu intuitivního poznání, ovšem velká abstraktnost jeho veršů jej haiku opět vzdálila.

Haiku o místu narození je jakousi adorací (včetně patetického verše *má jediná jistota*), v níž se neuplatnilo sloveso. V haiku, jejichž obsahem jsou pozorování, bylo přirozeně užito 3. osoby, vyznačká ich-forma byla omezena na jediné *Smyslné haiku*. *My* se uplatnilo v milostných názvucích a též v jakýchsi pseudomoudrostech vyslovených o lásce.

Pětice básní formou tanka je spjata motivem studánek. Japonská lyrika pracuje spíše s obrazy starých tůní a studní, jejichž temnoty byly lákavými zdroji tajemství a rozehrávaly široké interpretační možnosti. Kubiček jako by pro svou poetiku neustálého lyrického rozněžňování se potřeboval i formální deminutivum *studánka*. Tím se ovšem stylu haiku vzdaluje – jeho básníkům šlo o strohou výpověď, všední krása byla drsná, bez ozdob. Deminutivnost je zdůrazněna také v nadpisu *Tanka o kamenné studánce*, ačkoli v básni samotné se pracuje s obrazem studny:

z kamenné studně
horní ves nabírala
živoucí vodu
voda zarostla mechem
ztichla kamenným dechem

Rozlišíme, že Kubičkova tanka se obsahově rozpadá na horní tříveršovou strofu, jejímž osamostatněním po dlouhém vývojovém procesu vzniklo v Japonsku haiku, a dolní strofu tvořenou dvěma verši. Kubiček úzkostlivě dodržuje tradiční slabičné schéma 5-7-5 / 7-7 slabik v jednotlivých verších, o sepnutí dvou posledních veršů rýmem se pokusil i ve svých ostatních tankách. Čas i cosi z života horní vsi se propadá do vody, kde může věčně tonout – jako ve finále Skácelovy *Rosy coeli*: „*Ve studni času utopil se okov / na dno té studny nelze dohlédnout*“¹²⁸.

Do regionální literatury řadíme také autory, kteří se narodili a tvořili jinde, ale z regionu si brali náměty pro svou tvorbu. Proto zde patří Ivo Štuka (nar. 10. 2. 1930 v Juliánově; u Brna, dnes Brno). Jeho „jesenická“ poema *Zpívající vodopád* (1962) byla zhudebněna jako melodram a zařazena na hudební album skladatele Zdeňka Zahradníka *Ty, lásko, pozdravena bud!* (MUSIC VARS, 2000).

Po maturitě na reálném gymnáziu v r. 1949 se stal redaktorem brněnské redakce Lidových novin,

126 Prorok, R.: *Úvod do nitrozemí*. Příloha obrýdeníku Tvar – edice Tvary, 1995, sv. 11, s. 26.

127 Kobza, R.: *Post scriptum*. In: M. Kubiček, *Průzračnost*, Zábřeh: Luna, 1998, s. 60.

128 *Básně II*, s. 268.

poté rok působil v ostravské redakci a od r. 1951 v Praze. Od r. 1953 pracoval v časopise Čs. voják, v l. 1959-1965 byl redaktorem časopis Plamen, do r. 1970 vedoucím redaktorem kulturního a reportážního oddělení týdeníku Signál. V l. 1974-1990 pracoval jako tiskárenský korektor v Polygrafii, od r. 1990 po odchod do důchodu v r. 1993 byl zástupcem šéfredaktora v časopise Signál. Otec I. Štuky byl za války popraven, matka se v r. 1947 přestěhovala do České Vsi u Jeseníku.

Debutoval verši a reportážemi v Brněnské Rovnosti v r. 1948, dále přispíval do periodik Lidové noviny, Nová svoboda (Ostrava), Čs. voják, Signál, Svět v obrazech, Literární noviny, Svobodné slovo. Od pol. 60. let psal texty pro skladatele J. Jakoubka a M. Jíru, pozdější zakladatele skupiny Pražský šanson, pro niž také přeložil řadu šansonů. V 2. pol. 60. let spolupracoval s Čs. rozhlasem a napsal několik populárně naučných televizních pořadů pro mládež. V 70. letech, kdy nesměl publikovat, přeložil a přepracoval na padesát leporěl a sešitků pro děti z ruštiny, polštiny, němčiny a maďarštiny.

Vydal mj. básnické sbírky *Budte zdraví, vojáci* (1954, + prózy M. Kyselého); *Kolem vatry* (1955); *Smolné krůpěje* (1956); *Na konci města* (1958); *Pod námi země* (1961); *Zpívající vodopád* (básně pro děti, 1962); *Šťastný den* (básně k fotografické publikaci O. Rakovce, 1962, s I. Borskou); *Pohled deštových kapek* (1964); *Pět minut v baloně* (básně ke kresbám K. Lhotáka, 1966); *Barevné pohádky* (1967, s I. Borskou); *A jméno její* (1970); *Variace* (básně a texty k písním, Jonáš klub 1977, + J. Jakoubek a J. Vedral); *U kotníků závratí* (1986); *Padá černá jiskra* (1989); román o letci F. Novákovi *Král vzduchu* (1970); básně prózy pro děti *Říkadla a šeptánky* (1989, s I. Borskou); román pro mládež *Letci v bouři* (1991, s I. Borskou).

K autorům, kteří se výrazně inspirovali Jesenickem, můžeme zařadit také **Karla Vůjtku**. Mnohé jeho básně se mistopisně a motivicky přímo váží k Jeseníku. Narodil se 22. 8. 1946 v Ostravě-Zábřehu. Dětství prožil v Klimkovicích u Ostravy. V r. 1963 maturoval na Jedenáctileté střední škole v Ostravě-Porubě, poté pracoval v dělnických povoláních. V l. 1965-1969 studoval PF v Ostravě. Po vojenské prezenční službě působil jako redaktor v nakladatelství PULS, od r. 1972 byl redaktorem Ostravského kulturního zpravodaje (později přejmenovaného na Ostravský kulturní měsíčník), od r. 1983 v Kulturním měsíčníku řídil literární a hudební rubriku, po listopadu 1989 byl zástupcem šéfredaktora. Od r. 1990 působí jako učitel na ZŠ, v letech 1992-1999 žil v obci Horní Životice a učil na ZŠ v Horním Benešově. Od r. 1999 žije a pracuje v Ostravě. Publikoval v řadě krajských a celostátních periodik a také v polských kulturních a literárních časopisech. Spolupracoval s rozhlasem a televizí, od poloviny 90. let se autorsky podílel na přípravě ostravské revue pro kulturu Společnost, kde publikuje také svou novou básnickou a překladatelskou tvorbu. Jako recenzent se věnuje literatuře a divadlu, v denním tisku publikuje sloupky, kurzívy, fejetony a reportáže.

K. Vůjtek debutoval sbírkou poezie *Řetězový kolotoč* (1977), v níž se inspiroval především dětstvím v Klimkovicích. Následují bibliofilské tisky *Žofka* (1980) a *Janek, František, Jindřich. Tři skici k portrétům* (1980) inspirované konkrétními životními osudy. Sbírka *Takové noci, takové dny* (1982) obsahuje vedle lyrických veršů také básně epické, v nichž jsou zachyceny mikropříběhy lidí. Z tohoto podnětu vzešla *Báseň pro soprán* (1983), lyrickoepická poema komponovaná ve stylu hudebního díla. Inspirací byl životní osud lašské lidové umělkyně, která zaujala rovněž L. Janáčka. Od konce 60. let publikuje poezii pro děti, sbírka *Náš kopec má kytku za kloboukem* (1991) navazuje na hala-sovsko-krieblovskou poetiku. Svou původní a překladatelskou tvorbou je zastoupen v almanaších *Oheň* (1975), *Po tolika letech* (1985), *Kalendarz Śląski* 1987 (1986), *Větrná pošta* (1988), *V srdci černého pavouka* (2000). Z polštiny mj. přeložil poemu Wilhelma Prezeckého *Stoletý kalendář – Stuletní kalendarz* (2001) a verše pro děti Gustava Sajdoka *Kouzelný mlýnek* (1987). Překládá také z ruštiny a slovenštiny. Vůjtkova tvorba byla dramatinizována a zhudebněna.

Jiným současným básníkem čerpajícím z Jesenicka inspiraci ke své tvorbě je **Jiří Červenka** (* 5. 3. 1943 v Jindřichově Hradci). Básník, prozaik a překladatel. Vystudoval v letech 1968-1972 filozofickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně (obor filozofie – čeština), když studia původně započatá v roce 1960 nedokončil. V 60. a 70. letech pracoval na různých místech jako dřevorubec, domovník a horský nosič, od roku 1978 je kastelánem na státním hradě Pecka. Své básně, povídky a překlady z polštiny (Czesław Miłosz, Stanisław Vincenz, Kazimierz Orłoś, Leszek Kołakowski, Karol Maliszewski a další) publikoval v almanachu Tvář, v samizdatovém časopise Komunikace, v Souvislostech, ve Střední Evropě, v Literárních novinách a v Proglasu. V roce 1996 vydal sbírku *Paměť okamžiku*, která „geologicky“ zahrnuje jeho tvorbu za více než třicetileté období.

Podstatným rysem nové a tzv. nezavedené literatury¹²⁹ v regionu Jesenicka je otevření publikač-

129 Pojem „nezavedená literatura“ začala používat redakce časopisu *Iniciály*, neboť jedinečnost literární situace po roce 1989 se mj. projevovala v tom, že příliš mnoho dosud nepublikujících tvůrců se většinou vymykalo slovnímu spojení „mladá literatura“, které bez problému nešlo uplatnit ani při charakteristice jejich tvorby. Spojení „nezavedená literatura“ se začalo běžně používat v souvislosti s tvorbou adeptů slovesného umění bez rozdílu věku i mimo rámec *Iniciál* (srov.: Machala, L.: *Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990-1995*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1996, s. 11).

ních příležitostí mladým autorům nebo autorům střední generace, kteří nemohli nebo nechtěli před rokem 1989 oficiálně publikovat. Následující řádky jsou také ilustrací toho, že namísto zužující a jednostranné poetiky regionální literatury sledujeme pluralitu autorských strategií a spolu s tím i básnických forem. Těžko bychom se však v poněkud úzce vymezeném prostoru regionální literatury dobrali nějaké typologie mladé nebo nezavedené, obecně regionální poezie, kterou bychom mohli srovnat s dosavadními pokusy o typologii současné poezie po roce 1989, jak se o to pokusilo několik literárních kritiků (Vladimír Novotný, Jiří Trávniček, Miroslav Balaščík, Jan Štolba a Jakub Bielecki, který se o typologizaci pokusil pouze v rámci básníků Ostravska).¹³⁰

Marie Danielová (1948) se narodila ve Velké Kraši na Jesenicku. Po absolvování základní školy ve Vidnavě vystudovala Střední pedagogickou školu v Krnově. Po maturitě v r. 1967 nastoupila ve Velké Kraši jako učitelka mateřské školy, kde pracuje dosud, od r. 1992 zastává funkci ředitelky školy. Vede obecní kroniku Velké Kraše, kde trvale žije.

Díky účasti v různých recitačních soutěžích se M. Danielová dostala k vlastnímu psaní poezie. Jako studentka začala psát „do šuplíku“, posléze publikovala básně v Nové svobodě (Ostrava), Našem slově (Jeseník) a Jesenickém kulturním zpravodaji. Vlastní tvorbou obesílala různé literární soutěže, psala říkanky pro děti, které přímo využívala ve své pedagogické práci. Báseň *Jesenicku* byla zhudebněna Leopoldem Kučerou a upravena pro smíšený pěvecký sbor a klavír.

V jesenickém nakladatelství Samota vydala básnickou sbírku *...a asi zajde slunce* (1998 Jeseník), ze které byla zhudebněna báseň *Jesenicku* a upravena pro smíšený sbor moravských učitelů. Ve stejném nakladatelství vyšla sbírka *Drobínky sebe* (2001) a také se zde nachází sbírka říkadel pro děti *Veselá abeceda*.

Eva Fišerová (rozená Radimská) (1964) se narodila v Jeseníku. Vystudovala Gymnázium Jeseník (maturita v roce 1983). Poté pracovala jako sportovní instruktorka na SOU textilním, vychovatelka v ÚSP pro mentálně postiženou mládež, prodavačka, masérka. V letech 1997-2000 absolvovala bakalářské studium speciální pedagogiky na VŠ pedagogické v Hradci Králové. Po ukončení studia působí jako učitelka ve Speciální základní škole při Priessnitzových léčebných lázních a.s. Žije v Jeseníku.

E. Fišerová vlastním nákladem vydala básnické sbírky *Portrét* (1992 Jeseník) a *Milostný vzkaz* (1993 Jeseník). Ve sbírce *Portrét* jsou básně tematicky zaměřeny na vztah matky a dítěte, na vnímání nejbližšího světa a zároveň i na vyjádření obyčejných lidských pocitů. Autorka zde střídá dětskou hravost s vážnějším pohledem na složitý život kolem nás. Sbírkou *Milostný vzkaz* obsahuje už mnohem vyzrálejší básně často s hlubším smyslem. Z celé sbírky vyplývá i jakási lítost nad něčím opuštěným a strach z neznámého.

Jindřiška Fluksová (1955) se narodila v Brně. Její otec František Brokeš pracoval celý život v lázeňství, matka Jindřiška v zahradnictví. Rodina se často stěhovala, až se usadila v Lipové-lázních. Zde ukončila povinnou školní docházku a poté absolvovala gymnázium v Jeseníku v roce 1974. V nástavbovém studiu pokračovala v Ostravě – obor rehabilitační pracovník. Po ukončení studia v roce 1976 se provdala a odstěhovala se do Jeseníku-lázní. Od té doby se začala věnovat tvorbě básní a krátkých humoristických povídek. V roce 1990 nastal v jejím životě zlom. Onemocněla vážnou chorobou a ještě více se přimkla k přírodě, která pro ni vždy představovala mocný zdroj energie. V současnosti pečuje o rodinu, věnuje se psaní, kreslení a keramice.

Jesenický básník **Jaroslav Režný** se narodil 13. 7. 1958 v Prostějově. Absolvoval Gymnázium v Boskovicích (1973-1977), poté studoval na FF UP Olomouc obor čeština – němčina (1977-1982), od roku 1982 působí jako učitel na Gymnáziu v Jeseníku. Píše poezii, prózu, publikuje v severomoravském a regionálním tisku.

J. Režný vydal sbírky poezie *Chtěl bych vám povědět* (Jeseník, 1991); *Poetický letohrádek* (Jeseník, 1993); *Veršování v modrém* (Jeseník, 1995); *Veselá zvířátka* (básně pro ml., Hlučín, 2000); *Úmluva* (Rejvíz, 2000); *Tam někde v horách* (2004) a soubor povídek *Malé usínánky* (2003). Svou poezií je zastoupen mj. v antologii české a německé poezie z Jeseníků *Země žulových křížů I.* (Moravský Beroun, 2000).

V současnosti jeden z nejzajímavějších básníků z Jesenicka, jehož tvorba již překročila regionální horizont je **Petr Španger** (* 14. 8. 1966 v Prostějově). Žije v Jeseníku. Po absolvování gymnázia a prezenční základní vojenské službě prošel různými povoláními hodnými básníka (mj. pomocný dělník v JZD Javornícko se sídlem v Bernarticích, nyní likvidátor krachujících společností a firem

¹³⁰ Novotný, V.: Nová česká literatura (1990 - 1995). *Tvar*, 1995, č. 15, 16, 17, 18, 19, s. 24.

Týž. *Nová česká literatura (1990 - 1995)*. České Budějovice: Pedagogické centrum, 1995.

Týž. K typologii nové české poezie. *Tvar*, 1997, č. 17, s. 4.

Trávniček, J.: Básnické pokolení devadesátých let. *Host*, 1997, č. 1, s. 67 - 74.

Balaščík, M.: Typologie nové básnické generace. *Host*, 1998, č. 1, s. 15 - 20.

Štolba, J.: Výmluva. *Literární noviny*, 1997, č. 43, s. 7.

Bielecki, J.: Básnická tvorba Ostravy 90. let. *Tvar*, 1996, č. 19, s. 4.

na česko-polském pohraničí, pracuje také pro Krajský soud v Ostravě jako správce konkurzní podstaty). Žije ve Jeseníku. Vydal sbírku poezie *Vodní mlýnky* (Brno, Weles 2003), z níž byl nominován na literární Cenu Magnesia Litera v r. 2004. Ostravský literární historik a kritik Oskar Mainx o autorovi soudí: „Španger není básník halasovského typu, zdá se, že není poznamenán ani avantgardou; více již tak či onak souzní s notou reynkovskou (...) nebo skácelovskou (myslím zvláště na Skácelovu sbírku *Naděje s bukovými křídly*, inspirovanou východní poezií).“¹³¹

Do mladší generace jesenických básníků patří **Roman Musil** (* 17. 2. 1973) se narodil v Opavě. Po maturitě na Gymnáziu Jeseník pracoval dva roky jako pomocný stavební a truhlářský dělník. V l. 1993-1998 absolvoval obor historie-archivnictví na FF UP v Olomouci. Redaktor Horské kulturní revue Hlava (Jeseník). Píše prózu a poezii. Autor novely *Zločin v Poroškovu* (v rukopise, společně s Michalem Jarešem). Do roku 2002 žil a pracoval jako archivář v Jeseníku, poté si našel zaměstnání v archivu Ministerstva zahraničí v Praze.

Musilův generační vrstevník **Radek Kovář** (1974) se narodil se v Jeseníku. Po předčasném ukončení studia na SPŠE v Mohelnici začíná svou dělnickou kariéru jako myč nádobí, tesař, výkon civilní služby, dělník v mlékárně, dělník v textilce, montér stolků, na pile, pomocník při povodních, těžař a kočí v lese, pomocný kuchař, kuchař. V současné době pracuje v lese jako pěstební dělník. Píše poezii. Obdivuje Douglase Adamse. Žije trvale v Jeseníku. Publikoval v časopisech Trafalgar, Hlava (účastnil se různých literárních soutěží). Vydal sbírku poezie *Morbidní říkanky pro nezbedné fakánky* (Samota, 2000 Jeseník).

Na objevení literární kritikou dosud čeká **Petr Marcalík** (1951), rodák z Jeseníku. Vystudoval gymnázium a Střední sociálně právní školu Ostravě. Pracoval jako dispečer rychlé záchranné služby, referent městského národního výboru, kontrolor práce neschopných a poté jako sociální kurátor (až dosud). V roce 2002 mu vyšla básnická sbírka *Noční chodec*, jde o výbor z jeho básnického díla za třicet let.

Na objektivní posouzení kvalit současné regionální poezie z Jesenicka je nepochybně příliš brzy, nicméně ohlas¹³² tvorby Petra Špangera svědčí o výraznějším průniku za hranice regionu s pozitivním kritickým ohlasem.

Literatura z Jesenicka je ve svých nejzdařilejších druhových a žánrových podobách platnou součástí celonárodní literatury a má zároveň svou důležitost pro ty, kteří z tohoto regionu pocházejí a žijí zde. Navazuje kontakty s celonárodní literaturou, ať už uvědoměle nebo ne. I regionální literatura promlouvá ze svých pozic k celonárodní a celospolečenské problematice. Nakonec z regionálních podnětů a východisek vyrůstá celek celonárodní literatury.

Jako literárnímu historikovi se mi česká literatura z Jesenicka po roce 1945 převážně jeví jako literatura koncepčně pojatá, otevřená podnětům zvenci, jako způsob uchopení současného světa a lidské existence.

131 Mainx, O.: *Letní vytržení Petra Špangera*. Tvar, 2003, č. 14, s. 21.

132 Jilek, J.: *Zpráva o kráse a marnosti čekání na déšť*. Host, 2004, č. 3, s. 50. [Recenze sbírky P. Špangera *Vodní mlýnky*. L. M.]; Stöhr, M. – Kučera, P.: „Poezie je pro mne svět, ve kterém si určuji pravidla sám...“. Rozhovor s básníkem Petrem Špangerem. Host, 2004, č. 5, s. 46.

REDAKČNÍ POZNÁMKA

Záměr vydat sborník, který by plnil roli příručky pro učitele české literatury a zájemce o regionální literaturu vůbec, je staršího data. Vyžadovalo to však najít autora, který by se tohoto úkolu zhostil, a jednak využít nějakou příležitost, jak při omezených finančních možnostech tento záměr realizovat.

Zrod Slezské univerzity v Opavě se stal základnou pro systematický výzkum regionální literatury českého Slezska – dr. L. Martinek pak jeho řešitelem. A úspěšně budovaná tradice mezinárodních svatováclavských setkání v Bílé Vodě a Jeseníku v den státního svátku ČR 28. září se pak stala onou příležitostí k vydání sborníku. Proto má náš sborník dvě části: první zahrnuje referáty ze setkání a druhá literárněhistorickou studii, která byla vytištěna v autorské verzi.

Je pochopitelné, že náš sborník se necítí být úplným kompendiem jesenické, potažmo slezské regionální literatury. Ale je prvním českým pokusem o její dílčí shrnutí. Doposud mohl zájemce totiž čerpat jen z časopiseckých studií, resp. z recenzí jednotlivých knih.¹ Ty budou i v budoucnosti tvořit základ literárněhistorické a literárněvědné praxe. Již v době přípravy sborníku se objevila témata, jimž doposud nebyla věnována větší pozornost,² či odkazy na další regionální autory,³ a jejich literárněvědné posouzení.⁴

Zdá se, že letošní „literární podzim“ již skončil. Akce pořádané Státním okresním archivem v Jeseníku a Vlastivědným muzeem Jesenicka vydaly své plody: náš sborník je toho důkazem. Ale organizátoři za nejdůležitější považují, že se jim podařilo vtáhnout do literárního dění více institucí i jednotlivců, jimž všem patří poděkování. Kino Pohoda přispělo filmem *Cukrová bouda* podle námětu Vladimíra Körnera, Knihovna V. Priessnitze zorganizovala v muzeu výstavku regionální literatury a autorské čtení Josefa V. Vondrky a obec Bílá Voda spolu se zdejší farní úřadem uspořádaly pietní akt na hřbitově a koncert v kostele. Agentura J. Groškové připravila důstojné a zároveň milé setkání s jesenickou krásnou literaturou a jejími tvůrci, knihkupectví Hastík zde prodávalo regionální literaturu, kterou si zájemci mohli dát podepsat.

Poděkování patří i těm, kteří celou akci finančně podpořili: Kreis Neuburg-Schrobenhausen (10.698 Kč), Sdružení města a obcí Jesenicka (10.000 Kč), město Jeseník (10.000 Kč), Zemský archiv v Opavě (10.000 Kč), Olomoucký kraj (20.000 Kč) a Alice Labounková (1.000 Kč).

Jsme přesvědčeni, že náš sborník podnítl zájem o regionální literaturu Jesenicka bez ohledu na to, jde-li o literaturu českou, německou či polskou, a to ať starší, či soudobou. Koneckonců jsou všechny tyto tři národy sdruženy v Evropské unii, stojící na základech demokracie, jejíž respektování umožňuje mít nadhled nad společnou minulostí i optimistický výhled do budoucnosti. A to se netýká jen literatury, ale i historických témat, jimž bude zasvěceno V. svatováclavské česko - polsko - německé setkání v Bílé Vodě a Jeseníku 28. září 2005.

Květoslav Growka

1 Zde odkazuji na Bibliografii okresu Jeseník. (Brno 2002. 282 s.), kde lze jednotlivé příspěvky dohledat.

2 JAWORSKI, Rudolf: Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmecké grenzlandromány, 1918-1938. In: Dějiny a současnost 1/2004, s. 27-31.

3 SENGER, Basilius: Kristova láska naléhá. Obraz ze života sestry Kláry Fietzové. Kutná Hora 2003. 54 s.; VALOCH, Jiří: Kytíčka (více či méně nepřesných haiku). Vetus Via 2004. A můžeme jen radostně uvítat další kamínky do literární mozaiky našeho kraje: Tomáš Knopp přichází s knihou *Předkládám na vědomí*. Jaroslav Režný přispíval již s pátou sbírkou veršů *Tam někde v horách*. Čerstvý sedmdesátník Miroslav Kubiček pokřtí 29. listopadu 2004 v archivu CD Jesenické pohádky, které za podpory Ministerstva kultury ČR připravil režisér Pavel Linhart.

4 STUPEK, Ivan: Deutsche Literatur der Zwischenkriegszeit im tschechischen Schlesien 1918 - 1938. Ostrava 2002. 238 s.)

IV. SVATOVÁCLAVSKÉ ČESKO-POLSKO-NĚMECKÉ SETKÁNÍ V JESENÍKU

SBORNÍK REFERÁTŮ

Nakladatel: Vlastivědné muzeum Jesenicka

Vydávají: Vlastivědné muzeum Jesenicka

(Zámecké nám. 1, 79001 Jeseník, tel. 584 401 070,

e-mail: muzeum@jesenik.net)

Zemský archiv v Opavě - Státní okresní archiv v Jeseníku

(Tovární 18, 79001 Jeseník, tel. 584 411 710,

e-mail: k.growka@je.archives.cz)

Redakce: Květoslav Growka

Překlad: Petr Hrouda (něm.), Marcin Dziedzic (pol.), Květoslav Growka (čs.)

Sazba: Grafické studio HLAVA, Jeseník

Tisk: TRIFOX Šumperk

Náklad: 300 výtisků

Jeseník 2004

NEPRODEJNÉ

ISBN 80-86388-25-5 (ZA v Opavě)

ISBN 80-903430-2-3 (VMJ)

02622